

Киб. 67
сир. 46

ИЗВЕСТИЯ

НА

ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО

В СОФИЯ

Книга V.

СОФИЯ — ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — 1922.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
BOOKS

SEP 15 1970

DRS!

Съдържание

	Стр.
Проф. Г. И. Кацаров. Принос към старата история на Македония	1— 10
Мария Г. Бржчкова. Месемврия и старата ѝ уредба според епиграфския материал	11— 15
Проф. Д. Дечев. Една келто-тракийска религиозна успоредица: <i>ieuru — ἱερωι</i>	17— 33
Проф. В. Н. Златарски. Де се намирал гр. Девол	35— 56
Проф. П. Ников. Изправки към бжлгарската история	57— 84
Ю. Трифонов. Велика Търновия, Велика Сардакия и Велика Европа	85—111
Проф. Н. И. Милев. Охридският патриарх Атанасий и скитанията му въ чужбина (1597—1615)	113—128
Ст. Станимиров. Спомените ми за архиепископ Иосифа Соколски	129—154
Гено Иванов. Ловеч в борбата за национална църква	155—162
Неджиб Асим. Бжлгарите в Анадола	163—171
Вести и оценки	
Цв. Стоянов Трудове по бжлгарска история	172—175
Библиография по бжлгарска история за време от 1915—1921 год.	175—184

Принос към старата история на Македония

От проф. Гавр. И. Кацаров

През летото на 1918 г. аз имах възможност, благодарение на подкрепата на Българската Академия на науките, да приема една научна обиколка из Мариовско и Прилепско. Беше ми вече известно, че през януари същата година гимназиялният учител г-н Симеон п. Стефанов, по онова време старши подофицер от 10 п. Родопски полк, по поръка на Началника на II тракийска дивизия и с съдействието на г. полковник Капитанова направил при с. Витолица в Мариово сондажни разкопки, за които С. Стефанов своевременно представи доклад в Дирекцията на Музея.¹⁾

Когато през август същата година аз посетих Витолица, началникът на II тракийска дивизия, г. генерал Русев, има добрината да позволи на г. Стефанова да ме придружава, което твърде много облекчи моята задача.

Мариово — както се нарича областта от местното население — ако и да представя голям интерес, както в природонаучно, тъй и етнографско отношение, е най-малко изследваната от македонските области. Тук е пътувал френският археолог *L. Heuzeu*, който в 1861 г. бил натоварен от Наполеона III да предприеме заедно с архитекта *H. Daumet* археологическо изучаване на Македония и съседните ѝ области: Тракия, Илирия, Епир и Тесалия. Резултатите от това пътуване са обнародвани в съчинението *Mission archéologique de Macédonie, Paris 1876, 2 тома (текст и таблици)*.

Heuzeu тръгнал от Битоля и се спрел най-напред в Рибарци, дето отбелязва една стара могила, която тогава служела като български гробища. През село Брод той влезъл в Мариово (Heuzeu го нарича *Morihovo*), като вървел по ле-

¹⁾ Ср. Изв. Бълг. арх. друж. VII, стр. 133.

вия бряг на Черна, минал през Сливница, а при Скочивир преминал на десния бряг на реката; тука водачът му показал някаква стара крепост, която се наричала *Стрела*. По една лътека по склоновете на Нидаже (старата *Bora*) той стигнал в Груница (Грунище), близу до което отбелязва един храм с основа от стара страда, направена от големи груби блокове. При Чебрен *Heuzeu* отбелязва антични развалини и поставя там града *Брдандон*. Близу до Крушевица намерил голема каменна плоча с надпис: [E]πιθυμειν επι[...].

Heuzeu (стр. 324) описва женската носия на Мариово, която му направила впечатление, и казва, че обичаите на това българско население заслужават да се изучат по подробно¹⁾.

Името *Морихово* той сближава с името на племето *Moryll*, което се споменува от Плиния²⁾.

Heuzeu е имал намерение да продължи пътя си навътре в Мариово, ала водачът му по погрешка го отвел в долината на р. Раяц към Беловодица.

Като изключим една малка статия от *W. Groos*³⁾, в която Мариово се посочва като област, дето немците били могли да намерят девствена почва за научни издирвания и други предприятия; статията на *А. П. Стоилов*⁴⁾, в която се дават географски и статистически сведения за Мариовските села; и бележките на *Ник. Ганчев Еничеров* в книгата му „Възпоминания и бележки“ (София 1906, стр. 205 сл.), други изследвания за тая област не сж ни известни⁵⁾.

При нашата обиколка в тая покрайнина се установи положително, че при село Витолица, което днес е най-голямото в Мариовско, е съществувало в римско време значително селище. Но не само това; намериха се и остатъци от предисторическо време, от които се вижда, че тая област

¹⁾ „Les Bulgares du Morihovo sont une tribu à part, dont les usages très-anciennes mériteraient d'être étudiés de près“.

²⁾ Nat. hist. IV 10, 35. Това сближение не може да се поддържа: освен че само по себе е съмнително, но името на тая област е Мариово, а не Морихово.

³⁾ В *Globus* т. 88, № 19, стр. 293—295.

⁴⁾ В *Псп.* XLV 750; ср. *Д. Илков*, Мариово, в *Развитие* год. I, 199.

⁵⁾ Кратки географски и етнографски бележки за Мариово даде напоследък *F. Klute*, в сборника *Zwölf Länderkundl. Studien* (Festschrift für Hettner), стр. 104 сл.

е била обитавана и в новокаменния период. Сжбраните от нас материяли ще бъдат обнародвани на друго място. Тука ще се запознаем само с старата история на девриопската област, до колкото позволяват оскъдните сведения, с които разполагаме.

1.

В долините по средното течение на р. Еригон (Черна) в старо време живеели разни племена: пелагонци, линкестии и девриопци, границите на които не могат да се определят точно. Heuzeu¹⁾ предполага, че тия граници се менали според силата на племената, особено в равнината, дето ставали битките помежду им, укрепените им убежища пак се намирали повече в планинската област. Пелагонците може би сж остатък от старото неиндоевропейско население, което по-късно било покорено от илирийските линкестии. Сжс име Пелагония по-късно се означава областта на С. от Битоля; Птоломей²⁾ разширява Пелагония чак до Вардар (до Стоби).

Девриопите са сжщо от илирийско потекло³⁾; те живеали по горното и отчасти по средното течение на Еригон (Мариовско и Прилепско). Според Ливия⁴⁾ тяхната област образувала част от Пеония. Страбон⁵⁾ казва, че всички градове на девриопите лежали по Еригон: между тях Брианион, Алалкомени и Стибара.

В по-старата история девриопите тагоречи не се споменуват; тепърва в войните между Македония и римляните тяхната област играе известна роля. Ще се спрем на кжсо върху тия войни, доколкото засягат нашите области.

Кжм края на лятото 200 г. пр. Хр. римският консул Публий Сулпиций, който бил минал в Илирия с два легиона, за да почне военните действия против Филипа, и се установил

¹⁾ Цит. сжч. стр. 307. Ср. R. Kiepert, *Formae orbis antiqui* XVI, текст страница 2.

²⁾ III, 12, 31.

³⁾ Ср. племето Δερριόπας в Далмация, Kiepert, *Lehrbuch der alten geogr.* 360 сл.; Patsch у Pauly-Wissowa, *Realenc* V, 244. Г. Кацаров, Пеония, стр. 13.

⁴⁾ Liv. 39, 53: oppidum in Deuriopo condere instituit — Paeoniae ea regio est.

⁵⁾ p. 327: καὶ ἐπὶ τῷ Ἐριγόνι πόλεις τῶν Δευριόπων πόλεις φηγντο, ὧν τὸ Βριάνιον καὶ Ἀλακχομενοὶ καὶ Στίβαρα.

от своя страна Аполония (или Аполония) на е от Аполония (или Аполония).
Аполония (или Аполония) да нападне илирийските
Аполония (или Аполония) в Аполония на р. Алпос Апустий то-
ва е Аполония и изградил няколко крепости и селища.
Аполония (или Аполония) (или Аполония), който лежал в теснина в
Аполония (или Аполония), и никой да се предаде. Затова Апустий
не можел да пристигне, разрушил го и избил всички възрастни
жители. Аполония (или Аполония), изплашени от тая жестокост, се предали
на римляните. На връщане Апустий при прехода
през планина бил нападнат от Филиповия стратег Атева-
тор който бил побързал да дойде на помощ на заплаше-
ния народ, но Апустий го отблъсвал и могъл да се за-
върне в своята планина при консула.

Войната обаче се явила при римския консул старите врагове на Рим — илрийският владетел Плеват и дарданският Ратон, които обещали на консула своята помощ.

Приветстван от цар Ар-Филип, тръгнал с войската си
към римляните, изпратил е посланик да чака римля-
ните в близост на Пеллагий, за да се срещне Пелагоний-
ският владетел с царя на иллирите и

...на да
...предали, отчасти
...на Линкестиди (Би-
...на Черна?)⁶⁾ рим-
...сука Сулпиций прашал
...Не след дълго не-

...на войната е разглеждана
...СХХСХVI (1894, № 11) отд.
...сп. Kromayer, Antike Schlachtfel-

XXXI, 1, 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839.

приятелските войски влезли в съприкосновение¹⁾; най-напред се ударили малки конни отряди, изпратени да разузнават, ала без решителен резултат. Филип обаче намерил за добре да повика на помощ и сина си Персея и се установил на лагер върху хълма *Атак* (местоположение неизвестно) не далеч от римляните. Няколко дни войските стояли една срещу друга. Филип не искал да приеме предлаганото от Сулпиция сражение, защото се надявал, че римляните сами ще се отдръпнат по липса на припаси; станали само незначителни сбивания на малки отряди. Близостта на македонския стан била доста неприятна на римляните, защото войниците на последните, изпращани за фураж, били постоянно нападани от неприятелската конница. Затова Сулпиций преместил стана си 8000 крачки (12 к. м.) по-далеч при *Отолобос* (между Свинице и Църневце?)²⁾. Между това Филип се научил, че дарданците и илирите били нахлули в Македония, и затова решил да свърши по-скоро с Сулпиция, за да се обърне против другите си неприятели. Той нападнал успешно пръснатите римски отреди и им заградил пътя към стана; ала неколцина сполучили да избягат и известили за опасността на Сулпиция, който побързал да се яви на помощ на своите и сполучил да разбие македонците. Филип едва се спасил в стана си, след като изгубил 200 конници убити и 100 ранени³⁾. След тоя неуспех той решил да се оттегли и, за да заблуди консула, поискал примирие, уж за да погребее убитите; още същата нощ обаче той потеглил бързо към планините, защото знаел, че римляните не ще могат да го последват там⁴⁾. Предполага се, че той се оттеглил към планините около Баница, за да пази пътя към Македония. Римляните, които не могли да узнаят, по кой път е тръгнал Филип, останали няколко дни при *Отолобос* и събирали жито; след това консулът тръгнал към Сту-

¹⁾ Според *Kromeyer* (*Antike Schlachtfelder* II, 19 сл.) първата битка между римляните и македонците е станала между Битоля и хълмистата местност около Баница.

²⁾ Така предполага *R. Kiepert*, цит. м.

³⁾ Вероятно при мястото *Nicea* или *Nicia* (II Anton., 319, Tab. Peut.), 12 римски мили западно от Хераклея (Битоля), при с. Кажани; ср. *Kiepert*, цит. м. Според *Kromayer* ц. м., стр. 20, сражението станало в битолската местност по средното течение на Черна; у Liv. XXXI, 37, 8 и 11 се споменават блятата, в които затъвали македонските войници.

⁴⁾ *Kromayer*, ц. м. 21.

бера¹⁾, събрал от Пелагония всичкото жито, което се намирало по полето и после заминал към Плуина²⁾, за да дири македонците.

Понеже консулт не последвал македонците, Филип решил да поднови ненадейните си нападения против него и тръгнал към ВруанION³⁾, дето се установил на лагер; от там с усилен поход стига Плуина, дето изненадал и изплашил римляните. Последните отстъпили на бързо към р. *Осфугус*⁴⁾; не далеч от тях се укрепил и Филип (вероятно при Брод, в завоя на Черна). Ала когато консулт се готвел да потегли към ю., за да навлезе в Еордея (Островско и Кайларско). Филип побързал да завземе гористия проход (Кърля-Дервент), през който се влизало в Еордея. В битката, която се завързала в дефилето, римляните останали победители⁵⁾.

Филип, който имал да се бори и с други врагове, оставил горния Македония на римляните, които опустошили Еордея, Елимей (в завоя на Бистрица) и навлезли в Орестиди (Костурско). В тая област римляните не срещнали съпротива; само градът Келетрон (Celetrum) в Костурското езеро се готвел да противостои, но, когато Сулпиций почнал сериозни приготовления за обсада, и тоя град се предал. След това Сулпиций се върнал в дасаретската област, превзел града Пелион (Корча), дето оставил гарнизон и стигнал най-после в Аполония⁶⁾, отдето почнал похода; там предал войската на заместника си Публия Вилия.

¹⁾ *Stuberra* или *Stybara* лежи между *Ceramie* (при Галичани, ю. з. от Прилеп) и *Heraclea* (Битоля), вероятно при *Беранци*, 14 км. северно от Битоля; ср. *R. Kiépert* ц. м. стр. 2.

²⁾ *Heuzeu* ц. м. 323 търси Плуина при Бонче; когато през 1918 год. минах през това село, узнах, че на с. от селото на върха *Веслец* и на и. от него на върха *Висока* имало следи от стари крепости; те са пазели пътя през Селечка планина за Мариново. Селяните ми съобщиха също, че събрите прибрали от Бонче некакви статуи и надписи. Името *Бонче* бихме могли да зближим с тракийското лично име *Βόντης* (*Fragm. Hist. Graec.* III, p. 609; *Tomaschek*, *Thraker II* 2, 16). *Kromayer* търси Плуина при с. Ношпал.

³⁾ *Kromayer* ц. м. 22 търси Брианион, град на Дебрионите, в северната част на Битолското поле; *Heuzeu* *Miss. archéol. de Macédoine* 323 — предполага, че тоя град е лежал при с. Чебрен на река Черна в Мариново, което е малко вероятно.

⁴⁾ Според *Heuzeu* ц. м., стр. 323 Секуловска река (собствено *Heuzeu* нарича тая река *Породинска*), приток на Черна.

⁵⁾ *Liv.* XXXI 39, 7. *Polyb.* XVIII 23, 3

⁶⁾ *Liv.* XXXI 40; за гр. Келетрон ср. *E. Oberhummer* у *Pauly-Wissowa*, *Realenc.* т. XI под съответната дума.

II.

Когато след войната между Рим и Антиоха Сирийски Филип бил принуден от сената да изпразни градовете по южния бряг на Тракия, при всичко че той през тая война бил на римска страна ¹⁾, Филип се убедил, че трябва да се готви за нова война против Рим. За тая цел той най-напред отправил поглед към Тракия, отдето можъл да черпи пресни военни сили, и вече имал план да привлече като съюзници скордистите и бастарните ²⁾. В 183 год. пр. Хр. той навлезъл ³⁾ в страната на одрисите и по река Хеброс (Марица) достигнал до Филипопол, дето оставил гарнизон ⁴⁾; владението на тоя град било за Филипа особно важно, защото там се кръстосвал пътят от Singidunum (Белград) към Византион със пътя, който свързвал долни Дунав с Филипопол; по тоя път именно щяли да минат бастарните, за да идат против Дардания. Ad. Reinach ⁵⁾ предполага, че целта на Филиповия поход тжмо е била да осигури тоя път през сграната на бесите и дантелетите. Затова Филип се вжрнал през столицата на дантелетите Паугалия (Кюстендил) и след това слезъл в Вардарската долина при Стоби ⁶⁾. В областта на девриопите, при р. Еригон, той основал нов град, който нарекъл Персеида ⁷⁾ в чест на сина си Персея; тоз град требвало да служи като погранична крепост на Македония.

И походът, който предприел Филип в 181 г. в Тракия, главно против медите, имал за изходна точка гр. Стоби; в тоя поход ⁸⁾ Филип окончателно уговорил с одрисите, бесите

¹⁾ За политиката на Рим към Филипа V ср. Colin, Rome et la Grèce, стр. 204 сл.

²⁾ Ср. A. J. Reinach, Bull. de Corresp. Hellén. XXXIV, 1910, стр. 264 сл. Ср. Г. Кацаров, Сп. Б. Ак. Н. XVIII 75.

³⁾ Polyb. XXIII, 8, 3; Liv. XXXIX 53, 12. Niese, цит. сжч. III 28.

⁴⁾ Ср. Г. И. Кацаров, Приноси към истор. на древн. 122.

⁵⁾ Ц. м. стр. 268.

⁶⁾ За Стоби ср. Б. Филов, Духовно-обществен преглед т. II, 171. Hald, Auf den Trummern Stobis, (Stuttgart 1917).

⁷⁾ Liv. XXXIX 53, 16, Kuhn; Entstehung der Städte der alten 315. Heuzey, Miss. arch. стр. 333 тжси тоя град при Кавадарци. Reinach цит. м. стр. 269 заб. 1, предполага, че тоя град бил основан на местото на Стубера.

⁸⁾ Ср. Niese III 59; A. Reinach ц. м. стр. 271. Reinach не знае нашата статия в Wochenschr. für Klass. Phil. год. 22, (1905), стр. 930, дето доказваме, че планината, на която се качил Филип през тоя поход, не е Витоша (Skopje).

...и

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

против пенестите, опустошил някои места и се върнал в Македония.

След победата над Персея (168 г. пр. Хр.) сенатат разделил Македония на четири области. Земята на девриопите спадала към четвъртата част, в която влизали Еордеа, Линкестиди, Пелагония, Елимиотида, Атинтания и Тимфея¹⁾. Център на тази област станала Пелагония (Битоля). Пеонският град Стоби бил присъединен към третата македонска област, която имала за главен град Пела. Дарданците получили право да дохождат в Стоби, да си купуват сол²⁾.

След възстанието на Лже-Филипа, Македония била обхваната в римска провинция (148 г. пр. Хр.); но горномакедонските племена, поне в I в. пр. Хр., се явяват като свободни, отделени от провинцията Македония³⁾.

В Македония до късно време се запазила първобитната племенна уредба. Народът се занимавал главно с скотовъдство и земледелие и живял в отворени села. Тукидид⁴⁾ свидетелствува, че преди царя Архелая (413—399 г. пр. Хр.), в Македония съществували малко укрепени места. Отделните племена, напр. линкести, елимиоти, орести, образували дори до IV в. пр. Хр. свои княжества, които зависели в по-голяма или по-малка степен от македонския цар⁵⁾; а пак в военната уредба делението на племена било запазено дори до времето на Александра Велики⁶⁾.

С време обаче и в Македония, особно в южната ѝ част, изникнали по почин на царете градове, които били уредени като гръцки политии, но си имали и някои особености, като напр. института *политархи* (градски началници), който в Гърция не се среща⁷⁾. Ала във вътрешна, планинска Македония, селското ступанство преобладавало дори до римско време.

Римляните, както в другите провинции, дето не била развита градска уредба, тъй и в Македония поощрявали об-

¹⁾ Niese, III 180; M. Desideri, La Macedonia dopo la battaglia di Pidna 26.

²⁾ Niese, 181.

³⁾ Strab. VII, p. 326: καὶ ὅτ' καὶ τὰ περὶ Δόρυκον καὶ Πελαγονίαν καὶ Ὀρεοῦδα καὶ Ἑλμαίαν τὴν ἀπὸ Μακεδονίαν ἐκάλουν, οἱ δ' ὅσων καὶ ἑλευθέραν; ср. Heuzey ц. м. стр. 310; Desideri, La Macedonia 74.

⁴⁾ II 100, 1; ср. Arrian. Anab. VII 9, 2.

⁵⁾ Kaerst, Gesch. des Hellenismus I 165.

⁶⁾ Kaerst, цит. сжч. стр. 177.

⁷⁾ Mommsen, Roem. Gesch. V 276. Ср. Desideri, La Macedonia dopo la battaglia di Pidna стр. 82.

разуването на градове. Това, що разказва Страбон¹⁾ за лугитанците, че били принудени от римляните да слезат от планините в долините, може да се приложи и за македонските планински племена. Заслужава внимание и това, че в Македония името на областта или племето е било запазвано като име на новообразуваното градско средище²⁾, сжщо както е станало с галските *civitates*³⁾. Така, напр., Еордея⁴⁾ се споменува от Плиния⁵⁾, като град покрай народа Eordenses; други тяхни три града изброява Птоломей⁶⁾. Сжщо и с Алмопия; освен споменатите от Птоломей⁷⁾ градове на тая област, у Хиерокла⁸⁾ намираме и град Алмопия. Градът на Иорите (Ἰωροι) се нарича Ἰωρον⁹⁾; тоя на астрейте (Ἀστραῖοι) — Astraeum¹⁰⁾; на девриопите — Δεφρίοπος или Δερρίοπος¹¹⁾.

Сжщото е и с града Пелагония, който се споменува за пръв път у Ливия; той сжобщава, че при разделянето на Македония от Емилия Паула, Пелагония станала главен град на четвъртата област¹²⁾. L. Heuzey¹³⁾ предполага, че старото пелагонско население било сжселено от римляните в един градски център, основан в равнината близу до старото укрепено селище на линкестите — Хераклея (Битоля); това селище в по-сетнешно време се нарича и с име Пелагония, запазено и в църковната номенклатура. Действително от известията¹⁴⁾ за нахлуването на готите в Македония се вижда, че още у IV в. сл. Хр. Хераклея се сжстояла от едно неукрепено поселище в равнината и една недалеч от него разположена крепост, която служела за убежище в време на опасност.

¹⁾ III 3, 5.

²⁾ E. Kuhn, Entstehung der Städte der alten, стр. 419.

³⁾ Cp. G. Bloch, La Gaule indépendante et la Gaule Romaine, стр. 197.

⁴⁾ За тая област cp. Oberhummer y Pauly-Wissowa Realenc. V 2636.

⁵⁾ Nat. Hist. IV 10, 34 и 35.

⁶⁾ III 12, 23.

⁷⁾ III 12, 21.

⁸⁾ Synecd. p. 638 Wessel.

⁹⁾ Ptolom. III 12, 26.

¹⁰⁾ Pauly-Wissowa, Realenc. II 1795.

¹¹⁾ Philippson y Pauly-Wissowa V 280.

¹²⁾ Liv. XLV 29; Diod. XXXI 8; Str. VII fr. 48

¹³⁾ Miss. arch. de Macéd. 308.

¹⁴⁾ Cp. y Heuzey стр. 303 сл. Kuhn, Entstehung der Städte der alten стр. 451.

Месемврия и старата ѝ уредба според епиграфския материал

От Мария Г. Бржчкова

Сравнително с другите градове, надписите отъ Месемврия са малочислени, може би, защото през дългия почти непрекъснат живот на града, старите паметници масово са бивали използвани за нови цели. Затова подобно начинание не може да има претенции на завършеност, и следните редове са само опит за принос към старата уредба на Месемврия, съпоставяне на известния до сега материал.

Известията, които имаме за основанието на града, съвпадат. Скимнос от Хиос¹⁾ казва, че градът е основан от Калхедон²⁾ и Мегара през времето на Дариевия Скитски поход, а Страбон³⁾ — че Месемврия е колония на Мегара. Следователно, може с сигурност да се каже, че Месемврия е дорийска колония, основана около 510 г. пр. Хр. от Калхедон и Мегара⁴⁾. Месемврия знаят и споменуват в произведенията си и други автори, без да дават подробности върху основанието ѝ⁵⁾.

Името на града е предадено у Херодота и в два местни надписа⁶⁾ — Μεσαμβρία (Μεσαμβριανός) според дорийския диалект, а у останалите цитирани автори — Μεσημβρία. Страбон⁷⁾

¹⁾ Σκίρνου Χίου „Περὶ ἥρας“; собствено, това съчинение е загубено и запазените под това име стихове с горните сведения се считат от учените за произведение на Псевдо-Скимнос.

²⁾ Колония на Мегара от VII. век

³⁾ Geographica, VII, p. 319.

⁴⁾ Ed. Meyer, Gesch. d. Altert. Bd. II § 419.

⁵⁾ Херодот IV. 93; Σκύλαξ ὁ Καρυάνδ. „Περὶ πλοῦς“ § 68, p. 29; Πτολεμαῖος XXV, 2; P. Mel. „De Chorographia“ II, 2. 5.; Πλινний IV, 45.

⁶⁾ C. I. G. n. 2053; Ath. Mitteil. IX, p. 223; C. I. G. n. 2053 C; Ath. Mitteil. IX, p. 218.

⁷⁾ Цит. място.

обаче добавя, че първоначално градът се е казвал *Μενεβρία* по името на основателя си *Μένεα* и че *βρίας* по тракийски ще рече — „град“. Стефан Византийски¹⁾, който отчасти черпи своите сведения от Страбона, нарича основателя на града — *Μέλσος*, от там градът се бил наричал *Μελσημβρία*; а за благозвучие това название се изменило в *Μεσημβρία*; *βρίας*, казва и той, означава по тракийски „град“. И тъй, Месемврия означавало Мелзов-град, като Силимврия — (*Σηλυμβρία*) = Селиов-град, Полтимврия (*Πολτυμβρία*) — Полтиев-град.

Това известие на Страбона и Стефана Византийски не може да се потвърди с други източници; освен това името *Μέλα*, до колкото можах да проследя, не се среща другаде²⁾. Дали тази комбинация е на Страбона, или заимствуване от някой александрийски извор, мъчно може да се каже. Струва ми се за вероятно, тази колония да се е наричала просто южна — *μεσημβρία*, и то по отношение на сжщо дорийската колония Херсонес Таврически, основана почти едновременно с Месемврия от мегарската колония Хераклея.

Както е известно, гръцките колонии бързо стават самостоятелни, независими градове, автономни общини, които в повечето случаи са копирали уредбата на града — майка, почитали нейните богове и празнували тамошните празници. Тази автономност се състояла в вътрешното самоуправление: градът имал свой градски съвет, свои чиновници и свое гражданско право. И Месемврия е била такава независима община — *πόλις*, с свое гражданско право, което могла да дарява на заслужили граждани от други градове; така, например, в един декрет от III. век сл. Хр.³⁾ месемврийците дават на някой-си тесалиец Калип (*Κάλλιππος*) гражданско право, равноправие във всичко и гостеприимство в града (*πολιτεία, ισοτελία, προξενία*), а в друг — сжщото на *Δε(μόν)της Δήσου*, на pewno тракиец.

Ръководяща роля и решаващ глас в града са имали съветът (сенатът) и народното събрание, *ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος*

¹⁾ Steph. Byz. *Ἐθνικόν*.

²⁾ Името *Μέλσος*, напротив, според *Parce, Gr. Wörterb., Eigenn.*, се среща в областта на Черно Море.

³⁾ Латышев в *Ath Mitteil*, IX, p. 218, 219; C. I. G. n. n. 2053*, 2053*, *Kleinsorge, De civit. Graec. in P. Euxini*. 1888.

така, цитираният по-горе официален надпис¹⁾ почва с формулата, обикновена за официалните документи на гръцките държави — градове: *ἔδοξε ταῖ βουλαῖ καὶ τῷ δήμῳ* (сжетът и народът реши...)

Запазен е също надгробният надпис²⁾ на един сенатор *ὑερουσιαστῆς* от Месемврия.

За управлението на финансите, приходите, разходите и касата³⁾ на града без друго е имало специални чиновници; от надписите⁴⁾ обаче узнаваме само за касиера — *ταμίας*, комуто се възлага да напикше псефизмата (декрета) върху мраморна плоча, т. е. да се грижи за разносните по обработването на камъка и написването на декрета.

Военната власт е била в ръцете на шестима таксиарси и толкова стратежи (*ταξιάρχου, στρατηγού*), както заключаваме от два надписа в Софийския музей: единият⁵⁾ е посвещение на Афродита от шестима таксиарси (*ταξιάρχῃσιν*...), а другият⁶⁾, навярно, тоже посвещение, но неизвестно кому (долната и десна част на камъка са отчупени), от стратегите (навярно също шестима — *στρατηγοῦντας*...), взели участие в войната срещу Буребиста.

Изглежда, че в мирно време воената и полицейска власти са били сляни в едно; така шестимата стратеги, които видяхме, че предвождат войската, в друг надпис⁷⁾ (инв. № 4744) те са явно полицейски чиновници, също шестима на брой⁸⁾.

¹⁾ С. I. G. n. 2053b.

²⁾ С. I. G. n. 2055.

³⁾ За касата на града *τῷ ταμίῳ* споменава горният надпис n. 5055: в нея (*τῷ ταμίῳ*) трябвало да внесе глобата 100 динара този, който се осмели да обсеби гроба на поменатия сенатор.

⁴⁾ С. I. G. n. 2053b; Ath. Mitteilungen IX, p. 219.

⁵⁾ Инв. № 4742, издаден в Rev. arch. 1911, XVIII, p. 433; Ar. Ep. Mitt. X, p. 175. Seure неправилно допъква пжвото име *Θαῖότιος* 'Πραχλῆδα; в моя препис пред О ясно личат следи от Ρ, а в края, след Α — следи от Σ. Моят препис е сходен с този в А. Е. М., дето името на пжвия таксиарх е предадено: *Πρότιος* 'Πραχλῆδα. Следователно, това не е една и съща личност, както предполага Seure, с шестия стратег в надписа инв. № 4744 — *Θαῖότιος* 'Πραχλῆδα.

⁶⁾ Издаден от Kalinka, A. D. B. n. 227; Seure, R. a. 1911, XVIII. Seure правилно предполага, че това е само лявата половина на надписа (Kalinka го счита за цял), отдесно ще да са стояли другите три имена, по такъв начин имаме 6 стратеги (както в инв. № 4744). Последният ред на надписа обаче, който ясно личи в преписа на Kalinka, Seure не предава: *καὶ τραπεζιτῶν*.

⁷⁾ Издаден от Seure, Rev. arch. 1911, XVIII, p. 423.

⁸⁾ Характерно е, че и в Мегара срещаме шестима стратеги: С. I. G. Bd. VII, nn. 1, 2.

пазарището, дето е ставал пазарят и събранията. По образа на тия, казва О. Hirschfeld¹⁾, римляните създали своите едили — aediles. Такива са доказани и за Месемврия; така, един надпис²⁾ (сега в Петроград) дава имената на двама агораномии, като добавя, че те са βουλευταί — членове на сената, следователно, видни месемврийски граждани. Това не отговаря на съвременните ни понятия и би се показало странно, ако да немахме Енея, който в своята тактика препоръчва: на опасните, несигурни места на града да се поставят на стража най-богатите, видни и влиятелни граждани³⁾.

Както виждаме, голямо значение се е отдавало на полицейската служба и нейната организация, и то с право, — твърде неспокойни и несигурни са били времената изобщо, а колко повече за отделни градове, каквито са били гръцките колонии, с чужд и враждебен понякога хинтерланд.

Необходим член в градската служебна иерархия е бил и секретарят — ὁ γραμματεὺς; секретар е имало в градския съвет, а и всеки висш чиновник е бил, навярно, снабден с такъв, както е случаят в два месемврийски надписа⁴⁾: секретар на стратегите.

Това е малкото, което извличаме от месемврийските надписи по въпроса за местната уредба.

Берлин,
януарий 1922.

¹⁾ Sitzb. d. Berl. Akad. d. W. 1891, p. 846.

²⁾ Издаден от Латышева в Ath. Mitt. IX, p. 223, C. I. G. n. 2053.

³⁾ . . . τὰ πλείστα κακτημένους καὶ ἀντιποτάτους τε καὶ τῶν μεγιστῶν μετέχοντας ἐν τῇ πόλει . . .

⁴⁾ Инв. 4744 и Kalinka n. 227; струва ми се, Kalinka неправилно долавя γραμματεῖ[σαντες; това, по всяка вероятност, е γραμματεὺς, след което трябва да е стояло името му, както в надпис инв. 4744.

Една келто-тракийска религиозна успорединца:

ieuru — ἱερωι.

От Д. Дечев.

В подкрепа на предположението на *Dottin, la langue Gauloise, Paris 1920, стр. 37—38*, че думите *ieuru*, *εἰωρου* и *iorebe*, срещани в старокелтски надписи предимно от I и II век след Христа, не сж глаголи, както обикновено се приема, а сжществителни в дателен падеж, считам за необходимо да изтъкна, че в повечето случаи тия думи сж сжчетани с божески собствени имена в дателен падеж, при които те стоят като апелативна апозиция, та по своята употреба ни напомнят формите *ἱερωι*, *Ἡρωι*, *Eroni* в оброчни надписи от Тракия¹⁾. И наистина, както *ieuru*, resp. *εἰωρου*, в келтски надписи е последвано от *Ucuete*²⁾, *Alisanu*³⁾, *Anvalonnacu*⁴⁾, *Dvoricu*⁵⁾,

¹⁾ Изчерпателна студия за тракийския херос ни поднася G. I. Kazarow в *Pauly-Wissowa Realenzyklopädie* SB III 1132—1148.

²⁾ В надписа от Alise-Saint-Reine (Côte-d'Or), CIL XIII 2887; *Dottin, la langue Gauloise* № 33, стр. 160: *Martialis Dannotali ieuru Ucuete etc.*, дето ³⁾ *Ucuetes* означава божеско име, както личи от цитувания у *Dottin*, стр. 160, бел. 2, латински надпис от сжщото место: *Deo Ucueti et Bergusiae*.

³⁾ В надписа от Couchey (Côte-d'Or), CIL XIII 5468; *Dottin*, ц. с., № 37, стр. 162: *Doiros Segomari ieuru Alisanu*, дето **Alisanus*, както показва надписът от Visignot (Côte-d'Or), CIL XIII 2843: *Deo Alisano*, означава божеско име, което ни напомня епитета на Аполона в оброчния надпис от Лозенград, Dumont-Homolle, *Mélanges d'Archéologie*, № 62^d, стр. 376: *Ἀπόλλωνι Ἀλ-στην(ι) Θεῷ(ι) πρόωμι (?)*. За тоя епитет виж Wernicke, *Pauly-Wissowa, Realenzykl.* II, 9 s. Apollon.

⁴⁾ В надписа от Autun, CIL XIII 2733; *Dottin*, ц. с., № 39, стр. 162—163: *Licnos Contextos ieuru Anvalonnacu canecosedlon*, дето **Anvalonnacus*, както показват цитуваните у *Dottin*, стр. 162, бел. 3, посвещения: *Deo Anvallo*, *Deo Anvalo*, е божеско име. Самия надпис е от края на Августовата епоха.

⁵⁾ В надписа от Sazeirat près Marsac (Creuse), CIL XIII, 1452; *Dottin*, ц. с., № 41, стр. 163—164: *Sacer Peroco ieuru Dvoricu v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*, който е от средата на I век след Хр. По мнението на Vallentin и Espérandieu „Dvoricu“ е dat. sing. от названието на едно местно божество (сравни Holder, *Altcelt. Sprachschatz* I 1390 s. Dvoricos).

*Brigindoni*¹⁾, Βηλησαμ²⁾, които сж несъмнено дателни падежи от божески имена³⁾, тъй и след ἥρωι, Ἡρωνι, *Eroni* в тракийски посвещения дохадат сжщо дателни падежи от божески имена, каквито сж Αὐλωνεῖτῃ, *Aulonite*⁴⁾, Πυρρυμῆρύλα(ι)⁵⁾, *Augusto*⁶⁾, Προπυλαίω(ι)⁷⁾ Οὐταπίω(ι)⁸⁾, Βετεπίω(ι)⁹⁾, Μανψαῶω¹⁰⁾ и т. н. Понякога, обаче, такива имена могат да стоят и пред *ieuru*, а сжщо и пред ἥρωι, както личи от посвещенията *Elvontiu ieuru*¹¹⁾ и *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Heroi*¹²⁾, Това ни позволява да заключим, че и келтското *iorebe*, пред

1) В надписа от Auxey (Côte-d'Or), CIL XIII 2638; Dottin, ц. с., № 38, стр. 162: Iccavos Oppianicnos ieuru Brigindoni cantalon, дето Brigindoni според Rhys (сравни Holder, ц. с., I 542 s. Brigindu) е dat. sing. от *Brigindu.

2) В надписа от Vaison (Vaucluse), CIL XII p. 162; Dottin, ц. с., № 7, стр. 149—150: Σεγομαρος Ουλλωνος τουτουος Ναυμασας ευωρου Βηλησαμ σσων ναμητον, дето думата Βηλησαμ е божеско име, както личи от свързането му с Minerva в надписа от Pont de Saint-Liziers dans les Couserans, CIL XIII 8: Minervae Belisamae sacrum Q. Valeriu[s] Monta[nus] e] v[oto] [s[us]cepto].

3) Навярно и в надписа от Lezoux (Puy de Dôme), Dottin, ц. с., № 42, стр. 164: „Appronios ieuru sosi(n) Esomaru“ дето след „ieuru“ е дохадвало божеско име, което е почвало сжс слоговете sosi-. Впрочем четението „Esomaru“, както забелезва Dottin, ц. м., е сжвсем несигурно.

4) В надписа от околността на Абдера, Dessau ILS, II, № 4067: Ἡρωνι Αὐλωνεῖτῃ θυσασταί παρὶ ἱερέα Ποπύλλιον Ζεῖπαν — Herol Aulonite cultores sub sacerdot. Pop. Zip.

5) В надписа от Люблен (Поповска околия), Добруски, Археол. известия на Нар. музей, № 148, стр. 103: Ἡρωνι Πυρρυμῆρύλα Διζάλας Διζάλου εὐχὴν ἀνέθηκε.

6) В надписа от Картаген, Bull. Ant. de France 1908, 128—131; Revue Arch. J.-D., 1908, стр. 449, no 181; Perdrizet Cultes du Pangée 20, бел. 3: Heroi Aug(usto).

7) В надписа от Калояново (Сливенска околия), Добруски, ц. с., № 177, стр. 128: Μουκάμενθος Πόρεος ἥρωι Προπυλαίω(ι) χαριστήριον, и сжщо в надписа от околността на Месемврия, G. Seure, Étude sur quelques types curieux du Cavalier thrace p. 53 (Extrait de la Revue des Études Anciennes 1912): Ἡρωνι Προπυλαίω Κ(λ). Στάφανος δῶρον [ἔδω]κε.

8) В надписа от Аврен (Варненска околия), Известия на Бжлг. археол. друж. III 1, стр. 125—126: ἥρωι Οὐταπίω χαριστήριον ἀνέθηκεν Κλαύδιος Τουλ[ιανός] στατιωνάρις. . .

9) В надписа от Петрич-калеси (Провадийска околия), Arch.-epigr. Mitth. Oest. XVII 204, n° 78: [Ἡρωι] Βετεπίω [Α?]βζάτραλις Τουλίου.

10) В надписа от Ямболска околия, Arch.-epigr. Mitth. Oest. XV 107, n° 58: Ἡρωνι Μανψαῶω: Ἐσταιος ὑπὲρ τῶν υἱῶν Νεαίου καὶ Ἀγαθὴν[ο]ρος χαριστήριον.

11) В надписа от Genouilly (Cher), CIL XIII 1326; Dottin № 45, стр. 165—166: [Atex]tos Virilios — [Αταξ]τος Ουριλλιος Ἀνευονος ἐπο(λ)αι — Elvontiu ieuru Aneuno Oclisno-Luguri Aneunicno, дето Elvontiu е dat. от божеско име, което стои в свързка с Helvina Ceres у Iuven. 3, 320 etsq. Сравни бележката на схолиаста към това място: „ibi namque apud Aquinum colunt lumina earum deorum, quae colunt in Galliis“ и Holder, ц. с., I 1432 s. Elvinus.

12) В надписа от Томи, Dessau, ц. с., № 4063: Ιου(ι) Ο(ptimi) Μ(aximo) Heroi Q. Trebellius Q. f. [F]lab Maximus Roma leg. V' Mac. trecenarius coh. III pr. v. s.

което стои дателния падеж от две божески имена — *Epadatextorigi* и *Leucullosu*¹⁾, съответствува по своята употреба на τοῖς ἥρωσι в едно тракийско посвещение²⁾, дето обаче тая дума не е сжчетана с божески имена. Впрочем и келтското *ieuri* се употребява, макар и рядко, тъй също абсолютно, т. е. без да бъде сжчетано с дателен падеж от някое божеско име³⁾, както именно често се случва и с тракийското ἥρωι⁴⁾, отдето може да се долови, че първоначално келтското **ieurus*⁵⁾, както и тракийското ἥρως, е имало значение на собствено име, което отпосле се е превърнало в нарицателно.

Току-що изтъкнатият паралелизъм в употребата на келтското *ieuri*, εἰωρεῖ, *iorebe* и тракийското ἥρωι, *Eroni*, Ἦρωσι ни заставя да видим, дали не съществува и такъв в значението им. Нему на пръв поглед се противопоставя обстоятелството, че на тракийския херос обикновено са били посвещавани коннишки изображения, а на келтския **ieurus* —

¹⁾ В надписа от Nérès-les-Bains (Allier), CIL XIII 1388; Dottin, ц. кн., № 48, стр. 166—167: Bratronos Nantonien epad Atextorigi Leucullosu iorebe logitoe, дето Rhys и d'Arbois de Jubainville с пълно право свързват думите epad и Atextorigi в един dat. sing., като при това последния така тълкува това сложно име: „seigneur (chef) protecteur, dieu tuteur de la cavalerie“ и го смята за божески епитет (виж Holder, ц. с., I 1442 s. Epad-atexto-rix). Впрочем мнението на Jullian, че думите epad и Atextorigi трябва да се четат въз основа на израза alae Atectorigianae CIL XIII 1041 отделно в смисъл на eques Atectorigis, е несъстоятелно, тъй като окончанието -i в Atextorigi е присъщо на dat. sing., а не на gen. sing (виж Dottin, ц. с., стр. 119—120 „thèmes en-g.-c.“). Но и Leucull-osus образувано от Leucullus, както Marcellus от Marcellus, е без съмнение божески прикор, който ни напомня епитетите на Марса Leucullus у Holder, ц. с., I 193 s. v. и Leuc-et-ios у сжшия, ц. с., 195 s. v., та става излишно да се спираме върху предположението на Rhys Inscriptions 52, че вместо Leucullosu iorebe трябва да се чете Leucullo suiorebe (sororibus).

²⁾ В надписа от София: Σαρκε[ς] Αὐλο[υ]τράλως τὸν βωμὸν τοῖς ἥρωσι; виж Добруски, ц. с., № 179, р. 129.

³⁾ Това ни посочва: 1) надписът от Nevers, CIL XIII 2821; Dottin, ц. с., № 40, стр. 163: Andecamulos Toutissicnos ieuru; 2) надписът от Vieux-Poitiers (Vienne), CIL XIII 1171; Dottin, № 51, стр. 169—170: Ratin brivation Frontu Tarbelsonios ieuru; 3) надписът от Guéret (Creuse), публикуван в Bulletin épigraphique par Mowat 1881, р. 38: ieuru (виж Holder, ц. с., I 28—29 s. ieuru по 6).

⁴⁾ Ето три такива надписа: 1) от Глава-Панега, Добруски, № 71, стр. 73—74 — Ἦρωι εὐχαριστήριον Βαΐβυς Διόρνος; 2) от Люблен (Поповска околия), Добруски, ц. с., № 154, стр. 108 — Aurelius Surius miles coh(ortis) Pimasens(ium) Aure(IIani) Er(oni) ex voto posuit; 3) от Томи, Dessau, ц. с., № 4066 — Heroi sacrum.

⁵⁾ Формата ieuru може да бъде не само dat. sing. по О-склонение, но и по У-склонение. Защо приемам в случая форма по У-склонение, а не по О-склонение, ще стане ясно по-нататък от самата статия.

предмети, намиращи се в известно отношение към жертвоприношението. Обаче едно по-грижливо виждане в тракийските надписи ни показва, че и на тракийския херос са били посвещавани подобни предмети. Така, например, на $\eta\rho\omega\varsigma$ $\Sigma \dots \eta\lambda\alpha$ е посветена една каменна ваза¹⁾, а на $\eta\rho\omega\varsigma$ в Сердика — един четиристранен жертвеник²⁾. От друга страна, както коннишкият релеф е бил посвещаван не само на тракийския херос, но и на други божества, които са били отжждествявани с него³⁾, тъй и в един келтски паметник е посветено на бога Меркурий изображение на конник, върху когото се спущат два звера⁴⁾. Свърж това някои от епитетите на тракийския $\eta\rho\omega\varsigma$ и на келтския **ieurus* явно сведочат за известна вътрешна връзка между тия две имена. Това поличава от съпоставката на келтското *ieuru Dvorici* с тракийското $\eta\rho\omega\iota$ Προπυλαίω(ι), дето очевидно **ieurus* и $\eta\rho\omega\varsigma$ се схващат като божества еднакво властни да отблъснат от вратите на града всяка злополука и нещастие⁵⁾, а също и от съотношението между келтското *Epadatextorigi* (sc. *ioru*) и тракийското $\eta\rho\omega\iota$ Βατέσπιω(ι) или $\eta\rho\omega\iota$ Οὐτάσπιω(ι), дето без съмнение **ieurus* и $\eta\rho\omega\varsigma$ се явяват като конници и покровители на конниците⁶⁾. Освен това заслужава да се отбе-

¹⁾ От гр. Лясковец (Търновска околия) с следния надпис върху периферията ѝ: $\Theta\alpha\omega\ \eta\delta\omega\ \Sigma \dots \eta\tau\alpha\ \epsilon\upsilon\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omega\nu\ \acute{\alpha}\nu\epsilon[\theta]\eta\kappa\alpha\ \text{Κορνήλιος } \Delta[\nu]\epsilon\iota\kappa\eta\tau\omega\varsigma\ \beta[\epsilon\upsilon\varsigma](\varphi)(\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\omega\varsigma?)$; виж Добруски, ц. с., № 191, стр. 134 и G. I. Kazarow, Pauly-Wissowa Realencyclop., SB III 1142 s. Heros.

²⁾ За надписа върху него виж бел. 2 на стр. 19.

³⁾ Виж G. I. Kazarow, ц. с., 1143 с. Heros IV „Beziehungen zu anderen Goetheiten“.

⁴⁾ Виж надписа у Dessau, ц. с., № 4593: deo Mercurio Kanetonnesi G. Propertius secundus s. l. m. дето се дава следното обяснение на изображението, свързано с него: eques, quem bestiae duae invadunt. Сравни също надписа у Dessau, ц. с., № 4539: Gallio L. Maturci v. s. l. m. deo Segomoni donavi, който е издълбан „in asini sive muli ahenei basi“. Навярно и **Epadatextorigi* (бел. 1 на стр. 19) ще да е бил изобразяван като конник, тъй като е бил бог-покровител на кавалерията; за значението на келтското *epad-* виж Holder, ц. с., I 1442 s. v.

⁵⁾ За надписите, в които стои *ieuru Dvorici* и $\eta\rho\omega\iota$ Προπυλαίω(ι), виж бел. 5 на стр. 17 и 7 на стр. 18, **Dvoricus* е произведено от индоевр. основа *dhver-*, *dhvor-* в старонид. *dvaram* „порта“, гр. $\delta\upsilon\rho\alpha$, готското *dunr*, старобългар. *двери*, *дворъ* и пр.; виж Holder, ц. с., I, 1390 s. v. В свързка с $\eta\rho\omega\varsigma$ Προπύλαιος казва Weinreich, Athen. Mitt. XXXVIII 62: „der thrakische Reitergott wurde als apotropäisches Bild vor der Stadt, vor den Toren, auf Dreiwegen aufgestellt und als Schützer der Stadt verehrt“.

⁶⁾ За **iorus Epadatextorigi* и $\eta\rho\omega\varsigma$ Βατέσπιος и Οὐτάσπιος виж бел. 1 на стр. 19, 8 и 9 на стр. 18. Относно значението на *epad-* в *Epadatextorigi* виж

лежи, че тракийски войници, бидейки на служба в Рим, сж нарекли в едно от своите посвещения бога *Briganitius*, чието име е келтско, както показват назованията на континентално-келтския бог *Brigindu* и на островната келтска богиня **Briganti*, с прозвището ἥρως, тжй като навярно самите гали сж гч тачели като **ieurus*¹⁾.

И тжй древните траки сж обожавали под името ἥρως сжщото божество, което келтите сж назовавали **ieurus*, и по пжтя на отждествяването му с други божества неговото име с течение на времето се е превжрнало в нарицателно, което вече е могло и апозитивно да стои при други божески имена. Но докато пжрвоначалното название на това божество по сжображения, които по-сетне ще изтжкна, у траките е било изтикано от гржцкото ἥρως, у келтите то се е запазило и по-кжсно, както показва **ieurus* с паралелните нему форми **iourus*, **idrus*, **Euron*, **Eurus*²⁾, които могат да се установят от дателните падежи *iouriu*³⁾, εἰωρου, *iorebe* и от собствените имена *And-iourus*⁴⁾, *Euronius*⁵⁾, *Eurus*⁶⁾. В основата на тия

Holder, ц. с. I, p. 1442 s. v. А що се отнася до Οὐτάσιος и Βετίσιος, те сж произведени от индоевр. ud и индоевр. ek'-v-os (староинд. asva-s, ирански aspa и пр.) и сжответствуват на епитета ἄπιπλος = ἑριππλος в надписа от Глава-Панега, Добруски, ц. с., № 68, стр. 71: Κορίω(sic!) θεῷ ἄπιπλος (sic!).

¹⁾ Вжпросното посвещение дава Dessau, ц. с., № 4068: deo sancto Eroni Brigantio Flabius Proclianus mil. coh. III pr., [C]laudius Mucianus mil. coh. V pr., Aureli. Valerianus mil. coh. V pr., Valeri Maximus mil. coh. X pr., cives Usdicensis (sic) vico Agatara, v. s. l., дето думите Eroni Brigantio напомнят изцяло изразу ieuru Brigindoni в келтския надпис, цитуван в бел. 1 на стр. 18.

²⁾ Впрочем и Dottin, ц. с., стр. 257, а сжщо и Holder, ц. с. I 1484 s. eurises, приемат покрай формата с i (**ieurus*) и такава без i (**eurus*), тжй като свжрзват eurises с ieuru. εἰωρου.

³⁾ В надписа от Adria в Giornale ligustico, Genova 1879; Holder, ц. с., II 66: ioriu, дето -iu стои вместо и, както в оскийски (виж бел. 1 на стр. 25).

⁴⁾ В надписа от Висбаден CIR 1525: Muranus eques) ala I Flavia Andouiri f(ilius) civis Secuanus, дето D'Arbois de Jubainville според Holder ц. с. I 147 s. And-iourus тжлкува вжпросното име като „ad Juram habitans“. Но по-скоро то е произведено от **ieurus*, та по начина на образуването си ни напомня гржцкото Ἀνδ-ειος у Fick, die griech. Personennamen, стр. 62 и 144. Пжк и названието на планината Jura е лигурско, а не келтско; виж Holder, ц. с., II 93 s. v.

⁵⁾ За това име, образувано от **Euron*, което напомня гржцкото ἥρων, и форманта -io-, с който се произвеждат според Usener, Götternamen 351, човешки имена от божески, виж Holder, ц. с., I 1484 s. v.

⁶⁾ За това име, което е тжждествено с **ieurus*, виж Holder, ц. с., I 1484 s. v. Изглежда, че и в старокелтски божеското име **ieurus* или **Eurus* е могло да се употреби без всяка модификация и като човешко, както е случаят и с гржцкото ἥρων (виж Kilo VI 169, Ad. Rehnach Rev. épigr. I 145), а сжщо и с паралелната нему форма ἥρουс покрай ἥρωλος (виж Usener, Götternamen 357—358 и Sintflutssagen 60).

форми лежи двугласната *eu*, тъй като в старокелтски тя се редува с *ou*, което от своя страта дава *ō* или *ū*, както показват формите *Teutates*, *Toutatis*, *Totati*, *Tutatis*, произведени от **leuto-*, **teuta-* „община“, „народ“¹⁾). При това буква *i* в **ieurus*, **iourus*, **iorus* застъпва сгласната *j* и не съставлява органична част от корена, понеже в противен случай този звук не би могъл да липсва във формите **Euron* и **Eurus*²⁾; пжк и *ei* в *εἰσφορ* навярно означава сгласната *j*³⁾). Първичната форма, следователно, на келтското божество, което съответствува на тракийския херос, е **eurus* (**enron*). По своя корен тя може да се свърже с славянското *юр-* в руското *юрить* „бързам“, „залягам“, „тичам насам натам“, „тикам се“, руското *юра* „подвижен“, „пъргав“, бжлг *юрвам*, сръбскохърв. *jurim*, *juriti* „гоня“, „ходя на лов“ и летското *aur-* в *auret* „надувам ловджийски рог“, „насяжквам кучетата“, „ходя на лов“⁴⁾). Оттук можем да заключим, че **eurus* у келтите, а следователно и *ἑρως* у траките, е бил първоначално бог на втурването и на устрема в лова, поради което е могъл лесно да добие образа на бог-конник и на бог-ловец. Това предположение се подкрепя от обстоятелството, че в тракийските оброчни релефи хероса се представя обикновено като конник-ловец, и то в движение. Но и самите келти сж били отлични отгледвачи на коне и страстни любители на лова, и сж дали на сжседните народи доста термини, които се отнасят до тях две области на човешката дейност⁵⁾). И затова на първо време бихме могли да си помислим, че бо-

¹⁾ Виж Dottin, ц. с., стр. 60 и Brugmann, Grundriss der vergl. Gramm. I², I. 199.

²⁾ Такова неорганично *i* (— *j*) се явява и в старобългарски (напр. *нсть* = *est*, *ѣтъ*; *илѣнь* = *ἰλαφος*; виж Brugmann, ц. с., I² 943, 1035). Освен това в албански е в силно-ударените слоове минава в *je*, отчасти в *ie*, (виж Brugmann, ц. с., I 119, § 119).

³⁾ Както показва *ΕΙΟΥΒΙΑΝΟΣ* вместо *Jovianus* в надписа CIL V 5408, цитуван впрочем и от Holder, ц. с., I 1411 s. *eioru*, и *Εἰουλιανός* вместо *Ju-lianus* в надписа Мсб. XVI—XVII 1900, 117 n° 24.

⁴⁾ Виж Berneker, Slav. etymolog. Wörterbuch, стр. 461 s. *jur*, дето се изказва предположението, че наведените по-горе сродни думи почиват на звукоподражание. Обаче с прибавянето на келтското **ieurus*, **eurus* към тях се добива впечатлението, че в случая имаме работа с форми от индо-европейски корен.

⁵⁾ Виж Schrader, Reallexikon der indogerm. Altertumskunde стр. 625/626 s. *Pferd*, стр. 388/389 s. *Jagd*.

жеството **eurus* длъжи своето име и значение изключително на двете народности — келтската и тракийската, у които то е било тачено, и че като отражение на основното значение на това божеско име сж се запазили току-що споменатите думи в славянски и летски.

Обаче индоевропейската основа *er-*, *ere-*, която срещаме в гръцкото *ἔρυναι*, „раздвижвам“, *ἔρυναι* „вдигам се“, „втурвам се“, *ἔρση* = *ἔρμηση*, *ἔρετο* = *ἔρμηθη*, староинд. *ārna-h* „вълнуващ се“, ирански *ar-* „втурвам се“, арм. *y-arnem* „издигам се“ и пр., и се разширява в *ereu-*, както показва гръцкото *ἑρέοντο*, *ἑρέω*, староинд. *arvan-*, *arvant-* „тичащ“, „бжрзаш“, „бжрз“, старосакс. *aru*, англосакс. *earu* „бжрз“ и пр.¹⁾, ни напомня и в звуково и в семантично отношение корена на **eurus*, та ние имаме достатъчно основание да приемем, че то е образувано от сжщата тая основа, и че гласната и пред-*ru-* е анаптиктична. Но такова анаптиктично и не е свойствено преди всичко на келтски, доколкото е установен, а сжщо и на славянски и летски, в които намираме сродните с *eurus* думи *юрить* и *auret*. Изобщо тая анаптика се среща само в един индоевропейски език, именно в ирански²⁾, дето от основа *eri* = *euṛi* сж произведени зендското *aurva-*, *aurvant-* „бжрз“, *aurupa-* „диво, свирепо (животно)“, та не подлежи на съмнение, че келтската дума **eurus*, а навярно и слав. *юрить* и лет. *auret* представят заемка от езика на иранците, които, живеяйки в съприкосновение с турско-алтайските коннишки народи, сж могли да научат от тях изкуството на яздата и първи измежду индоевропейските народи сж си създали собствена конница³⁾. В свръзка с това иранците сж сжотнесли индоевроп. основа *eri-* към яздата и проявената в нея смелост, та думите *aurva-*, *aurvant-* „бжрз“ сж добили в авестийски и значението „храбър“, „юнак“, „яздач“, „бжрзак-кон“, което се долавя сжщо и в авестийските лични имена *Aurva-sara* „яздач-цар“ или „глава на юнак“ и *Ašta-aurvant* — „тоя, който има смелостта на

¹⁾ За произведените от индоевропейска основа *er-*, *ere-*, *ereu-* думи виж Boisacq, Dict. étym. p. 714—715 s. *ἔρυναι* и Walde, Lat. etymolog. Wörterbuch, p. 437 s. *orior*.

²⁾ За анаптиктичното и пред *ri* и *ru* виж Brugmann, ц. с., I², 1, стр. 822 и 432.

³⁾ Виж Schrader, ц. с., стр. 668—669 s. *Reiten*.

осем юнака", или „тоя, който притежава осем бързаци-коне“¹⁾. Но келтите, както е знайно, не сж се намирали в непосредствено сжседство с иранците, и затова не сж могли да заемат направо от тях въпросната дума. Те сж се нуждаяли в случая от посредничеството на един друг народ, който, бидейки техен сжсед, е бил сжщевременно изложен на иранско влияние. А такъв народ сж представляли преди всичко траките. Последните, преди още да се спуснат от своята прародина към Балкански полуостров, сж се намирали в непосредствено сжседство с келтите, както това може да се установи от някои общи за двата народа езикови елементи, каквито сж *bitu-* и *-centus*²⁾, и сж били при това постоянно изложени на влиянието на иранците, за което сведочи преди всичко присжщата само на тия два народа промяна на индоевроп. *k'u* в *sp*³⁾, а сжщо и наличиостта на тракийски имена от ирански произход, каквито сж Μαί-σαδής, Παίρι-σαδής, Μηδο-σαδής и т. п.⁴⁾. Всичко това показва, че думата **eurus* е минала у келтите чрез посредничеството на траките. Ето защо ни се налага да установим, какво би дало на тракийски келтската форма **eurgus*, и да видим, дали имаме от нея рефлексии в запазените тракийски божески, човешки и хорографски имена.

От паралелните тракийски имена *Seutes*, Σεύτης, *Sautes*, Σαύτης от една страна и *Tutius* (= **Teutius*, **Toutius*), Τιοῦτα, *Tauto-medes* от друга страна⁵⁾, дето сжпоставката на *Tutius* с Τιοῦτα показва, че гласната *u* (= *ov*) в тракийски е могла

¹⁾ Виж Justi, *Iranisches Namenbuch*, p. 41 s. *Aurwasara*, p. 47 s. *Δᾱstaur-want*, p. 485 s. *aurwant* и 510 s. *sara*; Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch* p. 200 s. *aurva* и *aurvant*, *Aurvasara* и p. 261 s. *Ašta-aurvant*.

²⁾ Виж Kretschmer, *Einleitung*, стр. 239.

³⁾ Това поличава от епитетите на тракийския конник Βατέσιος и Ουτέσιος (виж бел. 6 на стр. 20) и от тракийските лични имена Βοβάνης (*Kalinka*, *Antike Denkmäler Bulgariens*, no 190), Esbenus (*W. Tomaschek, die alten Thr.* II 2, 9) и Βεβάνης (*Athen. Mitt.* XVIII 1893, стр. 70), дето-оп. (= ζβ) за сжтхва, както в ирански индоевроп. *k'u*.

⁴⁾ За ирански имена у траките виж Kretschmer, *Einl.* p. 215—216, който тжлкува името Μηδο-σαδής като „*Mederruhm*“.

⁵⁾ Виж Kretschmer, ц. с., стр. 228, и W. Tomaschek, ц. с., II 2, 41 s. Σαύτης, 42 s. Σεύτης и 38 s. *Tutius* и Τιοῦτα. Въпросните имена сж произведени от корен *qieu-* и *teut-* (виж Boisacq, ц. с., 860 s. σάω и 963 s. *Ταυταμής*). Тракийското *Tutius* сжпада изцяло с келтското *Toutius* у Holder, ц. с., II 1898 s. v.

пред *t* да получи прејотата, ¹⁾ како в оскийски¹⁾, може да се установи, че пљрвичната готска форма **eurus* би приела в тракийски следните три форми: 1) **uricus*, 2) **urus*, 3) **au-rus*. Пљрвата от тия три форми — *uricus* — е без всяко изменение — ни поднася началото на предадения у Хесихия епитет на бога Дионисий — Εὐρυ-βάλινδος, когото древните траки, както е известно, сж си го представяли обикновено като бог-ловец на кон²⁾, а сжщо и личното име Εὐρος, което се предава в един делфийски надпис изрично като принадлежаще на тракиец³⁾. Сжщата форма — но с известно изменение — ни дават тракийските лични имена Εὐρύ-τελμης⁴⁾, Εὐρύ-ζελμης и Εὐρύ-ζελμης⁵⁾, чиято пљрва половина представя основата на **eurus* (**ieurus*) в смисъл на гржкото ἦρος. Както изглежда вторият елемент на дифтонга *eu* в тракийски може да мине въ (*v*), както в оскийското τωFτο (= **teuto*) „civitas“, и в tūtīkis „publicus“⁶⁾, и след това да се превжрне пред *r* в *b*⁷⁾.

¹⁾ Сравни оскийското *turri* и *turrim*, *eituam* и *eitiuam*, дето *iu*, както предполага Buck, *Elementarbuch der oskisch-umbrischen Dialekte*, p. 29 и 30, § 47, се е произнасяло подобно на *u* в англ. „tube“. Вжв всеки случай -*ow*- в Тибта при наличността на формата *Tutius* не може да се отжждестви с -*iu*- в готското *tiuda* „народ“, тжй като в готски всяко индоевропейско *e* минава в *i*, та естествено и индоевропейското *eu* минава в *iu*. Напротив в тракийски индоевропейското *e* има тенденция да мине в *a*, а не в *i*, както личи, напр., от сжпоставките *Mucasēnus* и *Mucazanus*, Νέστος и Νάστος и т. п. у Kretschmer, ц. с., стр. 222.

²⁾ Че Εὐρυ- в Εὐρυ-βάλινδος не може да има нищо общо с гржкото εὐρύ напр. в Омировото εὐρύ κραίον, поличава от-βάλινδος, което не е гржко и е произведено, както изтжква Perdrizet, *Cultes du Pangée*, стр. 18, от тракофригийското βαλῆν „цар“, та вероятно Εὐρυ- тук означава „ловец-конник“. И наистина Perdrizet, ц. с., стр. 21 и planche II, дава доказателства, че траките сж схващали Диониса като бог-ловец. А тжй като тракийското **eurus*, както по-сетне ще видим, е било изтикано от гржкото ἦρος, то самите гржци сж могли да нарекат тракийския Дионис и ἦρος в смисъл на **eurus* „ловец-конник“, както ни показва староелийската култова песен: ἄλδην, ἦρος διόνυσος κτλ. у Berg, P. L. G. 3, стр. 1299, на която се позовава F Deneken у Roscher *Mythol. Lexikon* I, стр. 2443 s. Heros.

³⁾ Виж Dumont-Homolle, *Mélanges d'Archéologie*, p. 471. Изглежда, че и в тракийски божеското име **Eurus* е могло да се употреби без изменение и като човешко; виж бел. 6 на стр. 21.

⁴⁾ За това име виж Tomaschek, ц. с., II, стр. 7 s. v.

⁵⁾ Виж. G. I. Kazarow, *PWRE*, SB. III, стр. 890 s. Hebrzyzelmis, дето автора предава имената с *spiritus asper*, понеже навярно ги сажрзва с речното название Εὐρος.

⁶⁾ Виж Buck, ц. с., стр. 32, § 57.

⁷⁾ На това мнение е W. Tomaschek, ц. с., II 21. Впрочем в староирландски *eu* минава в *rb*; виж Brugmann ц. с., I², 1, стр. 328 и Thurneysen, *Handbuch des Altirischen*, стр. 119, § 199. Обаче не е изключена възможността, штоо гржкото β да означава в случая не *b*, а *v*.

Следователно и името на тракийската река "Εβρος, както и ἔβρος в смисъл на „козел“ (Εβρος τράγος βάρης καὶ ποταμὸς θράκης *Hesych.*), сж в сжщност самото **eurus* и то в първоначалния му смисъл, та в единия случай означава „втурваща се, бърза река“, а в другия — „пъргаво, бързоподвижно животно“¹⁾. — За втората конструирана форма (**urus*) не може да се наведе ни един сигурен пример. Действително, в един неиздаден коннишки релеф от Тракия се среща формата ΟΥΡΕΙ, която би могла да се изтълкува като dat. sing. от **urus* (ΟΥΡΕΙ = **urevi*). Обаче вместо нея може да се чете сжщо и [Ζ]ΟΥΡΕΙ, dat. sing. от Ζούρης, което не може да има нищо общо с предполагаемото **urus*²⁾. — Третата установена форма (**aurus*) се явява в първата половина на тракийските лични имена Ἀβρού-πολις, Ἀβρό-ζελμις³⁾, Αὐλού-πορις *Aulu-renus*, Αὐλού-τραλις⁴⁾ (в последните три имена Αὐλου-е дисимилирано от **Auru-* поради сжгласната ρ в -τραλις).

¹⁾ Другояче тълкува А. Fick, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 1908 (том 42), стр. 85, тия две имена, като ги свързва по един доста изкуствен начин със старонинд. uábhati, новосл. jebem = futuo. Вжъ всеки случай той за пръв път е използвал при тълкуването на речното име "Εβρος Хесихиевата глоса, която преди него не е била взета под внимание от Flügler, Mitt. der anthropol. Gesellschaft, Wien, VI 210 и от W. Tomaschek, ц. с., II 2, 93 s. v., а след него от Ст. Младенов, Списание на Бжлг. академия, стр. 53, кн. X, 6 (1915). Нека добавя, че тълкуването, което давам тук, напълно подхожда за горното и средното течение на р. "Εβρος, днешна Марица, и че spiritus asper, с който почва античното речно име, показва, какво тая дума е била прехождана от неорганично i(=j), което е могло да бжде доловено от грците като spiritus asper (индоевр. ios — грцкико ἴς).

²⁾ Въпросния паметник е от Йени-кьой (Amphipolis) и сега се намира в Софийския музей (инв. № 5787). Той представя мраморна четириъгълна плоча, висока 0·19 м.; широка 0·23 м., дебела 0·075 м. Долната му половина липсва, дясната му рамка е отчупена, а горната е нащърбена в двата си края. В релефа е изобразен напълно вжъмжал конник, който язди в дясно; главата му, покрита с гъста коса, е обжрната към зрителя; брадата му е кжса и плътна; той е облечен с кжс хитон и хламида, която се развява зад гърба му; в дясната си ръка държи кжса пръчка с надебелени и заоблени краища. На горната рамка е издълбана думата ΟΥΡΕΙ, пред нея се забелезва една чжрта, която или се дължи на механична повреда на камжка, или може да бжде остатък от буквата Ζ (в последния случай бихме имали нов епитет на тракийския херос, който напомним личното тракийско име Ζούρης, gen. Ζουρέους в надписа от Араплар, Добруски, Изв. на Нар. музей, стр. 149—150, и произведеното от него име Ζουράεις в надписа от Пизос. Kalinka, № 34 I 26). — На ляво от главата на конника стои ΒΕΙΘΥΣ, а на дясно — ΑΘΟΥ. Буквите имат височина 0·015 м. и принадлежат навярно към II или III век сл. Хр.

³⁾ Вжъ W. Tomaschek, ц. с., II 2, стр. 3 s. v. и G. I. Kazarow, Pauly-Wissowa Realencyklop., SB III 890 s. Hebrzyelmus.

⁴⁾ Вжъ W. Tomaschek, ц. с., II 2, 48 s. v.

**renus*, -πορις), а също и в първата половина на тракийските хорографски имена Αὐρό-λεβα и Ἀβρό-στολα и на фригийското Αὐλου-κρήνη¹⁾, дето тя може да застъпва съкратената форма на някое от горните сложни лични имена. Като рефлекс от основното значение на **aurus* „втурващ се“, „бжрз“ можем да сметнем името на един от притоците на Дунав — Αὔρας у Herod. IV 49²⁾. Навярно и названието на илирийския Асклепий *Medaurus* в надписа от Нумидия CIL III, p. 285, дето култа му е бил пренесен от далматински колонисти от Risinium, представя съчетание от основата **med-* „лекувам“ и тракийското **aurus* и означава хероса като лекар³⁾. Впрочем **aurus* влиза като съставна част и в илирийските лични имена Ἀθήτ-αυρος, Γάλ-αυρος (цар на тавлантите), а и в някои източно-италийски речни имена като Μέτ-αυρος и Πίσ-αυρος, които могат да дължат своя произход на преселници от западните брегове на Балкански полуостров⁴⁾. Тъй също тракийското **aurus* се съдържа вероятно и в Κέντ-αυροι, дето хент- както в Σατρο-κένται, *Bithi-centus*, *Epta-centus* и други тракийски имена може да се свърже с галското *Cintu-* в *Cintus*, *Cintu-gnatus* и ирл. *cét* „пржв“⁵⁾, та да се добие значението „първи по язда“, „първи между конниците“⁶⁾.

¹⁾ Виж W. Tomaschek, ц. с. II 2, 53 s. Αὐρό-λεβα; Kretschmer, Einleitung 202 и бел. 3 към същата страница; Ramsay, Asia minor, стр. 236—237.

²⁾ W. Tomaschek, ц. с., II 2, 91 и Pauly-Wissowa, Realenzykl. II 2435 s. v. е дошел до същото тълкуване на думата, като я свързва с иранското (зевдското) *aurva*, скр. *arva* „бжрз“, от която дума излязох при обяснението на трако-келтското **eirus*.

³⁾ Виж W. Tomaschek Betzenberger Beiträge, Bnd IX (1885), p. 95, който тълкува *Medaurus* като „heilkräftig“. Освен това сравни личните имена от Тасос у W. T. II 2, 12, Βέδ-αυρος и у Fick, Griech. Namen 76 Σίτ-αυρος, от които първото напомня Βεδ-αρος от Торда, CIL III 917.

⁴⁾ Тия преселници не са били само от илирийски произход, но и от тракийски, тъй като първоначално траките са се простирали чак до бреговете на Адриатическо море и от тамо са били изтикани по-сетне от нахлуващите в Балк. полуостров илирийци. Сравни статията на C. Patsch „Thrakische Spuren an Adria“ в Jahreshefte des österr. archäol. Instituts 10 (1907) p. 169 и сл.

⁵⁾ Виж Felix Solmsen, Thrakisch-Phrygisches, 1. Thrak. Σάτραι, Σατροκένται в Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, B. XXXIV (1891), стр. 68—69.

⁶⁾ Nazari, Riv. di fil. 32, 99 предполага, че -αυρος означава кон (това значение впрочем дава и Tomaschek, ц. с., II 2, 5 на αὔλο-, αὔρο-, ἄρρο-, с което почват известни тракийски имена) и тълкува думата κένταυρος като „qui aiguillonne les chevaux“; виж Boisacq, ц. с., стр. 434 s. v. Впрочем Hirt, Indogerm., стр. 512 ведското „Gandhavarā-h“ няма нищо общо с κένταυρος; сравни Meillet, Introd. 364.

А навярно и αὐρι- в гръцкото αὐρι-βάτης „бързоходец“, αὐρι = ταχέως и αὐροι „зайци“, т. е. „животни, които бързо бягат“, дето гласната *и* е също анаптиктична, стои в връзка с **aurus* в основното му значение и представя заемка от тракийски¹⁾.

Но освен установените до тук от нас три форми, с които се е означавал у траките хероса, трябва да приемем още две: 1) **erus* и 2) **irus*, тъй като втория компонент на двугласната *eu* е могъл — поне в някои диалекти — да изчезне и напълно, както личи от тракийското ζετραία = χύτρα, дето ζετρα- стои вместо ζευ-τρα-²⁾ и от тракийското лично име Σεθειλας, у Kalinka, ADB № 34, I, 59, произведено от основата на Σεύθης с хипокористичния умалителен формант -lo-. Освен това сравни тракийските лични имена *Tiatus* — Θιαθιοῦς³⁾, произведени навярно от основа *teuto-*, дето гласната *i* пред *a* ни подсеща за формата Τιοῦτα покрай *Tutius*⁴⁾, и Μουκά-τραλις — *Mucatraulis*⁵⁾. Впрочем редуването на *e* с *a* е характерно за тракийски, както ни показват съпоставките Δαλά-ταρβα — Τέρβος, Σάρκη — Σέρκις, Νέστος — Νάστος, *Mucasenus* — *Mucazanus*⁶⁾. Току-що установените тракийски форми за името на хероса, и то с прејотация, ни поднасят тракийските хорографски имена Βηρη-ταρος и *Bre-iero-phara*⁷⁾. Че тук -ταρος и -iero- не представят гръцкото ἥρως в тракизирана форма⁸⁾, показва: 1) надписа от Драма: ΙΕΡΩΙ ΑΠΣΑΛΩΝΙ, дето ΙΕΡΩΙ представя dat. sing. не

1) Boissacq, ц. с., стр. 102, s. αὐρι-βάτης, смята, че етимологията на тия думи е тжмна, тъй като те не могат да се свържат нито с ир. *aurva-aurvant-* „бърз“ поради епентичното *и*, нито с латинското *auriga* (= os + iga, от ago; виж Walde, Lat. etym. Wb. p. 56 s. v.).

2) Виж Kretschmer, Einleitung стр. 228, дето той се позовава на мнението на G. Meyer. Заменяването на индоевр. *eu* с *e* е характерно и за днешния албански език. Вж всеки случай факта, че от индоевр. **eurus* могат да се получат в тракийски пет форми, показва, че тоя език е бил диалектично силно диференциран.

3) За това име виж W. Tomaschek, ц. с., II 2, стр. 36. s. v.

4) Виж бел. 1 на стр. 25.

5) За тия имена виж. W. T. II 2, 25.

6) Виж Kretschmer, ц. с., стр. 222.

7) Виж Procopii de aedificiis (ed. Haury) IV 11, p. 147, 8 и W. Tomaschek, ц. с., II 2, p. 59 и 69 s. v., дето той е склонен да изжълкува *Bre-iero-phara* като „Burg beim Herosmarkt“.

8) За йотата, с която почват тия форми, виж бел. 2 на стр. 22, а за отношение тоя към *spiritus asper* — края на бел. 1 на стр. 26.

от ἱερός (= ἱερῷ), а от преиотувано *егис (= ἱερῷ)¹⁾; 2) надписа от Нумидия, издълбан върху жертвена скала навярно по желанието на воиник-тракиец, който е бил тамо на служба: *Ieru Aug(usto) etc.*²⁾. — Но особено внимание заслужва втората от установените напоследък тракийски форми за името на хероса — * $\text{ḗru-s} = \text{ḗrev-s}$. Тя съвпада с името на гръцкия бог на войната $\text{Ἄρεος} = \text{Ἄρης}$, отдето може да се заключи, че името му е минало от траките у гърците³⁾. В такъв случай трябва да приемем, че тракийския херос е бил не само бог на бързото втурване, и на устрема в лова, но и бог на войната. И това е много естествено, тъй като за първобитния човек едва ли е имало някаква съществена разлика между лова на зверове — същинския лов и лова на хора — войната. Ако въпреки това у гърците е минало името на тракийския херос като име на бога на войната; а не и на лова, то това може да се обясни с обстоятелството, че преди това у тях е била вече обособена Артемида като богиня на лова. В случая, разбира се, е могло да бжде от значение народно-etimологичното свързване на чуждата дума Ἄρεος или Ἄρης с гръцкото ἄρῃ „рана“ и ἄρῃμενος „ранен“⁴⁾. Впрочем в подкрепа на тракийския произход на името на гръцкия бог на войната се явява твърдението на Херодота V 7, че Арес бил тачен заедно с Диониса⁵⁾ и Артемида⁶⁾ от всички траки, дето —

¹⁾ Надписът е публикуван у Dimitsas. *Μακεδονία*, № 1065. G. I. Kazarow в Pauly-Wissowa, *Realencykl. SB* III s. Heros, p. 1141, предполага, че в него трябва да се чете Ἡρώ вместо ἱερῷ . И действително гръцкото ἱερός , както и лат. „sacer“, което означава не толкова „свет“ колкото „посветен“, не се употребява самостоятелно като божески епитет. G. Seure, ц. м., стр. 3, бел. 1, погрешно цитува надписа: „Ερω: εὐχῆν.“

²⁾ Виж CIL VIII 5673. R. Peter у Roscher's *Mytholog. Lex*, I p. 110 s. Ieru, предполага че Ieru е божеско име.

³⁾ До това възглед, макар и по друг път, сж дошли доста митолози. Тъй, напр., Sauey, Pauly-Wissowa, *Realencykl.* II, p. 642 s. Ares 2 смята Ареса за бог на тракийски племена в Гърция. Аз считам за излишно да се спирам върху възможността спонтанно да се е образувала в гръцки език формата Ἄρεος от индоевр. еги — чрез степената еги —, тъй като последната степен не се среща в никоя друга гръцка дума, произведена от индоевр. ег-: от-.

⁴⁾ Изхождайки от тия думи Fick обяви името Ἄρης за гръцко, като му дава значението „наранител“, „нападател“, което е доста пресилено; виж Boisacq, ц. с., стр. 76 s. ἄρῃ и W. Tomaschek, ц. с. II, 55.

⁵⁾ Че Дионис (= * Διόνυσος) е тракийско име, едва ли може да има съмнение. Виж Kretschmer, ц. с., 241 и Perdrizet, ц. с., стр. 49.

⁶⁾ С Артемида Херодот означава тракийската Bendis, която по мнението на Tomaschek, ц. с., II 47, е богиня не толкова на лова, колкото на брака и семейния живот.

при липсата на всякакви посвещения на Ареса от Тракия — ще трябва да приемем, че с името на Ареса гръцкият историк е означил в същност онова божество, на което по-сетне под гръцкото име Ἡρώς траките сж посветили толкова много оброчни плочки с изображение на конник-ловец¹⁾. Пжк и според Омира родината на Ареса е Тракия, която изобщо е била наричана Ἀρεία, т. е. земя на Ареса; при това като водител на про-никналите в долината на Темпе траки легендата сочи Ареса, а Полибий говори за Ἀρείον πεδῖον в Тракия. Освен това у малоазиатските витинци, които сж траки и сж се наричали някога по реката Струма Στρυμόνιοι (Her. VII 75), най-топлия месец през годината — юлий — се е наричал Ἀρείος²⁾, а в един от кжсите химни, приписвани Омиру (№ 8), се възвеличава Арес като бог на слжницето, който от небото придава с своите лжчи сила и смелост на човешките сжрца³⁾. Както изглежда витинците и изобщо траките сж сжзирали в слжницето неуморим пребродвач⁴⁾ и сж си го представляли като бог-конник⁵⁾, чието въздействие върху вегетацията през лятото им напомняло опустошенията, причинени от войната⁶⁾, та сж могли да нарекат с неговото име най-горещия месец през годината, а сжщо и самото слжнце⁷⁾. Вжв всеки случай за

¹⁾ До сжщия вжзглед, макар и по друг пжт дохажда и Pick, Arch. Jahrb. XIII 163.

²⁾ Ἀρείος се явява като название на месец не само у витинците, но и у тесалийците, които несжмнено в това отношение сж били повлияни от траките. Сравни Kubitschek, Pauly-Wissova, Realenzykl. II, p. 626 s. Ares no 14.

³⁾ Виж бел. 4 кжм стр. 335 у Preller, Griechische Mythologie (IV издание от Robert), отдето личи, че Ruhnken и G. Hermann считат тоя химн за сжчинен от орфиците.

⁴⁾ Това схващание в своята основа е присжщо и на гжрците, старите индийци и други индоевр. народи. Сравни Rapp, Roscher's Mytholog. Lex. I p. 1998—1999 и Jessen, PÖRE, VIII, p. 87—88, s. Helios.

⁵⁾ Наверно и в тоя случай тракийците сж били повлияни от иранците, както може да се заключи от названието на слжнчевия бог в Авеста Aurvat-aspa, което стои върху монети от Turuška. (Сравни Justi, Iranisches Namenbuch, p. 41 и Bartholomae, Altiran. Wörterbuch, p. 200, s. v.). То ни навежда на мисълта, че иранците сж си представляли слжницето не като бог, който се вози в колесница (така сж си го представляли гжрците и индийците), а като бог-яздач, който сам язди своите бжрзи коне.

⁶⁾ Подобно схващание имаме и у асировавилонците, както показва изтжкватият от Tomaschek, ц. с. II, 55 факт, че те сж посветили на бога на войната планетата, на която сж приписвали прекомерните горещини през лятото.

⁷⁾ Арменското арев „слжнце“, което Tomaschek, ц. с., II, 55, иска да свжрже с Ἀρῆς, няма нищо общо с тракокелтското „eirus“, понеже както

култа на Ареса у витинците достатъчно говори доста разпространеното между тях лично име — 'Αρεϊανός¹⁾. Отражение от основното значение на тракийското *arus = *areus „бърз“, „втурващ се“, представя названието на един поток на витинския бряг — Areus = 'Αρευς, Plin. V 148. Навярно от основата на *arus е произведено и македонското название на Херакла — 'Αρωτος 'Ηρακλῆς παρὰ Μακεδόσιν, Hesych., като бог ловец и воин²⁾, дето форманта -то-, -т-, ни напомня родителния падеж 'Αρητος, който се среща покрай 'Αρεος и 'Αρεω³⁾, а също и дателния падеж 'Ηρωτι, който стои вместо очакваното 'Ηρωι в един оброчен надпис от Тракия⁴⁾. Тъй също македонското название на Ериниите 'Αραντίδες ('Αραντίσιν

още Hübschmann, Armen. Grammt. I, стр. 424, е изтъкнал, гласната *a* в случая е протетична, та арменската дума съответства на старонинд. gaviš, от чиято основа преко aruṣa-s и aruša-s „червеникав“ (ирански aruša- „бял“) е произведено на индийски aru-s и на пракрит uṛ, uṛ „слънце“ (сравни цитираната литература Walde, Lat. etym. Wb., стр. 530 s. tuber). Малко по-другаче стои въпроса с етруските думи erus и arus, ако наистина първата има значение на „слънце“ (затова обикновената дума в етруски е usil), а втората — на гръцкото ἥρως, както настоява Sophus Bugge, Etr. und. Grm. p. 1, и Das Verhältnis der Etrusker zu den Indogermanen, p. 202, понеже тия думи са могли да бъдат заети от тракофриг. племена, с които етруските, бидейки още в М.-Азия, са се намирали в съседство; виж Kretschmer, Einl. in die Altertumswiss. v. Norden und Gerchen, II изд., част I, p. 556—557, дето се изтъква, че гръцкото название на етруските Τυρρηνοί напомня по своето окончание прилагателните, произведени от тракийски или малоазийски хорографски имена. — Що се отнася пък до сближението на Арес с германското Far, Fo, For у Grimm, Deutsche Mythologie, I 167, то е в същност несигурно, тъй като значението на въпросните думи не е установено.

¹⁾ Виж Tomaschek, ц. с., II 54.

²⁾ Hoffman, die Makedonen, стр. 93, изтъквайки, че Хесихиевата глоса: 'Αρωτος 'Ηρακλῆς παρὰ Μακεδόσιν стои между глосите ἀρῆτον и ἀρῆως, изказва мнението, че 'Αρωτος е невярно предадено, и затова е склонен, както личи от регистра на македонските божески имена на стр. 281, да постави вместо него 'Αρητος. Но формата с -ω- може да се подкрепи от [H]ρωτι в един тракийски оброчен надпис, който цитувам по-долу, та по-скоро трябва да приемем, че Хесихий е направил една малка грешка при нареждането на глосите по азбучен ред. Що се отнася до етимологията на името, W. Tomaschek, ц. с., II 55, го свързва с гръцкото ἀρή, ἀρητικός и пр. и му дава значението „наранител“, „нападател“, каквото дава въпрочем Fick (виж бел. 4 на стр. 29) на името 'Αρης. Обаче Херакл е по-скоро ловец и преследвач на зверове и чудовища, отколкото някакъв безогледен нападател.

³⁾ За родителния падеж 'Αρητος виж Eustath. H. 1133, 16 и Theophr. у Steph. Byz. s. 'Αρης.

⁴⁾ По-точно от Акча-Кайрак (Кърджалийска околия). Според Добруски Министерски сборник XI (1894), стр. 82 № 22, надписа гласи: Σαύτης 'Αντιφ[ίλου] . . . ρωτι εὐχῶν. Обаче пред ρωτι, както показва прегледаният от мене камък, се долавят ясни следи от буквата γ, та се добива формата 'Ηρωτι или 'Ηρωτ: (а не 'Ερωτ: както предполага G. Seure, ц. м., в края на бел. 1 към стр. 3), която представя контаминация от гръцкото 'Ηρως и македонското 'Αρωτος. Освен това виж G. Seure, BCH 1912, Collection Stamoullis, p. 589 и 590, № 43, fig. 28, дето не може да се установи, дали трябва да се чете 'Ηρωτι или 'Ηρω:.

ἐρίωνι: Μαχεδόνες Hesych.) в смисъл на „богини преследвачки“ стои в известна връзка с основното значение на **eurus* и **arus*¹⁾.

• Изхождайки от първоначалното значение на **eurus* като бог на устрема в движението, ние изтъкнахме, че той, запазвайки това свое значение, е бил схващан като конник-яздач, за какъвто е минавало даже и слънцето, от което зависи в доста голяма степен вегетацията и живота, а също и като ловец на животни, отдето лесно е могло да добие и значението на ловец на хора, с други думи на воин. Благодарение на всичките тия значения трако-келтският **eurus* лесно е могъл да се превърне и в бог покровител и защитник от всякакви напасти за живота и смъртта, както личи преди всичко от епитетите на тракийския ἥρως²⁾, и тъй да се доближи по значение до гръцкия херос, в който се отразява главно култа на прадедите. Затова и траките, бидейки под непосредственото влияние на гърците, сж отжждествили с него своя **eurus*, като сж изхождали главно от значенията, които сж били общи за двете божества. В това отношение е изиграло навярно известна роля и обстоятелството, че гръцкото ἥρως, макар и произведено от съвсем друга индо-европейска основа **sver-* или **ser-*, чието значение между другото става ясно и от готското *svers* „тачен“, „ценен“ и от гръцкото ἥρφα = ἥρφα = **serva* „покровителка“³⁾, е налomiaло звуково тракийското **eurus*, **erus*, **arus*. Но въпреки това в посветените на тракийския херос релефи прозират присъщите нему първоначални чжрти, както сж тия на яздача, ловца и

1) Тълкуванието на Ἀραντίδες в смисъл на „кълнящи“, „проклинващи“, което Fick ни дава, а Hoffmann, ц. с., стр. 96, коригира в смисъл на „преситени с клетви или проклинания“, изхожда от гръцкото ἀρά „клетва“, ἀράω „проклинам“. Обаче Ериниите не сж тия, които проклинат или взимат върху себе си проклятията, а ония, които преследват и залавят престжпника, та по-скоро македонското им название ще стои в свръзка с основното значение на **eurus*, **erus*, **arus*, отколкото сж споменатите по-горе гръцки думи. За връзката между Ἀρης и Ἀραντίδες виж Tümpel, Pauly-Wissowa, Realenzykl. II, p. 379 s. Arantides.

2) Виж G. I. Kazarow, Pauly-Wissowa Realenzykl., SB III, p. 1114 s. Heros, III Name und Beinamen.

3) За етимологията и значението на гръцкото ἥρως виж Schrader, Reallexikon 1917², стр. 18, 21, 22 s. Ahnenkultus; Boisacq, ц. с., 329 с. v.; Bréal CR. de l'Acad. des inscript. 1906, 200; Weinreich DLZ 1917, 792; Usener, Götternamen 248 etsq.; W. Tomaschek, ц. с., II 2, стр. 58. Вж всеки случай от индоевроп. er- не може да се произведе гръцкото ἥρως. От него, разширено в erēin-, erin- може да се произведе гръцкото Ἐρινός в смисъл на „преследвачка“; виж Boisacq, ц. с., 712 s. v.

войнът. Това показва, че древните траки, макар и в епохата на религиозния синкретизъм, към която се отнасят повечето релефи, посветени на хероса, да сж възприели изцяло гръцкото название за него, все пак сж гледали на него не само като на бог-покровител на хората и властник над смъртта, какъвто е гръцкия херос, но и като на бог на яздата, лова и войната, какъвто е бил преди всичко тракийският **eurus*. Последното обстоятелство, че траките сж обожавали под името $\eta\rho\omega\varsigma$ и бога на войната, достатъчно обяснява, защо въпреки всеизвестната им воинственост не е могло да си пробие път у тях тачението на Ареса, като бог изключително на войната, за какъвто е минавал у гърците, макар и самото му име да е било от тракийски произход, и защо липсват всякакви посвещения на тоя бог от Тракия. Впрочем синкретизмът между $\eta\rho\omega\varsigma$ и **eurus* има по всяка вероятност своето изходище в Тесалия, Фокида и Беотия, дето сж дошли и сж се слели с тамкашното гръцко население отделни тракийски рояци¹⁾, прокудени от дотогавашните си селища поради спущанието на северни народи към юг, което е предизвикало сжщо и изселването на фригите в Мала-Азия. Така само може да се обясни, че култът на Ареса, който представя у гърците само един от аспектите на тракийския **eurus*, именно войната, е най-силно застъпен в Беотия, която е и неговото най-старо седище в Гърция²⁾, и че в Беотия и Тесалия посвещенията на хероса най-често сж свързани с коннишки изображения³⁾ — нещо, което напомня един друг аспект на **eurus*, именно яздата. Навярно и в установяването на типа на тракийския конник сжс средствата, които дава гръцкото изкуство, сж играли особено важна роля току-що споменатите гръцки страни, и то вследствие на заседналите тамо траки. Но, разбира се, за това сж съдействували не малко и колонииите по Черно и Бяло-море, дето самите гърци сж били в постоянен контакт с траките.

¹⁾ Доказателства за това у Kretschmer, ц. с., 242 и 243, и Perdrizet, ц. с., 66—70.

²⁾ Виж А. Furtwängler у Roscher Mytholog. Lexikon I p. 482—483 s. Ares.

³⁾ Виж F. Deneken у Roscher Mytholog. Lexikon, I p. 2561 s. Heros и Eitrem, Pauly-Wissowa Realenzyklopädie VIII p. 1144 s. Heros.

Де се намирал гр. Девол

От Проф. В. Н. Златарски

Византийският историк Георги Акрополит разказва, че след отцепването на епирския деспот Михаила II Ангел (1237—71) от Никея в 1253 г. по подбуда на стария, ослепен от Ивана Асеня II, Тодора Комнин, никейският император Иван Ватац (1222—54) потеглил в поход против деспота, и, докато се намирал още в Остров, получило се известие, какво „Костур и цялата околна страна се подчинила на императора и Дево-лите, както малкият, тъй и големият, преминали на страната на императора“¹⁾. Под израза αἱ Δεαβόλεις δέ, ἥ τε μικρά καὶ μεγάλη по-рано се разбирали два града: голям и малък Де-вол и са ги тжрсели по горното течение или при изворите на реката с сжщото име. Такова разбиране на тоя израз пжрв ладе Ш. Дюканж в своите коментарии към „Алексиадата“ на Анна Комнина. В обяснението си за гр. Δεάβολις той пише: Duplicem Deabolim statuit idem Acropolita cap. 49: magnam et parvam. Unde forte Δεαβόλεις numero multitudinis effert Cantacuzenus lib. I, cap. 55. Hodie Diaboli, haud procul a lacu Achridis²⁾. Дюканж посочва, че в негово време имало гр. Девол недалеч от Охридското езеро вжз основа на сжвременните нему географски карти, на които, наистина, е отбелязан гр. Diavolo и Diaualo³⁾, следов. в XVII. век изглежда, да е сжществувало такова селище южно от Охридското езеро.

¹⁾ G. Acropolita, ed. Heisenberg, p. 91, 9—11: εὐθὺς γὰρ ἡ Καστορία καὶ ἡ περὶ αὐτὴν ἀπασα χώρα προσεργήθη τῷ βασιλεῖ, καὶ αἱ Δεαβόλεις δέ, ἥ τε μικρά καὶ μεγάλη, τοῦ βασιλέως ἐγένοντο.

²⁾ Anna Comnena, ed. Bon. II, p. 512. — Като говори пжк за река Девол, Дюканж (ib., p. 653) пише: „Fluvii istius fontes haud procul ab Achridis palude, ubi oppidum Diabolis vel Deabolis, de quo supra egimus, et a quo nomen sumpsit, statuit Sophianus (вероятно с. Совинини на запад. бряг на ез. Малик), qui inde in sinum Thermaicum effluit.

³⁾ В доста богатата сбирка на Географския институт при Университета ние намерихме следните карти от XVII. век, на които има отбелязан гр. Dia-

Големият авторитет на Дюканжа не само укрепил това разбиране, но по-сетне се тжрсили тия два града с име Девол. Така, Ф. Пукевил отбелязва, че на три четвърти лйѣ юго-източно от Корча се намирали развалини на някакъв-си стар град с стени от циклопически строеж, който се наричал от жителите „Стари Девол“ (Ески Девол) и който, вероятно, е наследил Селасфор¹⁾, а на сев.-изток от развалините на разстояние една лйѣ било разположено селище (village) Девол, което е запазило името на цялата област.²⁾ Тия данни били достатъчни за Е. Голубински, за да приеме, че „въ настоящее время извѣстны — вопервыхъ, городокъ (?) Дѣволъ, находящійся на лѣвомъ верхнемъ берегу р. Дѣволъ, — вовторыхъ, развалины города, называемыя Ески-Дѣволъ или Старый Дѣволъ и лежащія недалеко на юго-западъ отъ городка Дѣвола: древнимъ они соотвѣтствуютъ — развалины Ески-Дѣволъ, по всей вѣроятности, большому, а городокъ Дѣволъ малому Дѣволу“³⁾. Но преди Голубински и П. Аравантинос, който така сжщо различава „малък“ и „голям“ Деволи, определя, може би под влиянието пак на Пукевил, положението на гр. Δεῦρολις в село (τὸ χωρίον) Девол сев.-източно от Корча при р. Δεῦρολιν (Ἐνρ-δαῖχόν, т. е. до втичанието ѝ в ез. Малик), която се влива в р. Ἀφον (Семани), оттам преминава през ез. Малик, дето се намира и едноименна клисура при с. Цакони⁴⁾.

Обаче трябва да се забележи, че мжчно може да се допусне, щото тия два едноименни града да са били тжй близу

воло или Diaulo южно от Охридското езеро: 1. Macedonia Alexandri M. patria etc. от I. Laurenbergius от края на XVI. или нач. на XVII в. 2. Graecia nova etc. от Tobia Conradus Lotterus 1623 г. 3. Macedonia, Epirus et Achaia от G. Blaeu 1645—1650. 4. Macedonia, Epiro, Livadia, Albania e Ianna от Giacomo Cantenelli 1684. — На картата European Dominions of the Ottomans or Tukey in Europe. London. J. Wyld 1795 е означен само гр. Devol на пжтя от Костур за Охрид южно от ез. Охридско.

¹⁾ За това име се говори по-долу.

²⁾ F. Pouqueville, Voyage de la Grèce. Paris 1820, vol. 2, p. 388—389.

³⁾ Е. Голубинский, Краткій очеркъ православныхъ церквей. Москва 1871, стр. 59; а на стр. 77, като говори за Девоиската епископия, той пише: „оба они (города, носившихъ имя Дѣволъ) находились въ верховьяхъ рѣки того же самого имени, на югъ отъ Ахриды и Преспы и на сѣверозначъ отъ Касторія. Въ которомъ именно была кathedra епископа, остается точно неизвѣстнымъ, но по всей вѣроятности — въ томъ, который называется большимъ и который въ настоящее время въ развалинахъ“.

⁴⁾ П. Ἀραβαντινός, Χρονολογία τῆς Ἠπείρου. Ἀθήναι 1856, т. II, с. 42 и 181 у Ἀ. Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίης καὶ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἀθήναι 1898, стр. 394, бел. 1.

един до друг; ако наистина е съществувало в края на XVIII. и нач. XIX. век, когато е пътувал Пукевил, село Девол в означеното от него и от Аравантинос място, то може да се смята само като ново селище, което е получило името си от реката, следов. то не може да има нищо общо с някакъв втори стар град с същото име. Що се отнася до Ески-Девол, чиито развалини произвели впечатление у Пукевиля с своя циклопически градеж, то те по-скоро могат да се приемат за развалини на стария иллирийски град *Δηβολία*, споменат у Птолемея, отколкото за средновековна крепост-град, какъвто е бил тжрсеният от нас Девол. Освен това у Пукевиля, както и у Аравантинос, съвсем са обжркани системите на планините и реките, така че там, дето той поставя с. Девол — на левия бряг на р. Девол, преди последната да се влее в ез. Малик, там съвсем не тече тая река, а неин приток. Но главното е това, че пътници, които са споходили след Пукевиля ония места, както *Ami Boué*, който точно определи изворите на р. Девол¹⁾, *I. G. Hahn*, който изброява всички села по течението и в областта на горни Девол²⁾, а в най-ново време *G. Waigand*³⁾ и *В. Кжичов*,⁴⁾ не споменуват за съществуването нито на Ески-Девол, нито за село с същото име⁵⁾; също така не са отбелязани на никоя от по-новите карти, с изключение на ония, които са съставени по данните на Пукевиля⁶⁾.

При тия възможни и сериозни възражения, които основно разклащат мнението за два средновековни града с име Девол, то все пак се усвоява до последне време от издир-

¹⁾ *Ami Boué*, Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. Vienne 1854, t. II, p. 23—25.

²⁾ *J. G. v. Hahn*, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar. 2te Abteil. Geographischen Notizen. DWak. phil.-hist. Classe, Bd. XVI (1869), S. 48.

³⁾ *G. Waigand*, Die Aromunen. Leipzig 1895, Bd. I, S. 106—111.

⁴⁾ Македония. Етнография и статистика. София, 1900, стр. 87.

⁵⁾ Тук ще трябва да причислим и *Х. Кармѣтση*, Γεωγραφία τῆς Κορυτῆας καὶ τῆς περιουχίδος. Θεσσαλονίκη 1888, вж. българския и превод „География на Корча и околността ѝ в „Книжици за прочит“, издав. в Солун, кн. VIII—X (1891), стр. 192—194, дето са изброени всички села, които са влизали в Корченския каймакчлък, и нийде не се споменува с. Девол.

⁶⁾ Каквито са, напр., 1. Carte der Europäischen Turkey in XXI Blättern, herausgegeben von dem k. k. österr. Generalquartiermeisterstabe im Jahre 1829 и 2. Carte von dem Königreiche Griechenland etc., herausgegeben von der litter.-artistisch. Anstalt der J. G. Cotta'schen Buchhandlung in München 1832.

вачите¹⁾. А между това В. Томашек още през 80-те години на миналия век достатъчно обосновано доказва, че е имало в средните векове две местности или области (*zwei Landschaften*) с име Девол, които сж лежали при изворите на източния или малкия и западния или големия Деволи, като пжрв посочи при това, че това име произлязло от старо-илирския град *Δηβολία*, което сжобщава Птолемей.²⁾ И наистина, това най-добре се види от следните места в историята на *Giovani Musachi* от 1510 г. Като изброява областите, които владеел Андрей I Музаки (1280—81), родоначалник на дома Музаки, в качеството си на севастократор и управител на г. Бераг, между другите отбелязва: *il paese de Devoli maggiore*, е *nota*, *che c'è una terra che si chiama Vescop*, *la quale e distruta*; *il paese de Devoli minore* *insino a Nestramo*, *la quale e una citta ruinata*. А пжк, като говори, как разпределил владенията си между своите синове, пише, че на сина си Адриана между другото дал *il paese de Devoli maggiore con la citta de Corizza et il casal de Savoiana*, а пжк на сина си Константина дал *tutto il paese del Devoli minore e la citta de Costurri seu Castoria con tuti suoi casali per fin a Nostramo*, *la quale e citta desolata*³⁾. И тжй, от тия цитати се ясно види, че под имената „малжк и голям Девол“ се разбират двете части на реката с сжщото име, които се делят от ез. Малик, както това показват градовете и селата, които се отнасят кжм техните области, а именно: в областта на големия Девол се споменуват град *Corizza*, днеш. Корча, селище *Vescop*, запазено в днеш. Воскоп, западно от Корча и село *Savoiana*, днеш. с. Совияни на западния бряг на ез. Малик — там, дето р. Девол изтича от това езеро; в областта на малкия Девол са означени гр. Костур и гр. *Ne(o)stramo*, днеш. с. Нестрам на р. Белица, ю.-зап. от Костур; следов. под израза *ἡ μικρὰ καὶ μεγὰρ Δεαβόλεις* у Г. Акрополита ще трябва да се разбират не два града, а две области, разположени — *малката* по горното течение на р.

¹⁾ *H. Gelzer*, Ungedruckte u. wenigbekannte Bistümerverzeichnisse usw. в *Byzan. Zeitsch.* II (1893), S. 49. — *Н. Туницкия*, Св. Климентъ, епископъ словенскій. Сергиевъ Посадъ 1813, стр. 177—178.

²⁾ *W. Tomaschek*, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. II *Idrisf. SBWak.* Bd. CXIII (1887), S. 338—339. S.-Ab. S. 56—57.

³⁾ *Giovani Musachi*, Historia della casa Musachia, edit. *K. Hopf*, Chroniques gréco-romanes. Berlin 1873, p. 280 et 294.

Девол от изворите му под пл. Грамос до вливането му в ез. Малик и *голямата* по течението на сжщата река от изтичането ѝ от сжщото езеро до сжединението ѝ с р. Озум¹⁾. Че в такъв широк смисъл трябва да се разбира тая област показва и терминат в *Дѣволскѣхъ хѣрѣхъ*, употребен от Ив. Асеня II в грамотата на дубровничаните (1231), дето тая област е поставена между Прилепската хора и земята Арбанаска²⁾. Наред с горния извод ще посочим още и на това, че на друго място у Г. Акрополита, както и у други византийски писатели, дето се говори за гр. Девол, нийде не се изтжква, че е имало два едноименни града, или пжк да се назовават те с епитети „малжк“ или „голям“. Очевидно става, че в средните векове е сществувал само един град Девол, както това ще се установи по-нататжк, тжй че целият въпрос се свежда кжм това: де се е намирал той?

Като взема под внимание кжсновизантийското име на тоя град — *Σελασφόρος* и го сжпоставя с бжлгарската дума „звезда“, В. Томашек го тжрси при днеш. село Звезда, ю.-зап. от Преспанското езеро, при вливането на малкия Девол в ез. Малик, на височината отляво на пжтя от Корча за Ресен, следов. според Томашека, гр. Девол се е намирал по горното течение на реката с сжщото име.³⁾ Напоследжк И. Десаритис го определя така: „*Ἡ Δεβόλη* (или *Δεάβολις*), споменуван в цжрквата като епископско седалище, или е било тогава (в XI. век) нѣкое малко селище около Звезда (бивши *Σελασφόρος*), или така се е наричала само областта (*ἡ γράμμη*) около река Девол, или пжк, според други, *Δεάβολις* се е казвало там нейде наблизу

1) Че *αἱ Δεάβολις* в мн. ч. се разбира тжкмо области, се потвърждава и от израза у *Cantacuzenus*, ed. Вон. I, р. 279: *οἱ τὰς Δεάβολις νειόμενοι Ἀλβανοὶ νομάδες καὶ οἱ τὰς Κολωνίας*. — Печатаното в Мосхопол 1740 г. житие на св. Наума носи надслов: *Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Νάουμ τοῦ θαυματουργοῦ, τοῦ ἐν τῇ Διβανίσκῃ Διαβόλῳ κατένου*; очевидно, тук *Δεάβολως* е употребена пак в смисъл на област Деволска, и то малката. — Ср. в славянския превод на Наумовото житие, издаден в „Гласник“, кн. 63 (1885), стр. 3: *ѿ въ Ливани Дѣвольскоѿ прѣ краи ѿзѣра охридскаго*.

2) А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей. Москва 1911, стр. 13, р. 6.

3) W. Tomaschek, п. т., стр. 57 и 67. — *Ст. Новаковић*, Први основи словенске книжевности и пр. Београд 1893, стр. 67—71, като различава река, град и област с име Девол, приема определението на Томашека за местонахождението на гр. Девол при с. Звезда; но в статията си Охридска архиепископија и пр. „Глас“ 76 (46) (1908), стр. 10, той се въздържа и не се изказва тжй определено за града и говори само за областта на р. Девол.

някоя село, наричано Σαλμάρη.¹⁾ Вече това колебание в определението на Девол ясно показва, че съществува смътна представа за местонахождението на този град. Обаче географските и топографски данни, които намираме у византийските автори за гр. Девол, ясно показват, че той се е намирал в съвсем друго място.

Посоката, дето трябва да се търси този град, се определя от сведенията думи на Анна Комнина в разказа ѝ за войната на Алексий I Комнин (1081—1118) против Боемунда Тарентски (1095—1111). Когато през пролетта 1105 г. Алексий I потеглил от Солун в поход, тя пише: „императорат се стремеше в далечно пътуване и през Пелагония дохожда в Девол, който се намира при полите на казаните недостъпни пътеки“ и пр. а на друго място тя пише: „императорат, като стоеше на лагер около полите на проходите и при Девол задържаше ония, които се мъчеха да преминат към Боемунда“ и пр.²⁾ Ако Алексий I, отивайки в поход против Боемунда, който в това време обсаждал Драч, минал от Солун през Пелагония (Битоля), за да дойде в Девол, който се намирал при полите на някаква-си планина, и ако той се разположил на лагер при гр. Девол и около полите на проходите, от това ясно става: 1. че за да отиде на запад към Драч, маршрутът му е вървел от Солун през Битоля и Охрид, т. е. по стария път, известен под име Via Egnatia: Солун—Воден—Острово—Битоля—Охрид—Петрила—Драч; 2. че той съвсем не е минал по горното течение или покрай изворите на р. Девол, следов. той не е можал да се разположи на лагер там, а оттука 3. че гр. Девол е лежал по пътя от Охрид за Драч. Очевидно, императорат е избрал този град като такъв централен пункт, отдето той е могъл да бжде в постоянни и бързи сношения и връзки по речните проходи с своите полководци, които са действували против норманите в посока към Драч, и изобщо да следи отблизу за развитието на воен-

¹⁾ Ηλ. Δεσσαρήτης, Περὶ τῆς Κορίνθου. Вж. Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Τ. 5, σελ. 144, бележка.

²⁾ Anna Comnena, ed. Bon., II, p. 193: ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς πόλεως πορείας εἶχετο καὶ τὴν Διάβολον διὰ τῆς Παλαγονίας καταλαμβάνει ἐνθεν περὶ τοὺς πρόποδας τῶν βεβήντων εὐοχρίτων ἀτραπῶν οὖσαν κτλ.; ibidem, p. 212: ὁ δὲ αὐτοκράτωρ περὶ τοὺς πρόποδας τῶν κλεισουργῶν καὶ κατὰ Διάβολον ἀδελφόμενος ἀπαίρει μὲν τοὺς προχωροῦσαι τῇ Βαϊμόντῳ ὠδίνοντας κτλ.

ните действия в западна Албания. Тоя пункт, следов., трябва да се търси несъмнено по р. Девол, от който е получил името си, и то западно от Охрид, а де именно, ще ни покаже следното известие на Скилица-Кедрина.

Когато Прусиан (или Фружин) и двамата му братя, Алу-сиян и Аарон, синове на Ив.-Владислава, не желаейки в 1017 г. да се покорят на им-р Василия II (976—1025), избягали в планина Тмор, „най-високата част на Кераунските планини“ (κορυφὴν ὑπάρχοντα τῶν Κεραυνῶν ὄρων), те, „изнурени от продължителната обсада, — защото войниците, които ги обсаждали по заповед на императора, пазели спусковете от планината, — обадили на императора, че искат верна дума и обещават да се предадат. Императорат им дал човеколюбиви отговори“. Василий II бил в това време в Охрид, отдето заминал за Преспа, за да тури основите на две крепости Василида и Констанция. „От Преспа той дохожда в тѣй наречения Девол, в който той приел на издигнато възвишение явилите се (от планината) братя с Прусиана и, като ги успокоил с кротки и човеколюбиви речи, почел последния с титлата магистер, а другите с патрициански сан“¹⁾. Нема съмнение, че тук под пл. Тмор (εἰς τὸ ὄρος τὸν Τμῶρον) се разбира днеш. пл. Томор между р. Девол с притока ѝ Томорица и р. Озум²⁾, следов. в нея е избягал Прусиан с братята си, и то в северната ѝ част, известна днес под име „Тморит“³⁾, именно в жгъла, дето р. Девол променя течението си от сев.-зап. на юго-зап., защото само там византийските войници са могли да ги обсадят така, че да пазят най-тщателно всички спускове. Ако братята са слезли от планината и се предали на императора, когато последният пристигнал в Девол, то ясно е, че тоя град се намирал близу до Тморит или, както казва Анна, при полите на недостъпната планина, която тя на друго място я нарича „Тимор“⁴⁾, а това може да бѣде там, дето р. Девол прави своята чупка и се приближава най-вече до р. Шкумба при с. Гостима, дето и днес, според австрийската карта, има развалини.

¹⁾ *Cedrenus*, ed. Bon. II, 469, 11—21. — *B. Prokić*, Die Zusätze in der Handschrift des Iohanes Skylitz. München 1906, S. 33—34, № № 46—48.

²⁾ *Tomaschek*, п. т., стр. 55—56.

³⁾ Вж. картата към *C. Patsch*, Das Sandschak Berat. Wien. 1904.

⁴⁾ *Anna Comnena*, II, p. 207, 17.

Не по-малко говори в полза на това определение и началото в разказа на Скилица-Кедрина за ослепяването на бжлгарския воевода Иваца, което е станало в едно и също време с гореизложеното събитие. „След смъртта на Ивана Владислава, разказва Скилица, и след приема на жена му и на синовете ѝ и след подчинението на другите велможи от цяла Бжлгария, Иваца, като избягал и отишел на една недостъпна планина (Врохот е името ѝ), на която имало прекрасни дворци (βασιλεια περιχαλλή) (Пронище [Πρωνίστα или още Κοπρινίστρα] ги наричат), градини и пристойни наслади, не искал да отстъпи на божиято желание, но, като събрал малко по малко войска, за да разбунтува околните места, приготвял въстание и мечтаел за бжлгарската власт. Това не малко опечалило императора, и поради това, като оставил движението по правия път, свърнал на юг и пристигнал при казания Девол с намерение или да принуди бунтовника съвсем да сложи оружие, или с война да го подчини. Оставайки охотно на реченото място, императорат чрез писма увещавал Иваца, какво, след като цяла Бжлгария е подчинена, само той да не вдига ръце (да се съпротивя) и да не си въображава неизпълними работи, като знае, че предприетото нема да му донесе полза. (Иваца), приемайки писмата и отговаряйки с други, протакал работата, като привеждал разни доводи и се извъртал, тъй че императорат бил принуден да прекара 55 дена на мястото, бидейки измамван с обещания“¹⁾. Ако местоживелището на Иваца, Пронище, както и върхат Врохот се определя в областта на план. Томор²⁾, и ако Василий II от правия път Охрид—Драч трябало да свърне на юг и пристигнал в Девол близу до мястото в същата планина, дето се бе укрепил Иваца, то ясно е, че гр. Девол се е намирал в северните поли на пл. Томор.

Че тъкмо тука се е намирал тоя град се види и от следните данни на Анна Комнина. Когато в 1081 г. Алексей I потърпел жестоко поражение от Роберта Гюискара при Драч, той едва успел да се спаси и, след две-денонощно мъчно пътуване по криви планински пътеки, пристигнал в Охрид³⁾.

¹⁾ *Cadrenus*, ib., II, p. 470.

²⁾ *Tomaschek*, п. т., стр. 57.

³⁾ *Anna Comnena*, ib. I, p. 221, 1—3.

„Император Алексей, като си починал малко в Охрид и подкрепил телесните си сили, отишел в Девол. Тука той едни, които се бяха спасили от сражението, доколкото можал, успокоил след изморителни страдания, а на други обадил чрез пратеници, щото те от всякъде да се съберат в Солун“¹⁾. Ако Алексей I по планинските пътеки северно от главния път Охрид—Драч сполучил да стигне в Охрид, и оттам избрал гр. Девол като място, дето е могал да присреща пръснатите се и отстъпили от Драч войници, за да ги успокоява след изморителни страдания, то той, разбира се, не би отишел при горното течение или пък при изворите на р. Девол, а там, дето са се събирали и минавали пътищата от западна Албания, т. е. при Девол, който се намирал, както посочихме, тукмо на тия главни пътища.

Не по-малко подкрепят това определение на гр. Девол и следните известия на Г. Акрополита. Когато след смъртта на никейския император Тодора II Ласкариса (1246—1259) епирският деспот Михаил II Ангел за втори път възстанал в 1259 г. в съюз с сицилийския крал Манфреда и ахейския княз Вилхелма с цел да завоюва никейските владения в Европа, Михаил Палеолог (т. в. с-император на малолетния Ивана IV Палеолог) изпратил в 1260 г. брата си, севастократор Ивана, против тях. Деспот Михаил II, който бил вече достигнал до Костур, щом се научил за това, отстъпил в Албания. Севастократор Иван в движението си на запад през оставената без отбрана страна най-първо отишел против Охрид и го обсадил, но благодарение на уговорите на току-що назначения охридски архиепископ, Константина Кавасила, жителите скоро се предали. „Като турил тука всичко в ред, пише Акрополит, севастократорат се устремил против Девол и искал да обстави деволската крепост (τὸ τῆς Δεαβόλεως ἄστυ) с разнородни машини“, което той и направил. „Когато много народ бил избит вътре в крепостта и не малко били ранени от пуснатите стрели, другите, паднали духом, — защото по природа западният народ е твърде негоден да защитава крепости, — предали на севастократора деволската крепост. И цялата страна около тия крепости, именно Преспа, Пела-

¹⁾ Ibidem, I, p. 225, 4—9.

гония, Соск, Молиск, се предали на ромейските войски и станали подвластни на ромеите¹⁾. От тия думи на Акрополита не е мъчно да се разбере, че никейските войски са действували не по горното течение или при изворите на р. Девол, а западно от Охрид, дето се е намирал гр. Девол, защото целта на севастократора била тжмко да отреже на деспота пжтя на отстжплението.

Още по-ясно определя местонахождението на гр. Девол Никифор Григора. Като разказва за сжщото сжбитие, той пише: „Не бе още успяло слжнцето да достигне есенното равноденствие, и те (никейските войски начело с севастократор Ивана) пристигнали при Охрид и Девол. Това са македонски крепости, които доставят на ползуващите се от тях пжлна безопасност. След като се разположили на лагер в средата между тях (тия крепости), те узнават, че и неприятелите разпжнали шатрите си на равнината на Азон²⁾, тжй че двата лагера се разделяли само с разтилящата се помежду планина, и ромеите се намирали на север, а неприятелите на юг. А пжк неприятелите заобиколили и джржали в обсада Бялград, твжрде висока крепост и, тжй да се каже, отиваща в облаци, разчитвайки, че, щом я превземат, те оттука, като от най-сгоден пункт, ще се разлеят по цялата останала западна част на ромейската джржава, подобно на някоя многоводна река, стремително спускаща се от висока планина“³⁾. От дадените тука топографски данни повече от очевидно става, че гр. Девол се е намирал тжмко в посоченото по-горе място. И наистина, никейската войска, движейки се на запад против епирския деспот Михаила II Ангел, който отстжпал от Костурско, завзела най-пжрво Охрид, а сетне Девол (напжлно сжгласно с Г. Акрополита), очевидно с цел, както казахме, да отрежат за деспота и неговите сжюзници пжтя за отстжпване;

¹⁾ G. Acropolita, ib., p. 166—167.

²⁾ В гржц. текст стои: ἐς τὰ τοῦ Ἀβλῶνος ἐπιπλάτα, т. е. „на равните (гладки, голи, необраснали) места на Авлона“. От контекста личи, че тука тоῦ Ἀβλῶνος не е на мястото си, защото войска, която обсажда Бялград (сег. Берат), не може да се разположи на лагер при Авлона (дн. Валона); очевидно, вм. тая дума пжрвоначално е стояло в текста тоῦ Ἀσώνου или Ἀσόνου, която не била добре прочетена или изопачена при преписването. Ср. Anna Comnena, II, p. 41. — Що се отнася до значението на думата τὸ ἐπιπλάτων, Suidas я обяснява с думите: εὐρύχωρον, πλατὺ, λείον, ἐφιλωμένον.

³⁾ Niceph. Gregoras, ed. Bon., I, p. 73.

на лагер тя се разположила между тия две крепости — Охрид и Девол, т. е. в равнината между р. р. Шкумба и Девол, дето те най-близко текат, или пжк в равнината по р. Шкумба близу до Елбасан. Неприятелите им пжк разпжнали шатрите си на равнината по р. Озум при крепостта Бялград, днеш. Берат, който те обсаждали в това време. Двата лагера се разделяли само от една планина, която може да бжде само план. Томор; тя заемала такова положение относно двата лагера, че никейците оставали на север, а неприятелите им на юг.

Кжм същото заключение ни довежда и известието на Георгия Пахимера. Като споменува за бжрзите успехи на севастократор Ивана, Г. Пахимер преброява завзетите крепости така: „с окрилена бжрзина той превзе крепостта Канина, завзе и крепостта при Бялград (Берат), Полог (Тетовско) и Колония (южно от Костур), покори Костур и Пелагония (Битоля), Дура (?)¹⁾, Черник и Девол, Прилеп, Воден и Вострон (вм. Острово), езерен остров, Петра, Преспа, Старидол и Охрид и иллирските укрепени места, та чак до Драч достигна с копието си“²⁾. При всичко че приведените тука градове не се изброяват по реда на тяхното географско местоположение, все пак сжединението на името Черник с Девол чрез част. те καὶ (Τζέρνικόν τε καὶ Διάβολιν) показва, че тия градове сж се намирали близу един до друг³⁾. Τζέρνικος или Τζερνικός, епископско седалище, се намирал сев.-изт. от дн. Елбасан, стоял е, следов., най-близко до Девол. Неговото име се е запазило и до днес в названия на местности северно от него „Черминика“ и „планина Черник“ северно от последния (вж. австрийската карта)⁴⁾.

* * *

При това определение на гр. Девол в него ние виждаме она сжщия Διάβολις, в който, според пространното житие на

¹⁾ В текста стои: Δούρας Τζέρνικον. Дали тука Δούρας е определение на Τζέρνικος, или е име на отделна крепост, мжчно е да се установи. Томашек (п. т., стр. 64) вижда в него една от чуждите транскрипции на Durrachion — итал. Durach, алб. Durrës; но това едва ли е приемливо, защото в сжщия текст в края се споменува и за Драч.

²⁾ G. Pachymeres, ed. Bon. I, p. 106—107.

³⁾ Ср. пак там: Βορβενά τε καὶ Βόστρον (вм. „Острово“), или пжк Πρίσπαν τε καὶ Στά(ά)ριβόλα, когато другите имена се сжединяват само с сжюза καὶ.

⁴⁾ Вж. Новаковић, Охридска архиепископија, стр. 58 и картата кжм Acta et diplomata Albaniae, I. Vindobonae 1913.

св. Климента, „сам Борис предложил в дар блаженнейшему Клименту три двореца, превъзходни по великолепии, които принадлежали на комитския род“. Вече това дарение на три големи къщи в такъв важен пункт ни подсеща да приемем, че св. Климент първоначално е живел тука, в Девол, който след отделянето на Кутмичевица като област, в която били за пръв път въведени славянското богослужение и славянското обучение, станал центр културен, дето св. Климент развивал своята учителска дейност до назначението му при цар Симеона за епископ велички в 893 г., защото тоя град се е намирал почти на средата на пътя между Охрид и Главиница, около които сжщият Борис му подарил места за почивка¹⁾. В свръзка с това в Девол тжкмо е била построена, както ще видим по-нататжк, „най-хубавата от бжлгарските църкви“, „една от седемте сжборни, сжградени от княз Борис“²⁾, а пжк при цар Симеона Девол стана епископско седалище и в него бил назначен за епископ в нач. на X. век Марко Деволски, ученик на Климента и четвърти епископ с словенски език³⁾. По тоя начин град-крепост Девол става известен от края на IX. век, следов. той води началото си от бжлгарско време и е бил чисто бжлгарски центр⁴⁾.

Деволската епископия, която се намирала между Охридската и Главинишката, е просъществувала, както изглежда, до падането на западното бжлгарско царство, защото в грамотите на Василия II тя вече не фигурира: очевидно, тя е била унищожена при новото разпределение на епархиите в Охридската архиепископия след покорението на Бжлгария. Нейната област била поделена така, че южната половина (южно от р. Шкумба) заедно с гр. Девол била присъединена кжм Костурската епископия, а от северната била образувана

¹⁾ В изданнето на Н. Л. Туницки, стр. 118—119.

²⁾ Вж. по-долу стр. 12.

³⁾ В житието на св. Наума четем: *паче же ѿка мѣ поуѣсти. Аже и такоже сѣго бжжѣнаго Клімента ѡученикъ быхъ. Марко ѿпѣопъ быхъ въ Дѣволѣцѣи ѿпѣопѣи. четвъртѣи ѿпѣскопъ къ словѣнскѣи ѡзыкъ въ Дѣволѣ. — Иор. Иванов, Бжлгарски старини из Македония. София 1908, стр. 54.*

⁴⁾ Това се доказва и от гржцката транскрипция на името му Δεβόλις (по-често от Διὰβόλις), дето ва, очевидно, предава бжлгарското ъ.

нова епископия с седалище Черник, която за пръв път става известна от втората грамота на Василия II като подчинена на Охридската архиепископия. Сжщо тогава е била унищожена и Преспанската епископия и областта ѝ заедно с гр. Преспа била присъединена към Охридската¹⁾. Кои сж били причините за унищожението на тия две епископии: дали защото те сж били учредени от бжлгарите, и Преспанската като политически и църковен център, а Деволската като културен център са напомняли на бжлгарите за тяхното минало, или защото около тия два центра, особено Девол, са се държали най-упорито последните защитници на бжлгарската свобода, или пък друга някоя причина, засега остава неизвестно. Както и да било, но Деволската епископия по-сетне, все пак през XI век, била отново възстановена²⁾, защото в 1079 г. тука намираме вече епископ деволски Теодосий, който помагал на драчкия управител Никифора Васиlaki да набира войска от нормани из Италия, когато последният бе намислил да изстжли против им-ра Никифора Вотаниата като претендент на византийския престол³⁾. За по-нататжшната сждба на Девол-

¹⁾ H. Gelzer, п. т., Byzan. Zeitsch. I, S. 45. — Наистина в изданието от Parthey (Hierocles Synecdemus, Berlin 1866; notitia 3 et 10, p. 125 et 221) списък на епископите в тжй наречения Διατόλως παρὰ τοῦ βασιλέως λέοντος τοῦ Σοφοῦ, който по сждържание се отнася към времето на Алексия I Комнин (вж. В. Н. Златарски, Известия за бжлгарите п. т., стр. 72), е отбелязан епископ ὁ Τζερνίκου като подчинен на драчкия митрополит, обаче тя липсва в сжщия тоя списък, издаден по по-стар препис от H. Gelzer (Ungedruckte u. ungenügend veröffentlichte Texte der Notitia episcopatum в Abhand. d. k. bayer. Akademie d. Wsssen. Bd. XXI, Abt. III. München (1901), S. 558), което е по-вярно, защото при Лжва VI Философ оная част от Албания, дето се намирал Черник, е влизала в бжлгарската държава. Очевидно, че това име е било вмжкнато отпосле, може би в нач. на XIII век, когато тя действително минала в драчната църковна област. Известен е от 1210, г. чернишки епископ Теодор, който бил пратеник на епирския деспот Михаила I при сключването на договора с венецианците на 20. VI. 1210 г. По тоя договор деспотат получавал от Венеция в лен основаното тогава драчко херцогство. Вж. Acta et diplomata Albaniae, п. т. I, стр. 44, № 140.

²⁾ H. Gelzer, п. т., Byz. Zeits. II, S. 58—60, мисли, че някой от преемниците на Василя II вече или с отменил, или пък мжлком е обезсилил неговите грамоти, и още тогава сж били възстановени стари епископии, между тях и Деволската, и нови учредени, които се явяват вече в новото разпределение на бжлгарските епархии от края на XI век. Вж Byz. Zeitsch. I, S. 256/7. Ср. H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrída. Leipzig 1902. S. 9—11.

³⁾ Iohn. Skylitzes y Cedrenus, ed. Вон., II, p. 739: διὰ τοῦ ἐπισκόπου Δαβόλως Θεοδοσίου. Посочването на това известие джжим на П. Никова, комуто тука изказваме благодарност. — При това известие ясно става, че спмекат на бжлгарските епископии известен под надслов: αὶ ὑποκαίμεναι ἐπι-

ската епископия се научаваме от следното писмо на охридския архиепископ Теофилакта (такъв преди 1078 г.) „до сина на севастократор“ Исака.¹⁾

„Много добрини си извършил всред нашата земя, все-величайший мой господарю и застъпнико, като си разхладил Преспа и Девол с лжхат на правотата и правосъдието, което си показал спрямо ония, които ги бяха онеправдали. Великата ти десница ще направи нещо не по-малко, а може би и по-голямо, ако се сжжалиш над епископията, която преживява голяма опасност от клевети (?) и може да избегне опасността с малка помощ. Коя е тая опасност? Тя (епископията) останала почти без богослужение, без осветление, та и без епископ. Защото, като е на пжт, както е било и споменуваното от Давида лозе с хубави някога-си пржчки, но обирано от минаващите покрай него (Псл. 79, 13), тя нито постоянен епископ има, защото не тжрпи да дава гжрба си на бичове и ланитите си на плесници (Исайя 50, 6), нито пжк, кога епископат бяга поради страшните притеснители, естествено ще се намери друг някой човек да пребивава при цжрквата. Защото с главата е свжрзана и останалата част на тялото. Така и живеещите около цжрквата, които с грамота от светия наш и джржавен господар и цар са дадени нему (на епископа), напуснали по-рано (*πρότερον*) бащините си живелища поради сжщата причина и, като поверили себе си на гжстата гора, там се крият. Поради това най-хубавата от бжлгарските цжркви останала без дякон и (уви, за нашите злочестини) без презвитер. Излязох да я посетя и, като я видях, заплаках; а като заплаках, запитах за причината; а като запитах, научих се и, като се научих, сжобщавам на джржавнейшия мой господар с настоящето си скромно писмо. Опасността е

σχοπαι τῷ θρόνῳ τῆς Βουλγαρίας и издаден от H. Gelzer, (Byzan. Zeitsch. I (1892), S. 256/7), в който сж вече отбелязани старите вжзстановени епископии, между които е и Деволската (ἡ Δεσβολις), и новоучредените (ἡ Σθλάνιτζα, τὸ Γρεβενόν, τὰ Κάινια, αἱ Δέβραι, ἡ Βλάχων), се отнася кжм XI. век, и то преди 1078 г., може би кжм началото на Теофилактово архиепископствование. — Интересно е да се забележи, че в тоя списжк нема Чернишката епископия, следов. тя още от XI. век е била дадена на драчкия митрополит, поради това още при Алексия I Комнин тя се приборява кжм епископията на драчката цжрковна област.

¹⁾ Θ. Ив. Успенский, Образование второго болгарского царства. Одесса 1879, стр. 23, бел. 1.

тая, а помощта коя е? Много лесна и лека. Това е, дето се казва, едно само протягане на ръката. Защото, ако ти, великият наш господар и застъпник, сживолиш да се издаде твоя умоляеща грамота¹⁾ на ония, които са дадени на епископа от държавния наш и свети господар и цар и които порано (πρίν) са живели около църквата (и) после се разбягали поради притесненията, о, те окуражени ще се измъкнат от гжсталака, църквата пак ще разцъвне, ще се осветли и ще се удостои с богослужение. Виждаш ли, че опасността е голяма? Виждаш ли, че помощта е лесна и ще се извърши само с три пръста? Затова моля и припадам с това писмо като с тяло, да се смилиш над най-честитата някога-си църква, една от седемте съборни, които прехристиянският оня Борис, цар на България, е съградил. Той я съградил, а ти я обнови, та дано Бог, който е въздигнал и обнови падналата наша колиба и естество, да обнови дух прав в утробата ти (Псл. 50, 12). Той нека даде на десницата ти успех в всички дела военни и граждански, като те удостои да бъдеш верен подражател на държавния и свети и христоролюбив твой баща и наш господар“²⁾.

В началото на това писмо се говори за два града — Преспа и Девол, които били удостоени с някакви добрини от сина на севастократора и по-нататък в писмото се разправя вече не за тия два града, а за някаква епископия, която имала най-хубавата от българските църкви, съградена от българския цар Бориса. Θ. Ив. Успенски предположително се изказа, че в това писмо се има пред вид църквата в Преспа³⁾. Напоследък Йор. Иванов се опита да приспособи съдържанието на това писмо към Преспанската епископия; обаче той изпуснал из-пред вид, 1. че Преспа се издигнала като политически и църковен център само в края на X. век при ц. Самуила; 2. че при Бориса е играл важна роля Девол, както това

¹⁾ В текста стои: *προσχίων τὸν οὖν ἐπιβραβεύθηναί σιγγίλλιον*, което, очевидно, е развалено място. Θ. Успенски (п. т., стр. 24, бел. 1) предложи да се чете: *προσχοῦντὸν οὖν ἐπιβραβεύθηναί σιγγίλλιον*, което придава смисъл на изречението, и затова ние го превеждаме според тая поправка.

²⁾ *Theophylacti*, bulg. archiep., *Epistolae*, apud A. Lamium № 16. *Migne*, *Patrol. gr.* t. 126. col. 529 et 532. Вж. не съвсем точния му превод у *Йор. Иванова*, Цар. Самуиловата столица в Преспа. *Известия на Археол. Д-во кн. I* (1910), стр. 77—78.

³⁾ Θ. Успенски, п. т., стр. 24, бел. 2.

свидетелствува пространното житие на св. Климента, а при Симеона в него била учредена епископия, както това се види от житието на св. Наума, дето за Преспа и дума не става; 3. че Преспанската епископия не е била възстановена през XI. век, както Деволската, защото нейното име не фигурира нито в един от известните за сега списъци на епископиите от XI. и следващите векове¹⁾, и 4. че споменуваната в нашето писмо епископия се намирала „край“ или „на път“ (πάροδος χειμένη), като се разбира главен път, а пък Преспа никога не е била нито на главен, нито на обикновен път, когато Девол е лежал на големия търговски и стратегически път, известен под име Via Egnatia, който е водил от Охрид за Драч по р. Шкумба и за Валона по р. Семани. Вече от тия четири данни лесно може да се разбере, че в нашето писмо става дума не за Преспанската, а за Деволската епископия, без да се прибегва към разни неуместни предположения, какво е могла да представя Преспанската епископия при Бориса, когато тя не е съществувала, па и името на Преспа не се чувало. Впрочем самият текст на писмото иде да покаже, че в него се говори твърдо за Деволската епископия, както ще се види от следния пасаж:

В текста се чете:

οὐδενὸς δὲ ἴπτον, εἰ μὴ καὶ μάλλον, τῇ μεγάλῃ σου χεὶρ ἐξαργᾶσθαι, εἰ τὴν ἐπισκοπὴν διαβολαῖς οἰκτερήσης μεγάλως μὲν κινδυνεύουσαν, διὰ μικρᾶς δὲ χειραγωγίας ἐκφυγεῖν δυνάμεν τὸν κίνδυνον. Τίς ὁ κίνδυνος;

Превежда Успенски:

Твоя великая рука исполнила бы еще лучшее дело, если бы оказала сожалѣніе къ епископіи, подверженной сильной опасности отъ притѣсненій и могущей избѣжать бѣдствій при небольшомъ содѣйствіи. (Успенски пропускалъ въпроса).

Превежда Иванов:

Великата ти десница би извършила още повече, ако да се смилеше над епископията (преспанската), подложена на силни беди и насилия, защото с малко съдействие опасностите би се избягнали. А каква е бедата?

И в двата тука превода най-важното в писмото изречение: εἰ τὴν ἐπισκοπὴν διαβολαῖς οἰκτερήσης μεγάλως μὲν κινδυνεύουσαν точно не е предадено, нема вече да говорим за първата фраза. И в двата превода думата διαβολαῖς е преведена „отъ

¹⁾ Тя се явява отново в списъците на епископии от XVII. век. Вж. H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, S. 20.

притѣсненій“ (Усп.) и „силни беди и насилия“ (Ив.), а пжк ἡ διαβολή (= ἡ διαβολία) има само значение „клевета“, „неправилно обвинение“, „злословие“; очевидно, и двамата преводачи чувствували, че тая дума не може да се преведе с сжщинското ѝ значение, а само по смисл; това вече показва, че тя не е на мястото си. Точният превод на горнята фраза е: „ако ти се смилиш над епископията, която е изложена на (преживява) голема опасност от (чрез) клевети“. Обаче голямата опасност за епископията произлизала не от „клевети“, или „притеснения“, или пжк от „силни беди и насилия“, а от това, че околното население се разбягало по гори и планини, както сам Теофилакт обяснява нататък в писмото си, след като си задава въпрос: „Коя е тая опасност?“

От гореизложеното може да се направи само едно заключение, именно, че думата διαβολαῖς не подхожда към контекста нито в сжщинското си значение, нито пжк в дадените ней по смисл значения; очевидно, в оригинала тя е стояла в друга форма, която или първият издател на писмото А. Ламъ (Lamius) погрешно я прочел в ръкописа, или пжк преписвачите сж я обжркали. Вече самото место на διαβολαῖς в текста, веднага след τὴν ἐπισκοπὴν, а не при глагола χινδυνεύουσιν, от който тя би зависела в тая форма, ни показва, че в оригинала тя е стояла в род. п. διαβόλεως, който тжкмо зависи от непосредно преходната дума τὴν ἐπισκοπὴν; в такъв случай тя може да бжде само собствено име. Затова ние четем: τὴν ἐπισκοπὴν Διαβόλεως, т. е. „епископията на Девол“ или „Деволска епископия“, по аналогия с изразите: ὁ ἐπίσκοπος Καστορίας, ὁ ἐπ. Γλαβινίτζας, ὁ ἐπ. Βουτέλεως и т. н. без член, както ги намираме в грамотите на Василия II и в други списъци на епископиите. При такова четене, а пжк друго не може и да бжде, ясно става, че Теофилакт в въпросното писмо говори само за една епископия, и то за Деволската, а не за Преспанската.

Архиепископат почва писмото си с това, че споменува за никакви добрини, които синат на севастократора направил за Преспа и Девол, „като ги разхладил с лжхат на правотата и правосъдието, което той показал спрямо ония, които-ги онеправдали“. В какво са сжстояли тия добрини и кои са били тия онеправдатели, Теофилакт не посочва, нито лжк това може да се установи от някое друго писмо или

друг извор; обаче едно остава вѣн от всяко сѣмнение, че главната цел на архиепископа била да нарисува жалкото положение на Деволската епископия. Той изтъква обстоятелството, че тая епископия в даденото време преживявала голяма опасност, която сѣстояла в това, че църквата в Девол останала без свещенослужители, като се почне от дякон, та до епископ, и че местното население около тая църква се разбягало по гори и планини. Като причина на това печално положение Теофилакт изтъква това, че Деволската епископия, като се намирала на път или кръстопът, била излагана на много и голѣми пакости и безпокойствия от „страшните притеснители“. Нема сѣмнение, че архиепископат е имал тука пред вид някои случки в живота на епископията, които са причинили тия пакости и безпокойствия и принудили деволския епископ да напусне седалището си, а населението да бяга по околните планини, следов. за да си сѣставим понятие за характера на тия случки, трябва да видим, кого Теофилакт разбира под „страшни притеснители.“

През времето на своето архиепископствуване в Охрид Теофилакт, както е известно, влязал в силна борба против произволиге на светските власти в неговия диоцез. В цел ред писма, отправени до разни влиятелни личности, той се оплаква и търси защита против представителите на военната и гражданска власт, които посягали върху правата и привилегиите на църквата, при всичко че тия били установени с императорски грамоти, оскърбявали нейните служители и вършили всякакви несправедливости, насилия и притеснения над населението на църковни земи, било при набор на войници, било при измярване на земи, било при събиране на данъци, когато бирниците прибъгвали към особени изнудвания, за да изсмучат повече пари¹⁾. В едно свое писмо Теофилакт характеризира чиновниците така: „Като гледам бжркотията на сегашния живот, безсрамието и наглостта на користолюбието, което тжй безстыдно е похабило и омръсило нравите (делата), а държавните служители повече плячкаджии, нежели бирници, които считат божествените закони и цар-

¹⁾ *Θ. Ив. Успенскій*, пак там, стр. 21—29. *Е. Голубинскій*, *Краткія вѣтеркъ и пр.*, стр. 693—695.

ските повели за паяжини, годни, според изречението на Анахарсиса към Солона, да ловят мухи, а от осите да се разкъсват; като гледам, че достойнието на християнския народ се плякосва, защото нема кой да избави и да спаси, изгубил бях всяка надежда за спасение, която, ако човек нарече дух на паднала в злочестина душа, нема да сгрѣши¹⁾.

Ето кои сж били „страшните притеснители“ за Теофилакта! В своите притеснения и своеволия в Девол и в околността те достигнали до там, че епископат бил принуден да напусне града, защото не искал да търпи разни оскърбления и заплахи, а населението, оставено без защитник, — да избяга далеч от притеснителите. Теофилакт ни представя положението на Деволската епископия тжкмо в момената, когато епископат, който току що бил назначен с царска грамота, дето е бил определен броят на неговите парици и клирици, трябало да отиде в седалището си, при паството си, може би по уговарянето на Теофилакта, но такова не останало около града. Както изглежда, сам архиепископат се опитал да въздействува лично върху местните жители, като посетил Девол, но тоя опит не донесал никакъв резултат. Затова той се обжрнал чрез сина на севастократора към императора с молба да помогне на това дѣло, като го уговарял, че голям труд за това не е потребен, а само „едно протягане на ръката“ и „три пръста“: да се напише и издаде една умолителна грамота, т. е. едно въззвание към разбягалите се жители да се върнат пак в бащините си огнища. Теофилакт бил уверен, че „те, окуражени чрез това, ще се измъкнат от гжсталака, църквата пак ще разцъвне, ще се осветли и ще се удостои с богослужение“.

Последвало ли е подобно въззвание, ние не знаем; обаче положението на Деволската епископия несъмнено ще да се е поправило, защото вече през втория десетък на XII. век тука срещахме епископ Михаила Деволски, който е известен по това, че в 1118 год. попълнил хрониката на Ивана Скилица с някои подробности и нови данни, относящи се към историята на западното бжлгарско царство. Интересно е в случая това обстоятелство, че той като Деволски епископ

¹⁾ Epistola 24 apud Meursium. *Migne*, Patr. gr. t. 126, col. 405.

направил тия добавки, което наводжда на мисъл, че тука, в Девол, ще да е намерил извори, от които е черпал своите добавки, а това още един път потвърждава, че през българско време Девол е бил културен центр. В приписката на ржкописа (виенския № 74) от края на XIII. или началото на XIV. век, който съдържа добавките на епископ Михаила, последният се нарича *ὁ ἐπίσκοπος Σελασφόρου ἡτοι* [Δεαβόλεως]. В ржкописа на местото на последната дума е оставено празно място, а това показва, че по-късният преписвач се поколебал да постави старото име, защото в XIII. век името *Σελασφόρος*, което значи „Светлоносец“, е било вече в общо употребление¹⁾.

Появяването на вторите имена на епископите редом с старобългарските Гелцер обяснява с почналата се след смъртта на Василия II бърза еллинизация на Охридската архиепископия и с това, че гръцките архиепископи и епископи не могли да понасят варварските имена на епископите и ги заменяли с гръцки класически или ги превеждали на гръцки, като напр. *ὁ Σαρδικῆς ἡτοι Τριαδίτζης*, *ὁ Ἐδέσσης ἡτοι Μογλέων*, *ὁ Ἡρακλείας ἡτοι Πελαγονίας*, *ὁ Τιβεριουπόλεως ἡτοι Στρουμίτζης*, *ὁ Κεφαλληνίας ἡτοι Γλαβινίτζης* и т. н.²⁾. Иречек пак в замената на Девол с *Σελασφόρος* вижда един само евфемизм от книжовен произход. Според него, *Deabolis* напомня много дявола, и поради това през времето на кржстоносните походи р. Девол се наричала *flumen Diaboli* или *flumen Daemonis*³⁾. „*Σελασφόρος* — Светлоносец, пише Иречек, е *Lucifer*, което означава все пак нещо по-меко, нежели дявол“⁴⁾. Ние обаче мислим, че причините за тая замена се краят на друго място.

¹⁾ Вж. подробно по тоя въпрос у *C. de-Boor*, *Zu Iohannes Skylitza. Byzan Zeitsch.* XIII (1904), S. 366—369. — *Prokić*, п. т., стр. 24—37.

²⁾ Вж. *Byzan. Zeitsch.*, II, p. 60—61.

³⁾ Ср. у *Дюканжа*, *Anna Comnena*, ib., II, p. 653: *Willelmo Malmesburiensis*, lib. 4, de gest. Anglorum, p. 136: *Multi in vado, quod pro rapiditate Diaboli dicitur, intercepti.* — *Guillelmus Apulensis*: *Dux hac digressus ab urbe, Pervenit ad quemdam, cui nomen Divalus, amnem.* — „*Daemoniorum flumen*“ vocat *Malatera*, lib. 3, cap. 27. — *Daemonis flumen Fulcherius*, lib. I, cap. 3: „Itaque Bulgarorum regiones per montium praerupta et loca satis deserta transivimus, Daemonis ad flumen convenimus omnes, quod sic ab incolis terrae vocitatur, et merito: vidimus enim in illo flumine diabolico, quam plures, dum vadere pedentim sperabant torrentis impetu diro, quod nullus cernentium iuvare poterat, mersu repentino perire“.

⁴⁾ Вж. *Byzan. Zeitsch.* XIII (1904), S. 195.

За пръв път това име *Σελασφόρος* се среща в списъка на епископите в Охридската архиепископия, известен поднадслов: *Τάξις τῶν θρόνων τῆς Πρώτης Ἰουστινιάνης* от началото на XIII. век¹⁾ и при това само, без прибавката *ἦτοι Δεαβόλεως*, а това ни дава достатъчно основание да твърдим, че вторите имена на епископите, подчинени на охридския архиепископ, почнали да се въвеждат редом с старобългарските заедно с усвоението на известната фикция за идентичността на Охридската архиепископия с оная на Първа Юстиниана, т. е. от началото на XIII. век; чрез това се искало да се изтъкне още по нагледно връзката на първата архиепископия с втората, като едно от многото средства да запазят самостоятелността, па и съществуването на Охридската архиепископия след унищожението на византийската империя от кръстоносците на IV. поход и основанието на латинската империя и на солунското кралство. Това най-ясно се види от писмото на цариградския патриарх Ивана Каматира (1199—1206) от 1199 г. до драчкия митрополит и деволския епископ, дето последният все още се нарича *ὁ ἐπίσκοπος Δεαβόλεως*,²⁾ без всяко второ име. През XIV. век *Σελασφόρος* и *Δεάβολις* стават неразделни, както това показва титлата на деволския епископ Григория (*ὁ ἐπίσκοπος Δεαβόλεως Γρηγόριος ἦτοι Σελασφόρου*), при когото била зографисана в 1361 г. църквата на манастиря Заум на юго-източния бряг на Охридското езеро³⁾ и с чието съдействие и разходи бил построен и зографисан в 1364/5 г. северният предел в църквата св. Богородица (Св. Климент) в Охрид.⁴⁾

И тъй с тия две имена се наричали деволските епископи през XIII. и XIV. векове. След турското завоевание името на гр. Девол вече не се среща: вероятно той бил тогава разрушен и унищожен.⁵⁾ По-късно, когато било направено

¹⁾ Издаден от *H. Gelzer*, *Byzan. Zeitsch.* I (1892), S. 257, по препис от XV. или XVI. век.

²⁾ *I. Leunclavius*, *Jus graeco-romanum*, edit. Marquardi Freheri. Francofurti 1596, t. I, p. 285—286. — *Ράλλη καὶ Πότλη*, *Σύνταγμα τῶν κανόνων*, t. V (1855), p. 103—105.

³⁾ Вж. надписа в същата църква издаден в СБНУм. кн. X (1894), стр. 570, и у *Иор. Иванова*, *Български старини*, стр. 218.

⁴⁾ Вж. надписа в същата църква у *Иор. Иванова*, *п. т.*, стр. 212. — В преписа на Бодлева в СБНУм. кн. X, стр. 569—570, от който се ползувал и *H. Gelzer*, *Der Patriarchat von Achrida*, S. 15 и 27, неверно тоя еп. Григорий е наречен архиепископ, и изобщо надписат не е точно предаден.

⁵⁾ *В. Кичов*, *Македония*, стр. 18.

ново разпределение на епископиите, седалището на епископията било определено в Корча и през XVII. век епископите на бившата Деволска епископия носели името δ Σελασφόρου καὶ Κοριτζῶν ¹⁾ или δ Κορι(υ)τζᾶς ἤτοι Σελασφόρου и с митрополитска титла ²⁾, а името δ Δεαβόλεως сѣвсем изчезва.

25. XI. 1921 г.

¹⁾ *H Gelzer*, п. т., стр. 20.

²⁾ *Ibidem*, стр. 30, 31, 57—59, 73, 75, 77, 79, 86, 101, 109, 110 .

Изправки към българската история

От Д-р П. Ников

Според онова, което знаем от изворите, цар Ив. Асен II е бил женен три пъти. Ето какво четем по този въпрос в известния синодик на цар Борила¹⁾:

Яниѣ црци наричѣни анисѣа. и
дрозѣни аннѣ бл҃гочѣстнѣни
црци хр҃толюбовнаго црѣ аскнѣ
и нринѣ бл҃гочѣстнѣни мѣри
хр҃толюбнаго црѣ миѣхила
наричѣниѣ къ мнишѣскоу о
бразѣ ѣни, вѣчнаа памѣт.

Първата Асенева жена се е казвала, следователно, Ана, а при приемане на монашеския чин, което е станало в навечерието на смъртта ѝ или, по-вероятно, когато е отстъпила мястото си на своята унгарска приемница, тя е получила името Анисия. Третият съпруга на Асеня Ирина, дъщеря на слепия епирски деспот Теодор II Ангел, ни е добре известна, като майка и регентка-суправителка на своя малолетен син Михаил II Асен (1246—1256).²⁾ Като предшественица на Ирина в синодика се явява една втора Ана, която е, безспорно, тождествена със известната от други известия унгарска жена на Асеня, която се нарича Ана и от патриарх Ефтимия в житието на св. Петка³⁾ и действително, предшествува Ирина, но

¹⁾ М. Г. Попруженко. Синодикъ царя Бориса. Одесса. 1899. стр. 72.

²⁾ *Acropolis*, ed. Bonn. p. p. 65, 77, 79, 89, 113, 118. Вж монетите на Ирина и Михаила у S. Ljubic, *Opis jugoslovanskih novaca*. Zagreb. 1875. Tab. II H. A. Мушмов, *Античните монети на Балканския п-ов и монетите на българските царе*. София, 1912 стр. 486.

³⁾ Вж. *Život sv. Petke*, изд. St. Novaković в „Starine“ на Югослав. Акад. Zagreb. 1887, t. IX, стр. 58.

у Акрополита носи името Мария.¹⁾ Понеже трудно може да се допусне грешка при предаване името било отъ синодика, било от Акрополита, защото тази бжлгарска царица, чиято дщеря е станала по-после византийска (никейска) императрица, е била добре известна на византийците, трябва да се приеме, че е носила, като католичка, две имена. Тук искаме да се поспрем именно на тази втора жена на Асеня, защото, както ще стане ясно по-нататжк, с нея е свжрзано едно погрешно изложение на сжбитията от последните години на Асеновото царуване, което трябва да се изправи.

Асен се оженил за унгарската принцеса Ана (= Мария) кжм началото на своето царуване. Едва що се бил той възкачил на трона и щастливият случай му дал възможност, да обвжрже унгарския крал Андрея II (1205—1235) с формално обещание, да му даде дщеря си за жена.

Андрей II изпълнявал отдавна даден пред папата обет, когато в края на август 1217 г., начело на една унгарска войска, потеглил от далматинското пристанище Спалато на венециански кораби в кржстоносен поход. След като пристигнал в прастанището Ака, отдето били предприети редица уморителни, сжсипателни и, разбира се, безрезултатни акции против неверните, Андрей се отправил през януарий 1218 г. за Триполис, дето глад и болести децимирали войската му, и той сам тежко заболел. Сжщевременно той получил от Унгария много обезпокоителни и тревожни известия за смут и бжркотии в страната, за влошаване на външното положение на джржавата му. Всичко това му наложило да се завжрне във Унгария, и то колкото било възможно по-скоро. Той предпочел пътя по сухо: през Антиохия, Витиния, Никея, областите на латинската империя и през Бжлгария той се отправил за отечеството си.²⁾

Тржгвайки по сухо, Андрей II, сигурно, е разчитал, че ще намери в Бжлгария своя стар приятел Борила, комуто, както е известно, той е оказвал в миналото помощ³⁾ и от

¹⁾ Acropolita, p. 54, 16. A. Theiner, Monumenta hist. Hungariae. Romae. 1859. I p. 21.

²⁾ I. A. Fessler, Geschichte von Ungarn. II Anfl. Leipzig 1867. I стр. 316—319.

³⁾ Вж. моята статия — Цар Борил в Сп. Б. Ак. кн. III (1912) стр. 125.

когото е могъл да очаква, че ще улесни пътуването му. Обаче, тъкмо в това време в България се е извършила една голяма промяна: цар Борил е бил сжборен от престола, а на негово място се издигнал законният наследник Ив. Асен II. Андрей II е трябало сега да преговаря с последния за свободен пропуск през България. Иван Асен II му поставил известни условия, които той, понеже бързал да се завърне в държавата си, се принудил да приеме. Като нов цар, изместил своя предшественик, Асен е бил лишен от международни връзки и санкция. Ето защо и първата негова най-голяма грижа е била да завърже връзки и се сближи с всички свои съседи. Известни са неговите усилия в това направление още в самото начало на неговото царуване.¹⁾ Той се възползвал сега от случая, за да се сроди със унгарската династия и по такъв начин да добие една международна санкция и да закрепи положението си. Андрей II се принудил да приеме условието на Асеня и му дал формално обещание, че ще му даде дъщеря си за жена.

Тома Архидякон ни разказва по-този случай следното: „Exinde peragratis Gretie finibus, ascendit in Bulgariam, ubi ab Oxano Bulgarorum rege detentus est, nec ante abire permissus, quam plenam ei securitatem faceret, quod ei suam filiam matrimonio copularet“, т. е. „След това, като преминал границите на Гърция, достигнал в България, дето е бил задържан от българския цар Асен, който не му позволил да замине дотогава, додето не му е напълно осигурил, че ще му даде дъщеря си за жена“.²⁾ Тези думи на хрониста ни дават, ако и в силни краски, една ясна и вярна картина на положението, от което Ив. Асен се е възползвал, за да влезе в родство със унгарския крал. Според тях Асен бил задържал унгарския крал, когато той пристигнал в България, на път за своята страна, и не го пропуснал, додето не му гарантирал, че ще му даде дъщеря си за жена. Дали Асен е употребил в случая такива насилствени мерки, както сжобщава хрониста,

¹⁾ Вж. статията ми — Принос към истор. извормознание на България. Сп. Б. Ак. XX (1921) стр. 40.

²⁾ Вж. изд. на *Rački*, Thomas Archidiaconus — *Historia Salonitana*. в *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*. Zagrabiae. 1894. Scriptores III. стр. 92.

не се знае положително. Възможно е тук да е преставена работата малко пресилено, защото Асен, който се е стремил да се сроди със унгарския крал надали ще да е употребил насилиствени и груби мерки спрямо него. Обаче, във основата си това известие предава правилно тогавашното положение и се съгласява с другите известия, които имаме по този въпрос. Сам крал Андрей II свидетелствува, че за да си издействува свободен пропуск през България, бил принуден да даде дъщеря си за жена на българския цар: „huius etiam intentionis studio, ut securum peregrinationis divino fulti consilio pararemus transitum, cum Azeno Bulgarie Imperatore mediante nostra filia matrimonium celebravimus“, „т. е. от стремех да постигнем това намерение, та да си доставим за пътуването с Божия помощ сигурен пропуск, ние обявихме брака на нашата дъщеря с българския цар Асен“. ¹⁾ Оттук ясно става, че женитбата на Асеня за унгарската принцеса е било, наистина, условие поставено отъ Асеня и прието от крал Андрея. За жалост хронистат не ни казва, какви именно са били дадените на Асеня гаранции.

Тук не можем да се простираме повече върху този въпрос. Константираме само, как Асен е можал, няколко месеца само след своето въцаряване, да се сроди близко със унгарската кралска фамилия, една от най-старите династии в Европа, нещо, което е било за него един голям успех.

Крал Андрей стигнал във Унгария в края на 1218 г.²⁾, и не се забавил да се погрижи за изпълнение на дадените обещания. Още в надалото на 1219 год. той отправил писмо до папа Онория III, в което му съобщавал за завръщането си от светата земя и го молял да одобри и потвърди сключените брачни връзки между царя на България Асеня и дъщеря му. Той пише: „Petimus etiam, quatinus nuptiarum commercia inter Azenum etiam Bulgarie Imperatorem et filiam nostram celebrata, in quibus maximum terre sancte occultum divine providentie consilium procuravit commodum, prout cuiuslibet scripta protestantur, simili modo roboretis“, т. е. „Молим също така да утвърдите и обявените брачни връзки . . . между

¹⁾ Theiner, op. cit. I p. 21: писмо на Андрея до папа Хонорий III от преди март 1219 год.

²⁾ G. Pauler, Унгарска история. (на унг.) Budapest 1893 II стр. 89, 641.

Асеня, царя на България и дъщеря ни, с които Божият промисъл се грижи за най-големия интерес на светата земя, за което свидетелствуват писмата на който и да било от тях¹⁾ Сжщевременно той му изпратил и особено до него писмо от Асеня, което, след като получи и прегледа, да му го повърне, като взвести с своя була.²⁾ Свадбата на Асеня сжс Ана(=Мария) се извършила едва след две години, в началото на 1221 год., когато новият латински император Роберт де Куртене минавал през Унгария на път за Цариград.³⁾

От този брак на Асеня, значението на който е било голямо, се е родил и бъдещият наследник на престола, Коломан, а освен това, две дъщери — Елена и Тамара, и още друго едно дете, което не ни е известно по име и пол и е умряло още в 1237 г.⁴⁾ Тази българска царица от унгарски кралски произход е преживяла 17 години в България през по-голямата част от царуването на Ив. Асеня II и се е поминала в 1237 год.

Досега българските историци сж приемали погрешно по примера на Иречка, като смъртна година на царица Ана (=Мария), 1239 г.⁵⁾ Тази погрешка се е основавала на една друга грешка, вмъкнала се, навярно, по невнимание, в цитираното вече тук няколко пъти издание на August Theiner. На стр. 170—171 от сжщото Theiner ни предава едно писмо на унгарския крал Бела IV до папа Григорий IX с дата от 7 юний 1239 год. С това писмо Бела IV отговаря на папата и на неговата подкана, да се дигне на кржстоносен поход против схизматическия български цар Ив. Асен II, който се бил сюзил с никейския император Иоан Ватацес против латинската империя. Бела изтъква свързаните с подобно предприятие трудности за него, поради близките роднински вржзки между

¹⁾ Ibid, I. c.

²⁾ Theiner. op. et l. citt: „et transmissas Sanctitati vestre ab unoquoque principum litteras, cum aperte coram vobis fuerint, interato sub vestra bulla nobis remittatis“.

³⁾ Вж М. Wertner, Glossen zur bulgarischen Zarengenealogie, в Ungarische Revue 1890 стр. 840.

⁴⁾ Acropolita, ed. c., p. p. 52, 54, 61, 69, 69, 101, 15.

⁵⁾ К. Иречекъ, История Болгаръ. Одесса. 1878. стр. 348. В. Макушевъ, Болгарія въ концъ XII и въ первой половинѣ XIII вѣка. Варшавскія Унив. Изв. 1872 № 3, стр. 64, заб. 2. А. Л. Погодинъ, История Болгаріи. С. Петербургъ. 1910. стр. 92. Ив. Пастухов и Ив. Стоянов, История на българския народ. II изд. Пловдив, 1920, стр. 127.

него и казаните владетели, и добавя: „cui tamen nos amicitiarum et cognacionis federa coniunxerunt. Ex inclite enim recordacionis sorore nostra filium habet et heredem...“, т. е. „с когото (Асеня) обаче ни сжединяват връзки на приятелство и на сродство. Защото той има от баженопочившата наша сестра син и наследник...“. От тези думи на Бела IV следва, че неговата сестра и бжлгарска царица Ана (=Мария) в средата на 1239 год. е била вече мъртва. Подведен, навярно, именно от тази хронология, Иречек е възприел погрешното изложение и хронологизуване на тогавашните събития в бжлгарската история от Карл Хопф, когото той следва и който сам гради върху Theiner'a.¹⁾ Между това датата или по-точно годината, която поставя Theiner на въпросното писмо е погрешна, а следователно, и свързаните с нея хронологически заключения.

Преди всичко, с 1239 г. не се съгласяват хронологичните посочвания на самото писмо. То завършва така: „Datum in Zolum septimo Idus Iunii, Anno Millesimo, Ducentesimo Tricesimo Octavo. Regni autem nostri anno tercio“,²⁾ т. е. „издадено в Zolum на 7 юний 1238 г.. А на нашето царуване година третя“. Според това, писмото е било писано в 1238 г.. Освен това, понеже Бела IV е дошъл на престола през ноемврий 1235 год.³⁾, третата година от неговото царуване обхваща времето от ноемврий 1237 до ноемврий 1238 год., следователно, се съвпада с 1238 г., но в никой случай с 1239 год., която пада вече във anno quarto. Това противоречие сочи, че трябва да има грешка във изданието; но авторитетът на именития издател, който, може би, обмислено е поставил 1239 год., налага нуждата и от други доказателства за разрешаване на въпроса. Сравнителни изучавания на съдържанието на нашето писмо със онова на други, свързани по време и предмет с него, доказват обаче по неопровержим начин, че хронологическите данни на писмото са верни, че издателят е погрешил датата на писмото, както е сто-

¹⁾ K. Hopf, Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit. (395—1821). Ersch' und Gruber's Enzyclopädie. I Sect. Bd. 85. Leipzig 1867 стр. 255, заб. 87.

²⁾ Theiner, op. cit. I 171.

³⁾ Fessler, op. cit. I 351.

рил това и в други документи, отнасящи се до бжлгарската история¹⁾.

Казахме вече, че това писмо на Бела IV е отговор на друго такова от страна на папа Григория IX, с което той го подканя да предприеме кржстоносен поход против схизматика цар Ив. Асен II, който отхвърлил, както е известно, в 1235 г. сжществувашето от времето на Калояна единение на бжлгарската цжрква с римската, като се сблизил с източната православна. Това последното обаче, с което Григорий IX обявява вжв Унгария кржстоносен поход против Асеня, назначава по този случай епископа Перузински за свой легат и призовава унгарския крал да застане на чело, носи дата 27 януарий 1238 год.²⁾. Ако се приеме 1239 год. за отговора на Бела IV до папата, в който той сжобщава за пристигането на папския легат, епископа Перузински, изтжква мжчнотиите за него, да предприеме обявения от папата кржстоносен поход против Асеня, но покрай другото заявява, че, ако папата удобри редица негови условия, той ще се дигне против Бжлгария³⁾, — то би следвало, че той е отговорил едва след година и половина на папата, нящо невжзможно и поради обидата от такова едно закжснение, и поради важността и спешността на вжпроса. Но, освен това, ние притежаваме за щастие и отговора на папата вжрху отговора на Бела IV; това са три писма, с които папата приема всички условия поставени от унгарския крал за предприемане на кржстоносен поход против Асеня; а те носят дата 8 август 1238 год.⁴⁾. Това обстоятелство идва да покаже, че вжпросното писмо на Бела не е могло да бжде писано след август 1238 г. и, следователно, че датира от 7 юний 1238 год.⁵⁾, а не 1239 год.

¹⁾ Писмата на бжлгарския архиепископ Василия, на митрополитите от Преслав и Велбужд и на тяхните суфрагани епископи, та и на цар Калояна до папа Инокентий III, занесени от бранйчевския епископ Власий в Рим, са погрешво отнесени от Theiner'a (*Vetera monumenta Slavorum meridionalium. Romae.* 1860. p. p. 28—30) в края на 1204 г. вмьсто в края на 1203 г., както това се доказва от хронологията на писмата печатани пак там на стр. 28. 26, 25.

²⁾ Theiner, op. cit. I p. 159—160.

³⁾ Ib. p. 171.

⁴⁾ Ib. p. 165—6; 166; 166—7.

⁵⁾ Забележително е, че и *Hurmuzaki*, който просто механически е пренечатал в своята сбирка (*Documente privitoare la istoria Romanilor. Bucu-*

От този факт следва, че към средата на 1238 год. споменуваната в писмото „блаженопочивша“ съпруга на Асеня и сестра на крал Бела IV не е била вече между живите. За щастие ние имаме възможност да определим още по-точно времето на нейната смърт. Акрополита ни съобщава, че тя се е случила, когато Асен в съюз с латинците обсаждал никейската крепост Цурул, днес Чорлу в Тракия. Тогава именно той получил неочаквано скръбното известие, че в Търново се поминала царицата, едно от децата му и патриарха. Считайки това за Божие наказание, дето нарушил договорите с Йоана Ватацес, той дигнал обсадата, изгорил обсадните машини, отказал се от съюза с цариградските латинци и възобновил приятелството и договорите с никейския император.¹⁾ Значи, Акрополита свързва смъртта на царица Ана(=Мария) с развалянето на българолатинския съюз, който Асен сключил, според същия Акрополита, веднага след смъртта на цариградския император Йоана де Бриен († 22 март 1237 год.) и след отказването си от сключения в 1235 год. съюзе и родствен договор с никейския император.²⁾ За този българолатински съюз от 1237 год., свързан и със едно сближение на Асеня с римската църква, ние имаме сведения и в кореспонденцията на папа Григория IX. Отъ нея узнаваме, че от май месец 1237 г. Асен влязъл в преговори с Рим за ново сближение, че за тази цел през юний с. г. пристигнал в България Перузинският епископ, като папски легат.³⁾ Тези данни идат да потвърдят напълно свидетелството на Акрополита. Обаче, от едно писмо на папата до унгарския крал Бела IV от 27 януарий 1238 год., за което споменахме вече и по-горе, и в което Ив. Асен II се нарича неверен на думата си и измамник, който се отказал от единството с римската църква и против когото папата обявява кръстоносен поход⁴⁾, се вижда, че в самото начало на 1238 год. разрывът между българският цар и папата е бил факт окончателен, като резултат именно на но-

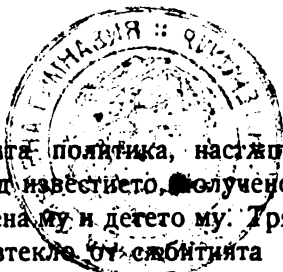
restii) документи от разни издания, е препечатал от Theiner'a и въпросното писмо заедно с погрешната хронология. Т. I. 1887, p. 182—4.

1) *Acropolita*, ed. Bonn., p. 61, s. 62.

2) *Acropolita*, p. 56, s. 57, s. 60.

3) *Theiner*, op. c. I p. p. 155—157.

4) *Ib.*, p. 159. — У Иречек (op. c., 347) това писмо носи погрешна дата 28 февруарий 1238 г. вместо 27 януарий 1238 (VI Kal. Februarii).

вата промяна в Асеновата политика, настъпила, според думите Акрополитови, след известието, получено от Асеня пред Цурул, за смъртта на жена му и детето му. Трябва да се смята, че известно време е изтекъл от събитията пред Цурул до оформяването на пълния разрыв с Рим, защото след снемането на обсадата и оттеглянето си Асен изпратил пратеничество в Никея с предложение за възобновяване на предишните договори и приятелство¹⁾, та едва след получаване на благоприятен отговор, след напразни евентуални папски усилия за въздействие върху него, е могъл да настъпи разрывът и позивът на папата за кръстоносен поход против него. Така щото отказването на Асеня от сюза с латинците и новото му отклонение към Никея трябва да се отнесе *с яс сигурност в последните месеци на 1237 год.*, следователно, и всички събития свързани с него по време. Заедно с това смъртта на българската царица Ана (= Мария) се отнася в последните месеци на 1237 година.

Като имаме този факт пред вид ние добиваме възможност да направим една поправка във излагането на събитията от последните Асенови години, които се рисуват у Иречека²⁾ по следния начин:

„Бріеннъ умеръ въ 1237 году, Асѣнь вдругъ пересталъ дорожить союзомъ съ Ватацесомъ. Возможно, что къ этому его подбудила уступчивость Балдуина II; возможно также, что ему внушило опасеніе возрастающее могущество никейскаго императора; въ самомъ дѣлѣ столкновение между обоими соперниками по поводу обладанія Константинополемъ было неизбежно, потому что и „царь Болгаръ и Грековъ“ не прочь былъ отъ установленія своего трона на Босфорѣ. Свою дочь Елену, невѣсту византійскаго наследника престола, призвалъ онъ въ Адрианополь, подъ предлогомъ видѣть ее еще одинъ разъ; однако онъ взялъ ее съ собою въ Трново.

Порвавъ связи съ Ватацесомъ, Асѣнь вошелъ въ сношеніе съ папой. По его собственному желанію, въ Болгарію былъ посланъ (въ маѣ 1237 г.) папскій легатъ, въ лице епископа Перуджійскаго, чтобы вести переговоры касательно констан-

¹⁾ *Acropolita*, 61, 30.

²⁾ *Исторія Болгаръ* Одесса 1878, стр. 347 сл.

тинопольской имперіи. Легата сопровождалъ Іоаннъ Вильдгаузенскій, нѣмецъ изъ Вестфалии, бывшій епископъ боснійскій. Но уже 28 февраля 1238 года Григорій IX потребовалъ отъ короля венгерскаго Бела IV крестоваго похода противъ Асѣи, ибо послѣдній не хотѣлъ-де присоединиться къ римской церкви и защищалъ богомиловъ, съ которыми во имя католической церкви въ то самое время велись кровавыя войны въ Босніи и южной Франціи. Такія же требованія были предъявлены къ императору Балдуину. Бела готовился къ войнѣ, имѣя намѣреніе завоевать Болгарію. Крестоносцамъ, идущимъ противъ „еретическихъ и схизматическихъ“ Болгаръ, было обѣщано отпущеніе грѣховъ. Но крестовый походъ, какъ кажется, не состоялся; Асѣи нашель полезнымъ открыто соединиться съ Балдуиномъ II, какъ „защитникъ“ его.

Новое движеніе народовъ потрясло востокъ. Куманы, устрешенные нахлынувшими изъ Россіи Татарами, бежали толпами изъ молдово-валашскихъ равнинъ частью въ Венгрію, частью же переправившись черезъ Дунай на кожаныхъ мѣхахъ наполненныхъ воздухомъ и наводили собою страну до Тракіи. Множество народа съ дворянствомъ поселились въ Болгаріи. И латиняне завязали съ ними дружбу. Въ 1239 год. Франки, Болгаре и Куманы выступили для осады греческимъ крепостей въ Тракіи. Когда Асѣи штурмовалъ тамъ Цурулловъ, къ нему внезапно дошло извѣстіе, что его супруга Венгерка, сынъ и патріархъ Ѳлксій умерли въ Трновѣ отъ моровой явы. Онъ принялъ за казнь кару за вѣроломство, своего осадныя машины, вооруженной, отослалъ обратно Блену и опять помирился съ Іоанномъ.

Затруднительное положеніе Латинъ постоянно росло. Императоръ Фридрихъ II въ свои сраженія съ папою нашель союзниками въ лицахъ Никен и Епира. Балдуинъ II, покровительствующій имъ, долженъ былъ скоро поспѣвать въ помощь императору Асѣи и Ватацесъ вошли въ переговоры съ Фридрихомъ II, вслѣдствіе чего Ватацесъ женился на дочери императора и присягнулъ ему въ вѣрности. Число же въ 1241 году Балдуинъ II выступилъ противъ Венгровъ и Болгаръ въ Константинополѣ съ вспомогательнымъ (наемнымъ) войскомъ изъ 700 рыцарей и 20.000 конницей и этимъ подтвержденіе не

могло приостановить теченія вещей. Въ походѣ франкское войско, не смотря на всѣ союзы Болгарь съ Ватацесомъ, нашло у первыхъ предупредительное гостепріемство“.

От изведеното по-горе е ясно, че в горното изложение има една хронологическа погрешка, именно: обсадата на Цурул от франки, бжлгари и кумани, начело с Асеня, известието за смъртта на бжлгарската царица, на царското дете и на патриарха, дигането обсадата и примиряването наново с Ватацеса — всички тия събития се отнасят не в 1239 год., но в последните месеци на 1237 год. С тази хронологическа погрешка в горното изложение е свързана и една предметна бжркотия, която също трябва да се оправи: именно, от него излиза, че Ив. Асен II в 1239 г. на два пжти едно след друго е променил поведението си спрямо латинците и папата, веднжж в 1237 год. и втори пжт, под натиска на обявения от папата кржстоносен поход, в 1239 год. Това не е вярно. Тези две промени са в сжщност само една, и то в 1237 г. Раздвояването на последната е в свржзка с погрешната хронология. За това свидетелствува Акрополита, който знае само за една промяна.¹⁾ От края на 1239 г., когато скжсва с латинците и се примирява с императора Иоана Ватацес, Ив. Асен II се оттегля вече от активна намеса в работите на съседните джржави и се стареа да поддржжа с тях приятелски отношения. Той се отказва и от това да прави никейска политика²⁾. Така, когато император Балдуин II потеглил 1240 г. с войска от запад през Унгария за Цариград, Асен го пропуска да мине през Бжлгария, въпреки приятелството с никейците³⁾.

И така, събитията в последните години от Асеновото царуване са вжрвяли хронологически и предметно накратко по следния начин: 1235 г. Асен се сжюзява с никейския император Иоан Ватацес, сродява се с него чрез сгодяване на джщера си Елена за неговия син Теодор; при това бжлгарският архиепископ сжс сжгласието на вселенския патриарх и на другите православни патриарси бива тжржественно издигнат в патриаршески чин; сжщевременно се започват общи военни действия на бжлгари и никейци против цариградската ла-

¹⁾ Ed. cit., p. 61—62.

²⁾ lb. 65, „ 63, „

³⁾ lb. 63, „ К. Нopf, сp. cit., p. 255.

Тякава история 1236 г. след няколко опита да възврати Асеня царствата го отнася от лавчезата 1237 г. към месец юли. Асеня посочва политиката излиза обратно от Никея 1238 г. Асеня и сключва с никейците азия с папата в преговорите в Балария пратеници летят: между Балария и патриархите Асеня се сключва сюз и се извършва обща излизане против никейците империя: обожават кралства Чорлу, но тук в последните месеци на 1237 г. Асеня получава известие за смъртта на патриарха, на едно от дъщерите си и на патриарха. Вследствие на това Асеня обсада, откъсва се от сюза с латинците и от преговорите с папата и възобновява ролята и пратениците с никейския император. От това време Из. Асеня се държи неутрално спрямо разприките между никейци и латинци и се старае да поддържа приятелски отношения с всички саседи. 1238 г. измамни в надеждите си, папа Григорий IX обявява (27 януарий) кръстоносен поход против Асеня и преговаря по този повод с унгарския крал, но без да се доде до предприемане на похода. Големи кумански маси, които бягат пред настъпващите татари, се явяват на Дунава и биват приети и поселени от Асеня в България. 1240 г. на път за Цариград през България минава, свободно пропуснат от Асеня, латинският император Балдуин II. Татарите превземат и разрушават Киев, опасността от тях се приближава все по-вече към балканския полуостров. 1241 г. юний Ив. Асен II умира.

* * *

Ще се спрем тук още на хронологията на събитията от българската история след смъртта на царь Константина Тих (1257—1277), във време на гражданските войни в България. Приеманата досега хронология е в някои свои части погрешна, както ще покажем това по-долу, и трябва да се оправни.

Иречек, а според него и другите наши историци, отнасят царуването на Ивайло в 1277—1279 г., а на Георги Тертерий I — от края на 1280—1292 г.¹⁾ След като разказва за

¹⁾ История Болгарь, стр. 358; 366—7. Също С. Jireček, Geschichte der Serben, Gotha 1911, стр. 329. Погодинъ, Ист. Болг. стр. 97, 98. Пастухов и Стоинов, Бжлг. истор., 137.

убийството на Яков Светослава, инсценирано от царица Мария; за избухването на въстанието на Ивайло против цар Константина Тих и срещата им на бойното поле, в която цар Константин бил разбит и сжсечен в своята колесница (зима 1277 год.); за разтревожване от тези Ивайлови успехи на византийския император Михаил VIII Палеолог, който дошъл близо до границата във Одрин и, след напразни опити да спечели Ивайло, провъзгласил за български цар своя зет Ив. Асен III, внук на великия Ив. Асен II и влязъл в преговори с българските боляри, от които някои били спечелени с подаръци и обещания; за затруднителното положение на царица Мария в Търново, заобиколена отвсякъде от врагове и принудена най-подир да влезе в преговори за споразумение със Ивайло, — Иречек продължава: „Тогда ворота Трнова открылись для полчищъ царя-гайдука и Марія отпраздновала съ Ивайломъ свадьбу и коронацію (весною 1278 г.). Но царицъ съ ея греческой утонченностью грубый герой горъ скоро опротивѣлъ. Съ двухъ сторонъ напали на него два непримиримые врага Татары и Греки. Изю дня въ день проливалась кровь; храбрые Болгаре побѣждали внезапными натисками. Съ ужасомъ вступали греческіе воины въ бой, такъ какъ Ивайло не зналъ пощады. Хотя Трново было почти совершенно окружено Греками, но война тянулась безконечно. Въ началѣ 1279 года въ Трновѣ вдругъ распространился слухъ, будто Ивайло палъ въ сраженіи противъ Татаръ. Тогда граждане Трнова немедля открыли ворота, выдали Грекамъ Марію и сына ея, и съ радостью привѣтствовали новаго царя Иоанна Асѣня III, за которымъ вскорѣ прибыла и жена его. Бременную отъ узурпатора Марію привезли въ Адрианополь. Болгаре не поминали ея зломъ, но тогда какъ въ болгарскихъ церквахъ всѣмъ умершимъ царицамъ воспѣвали вѣчную память, ея этой чести считали недостойною.

Иоаннъ Асѣнь III, человекъ характера несамостоятельного, не могъ удержаться. Болѣе всѣхъ приверженцевъ имѣлъ Георгій Тертерій (Тѣртѣръ). Произходя изъ дворянскаго семейства, состоя въ родствѣ съ сильнѣйшими родами, онъ сдѣлался весьма любимымъ, благодаря своей храбрости и уму. Асѣнь, видѣвшій въ немъ опаснаго соперника, хотѣлъ привязать его

къ себѣ узими родства; онъ назначилъ его деспотомъ и далъ ему свою сестру въ жену; свою прежнюю жену Болгарку и сына своего Свѣтслава Тертерій должень былъ выслать въ Никею какъ заложниковъ.

Тогда неожиданно передъ воротами Трнова, во главѣ большого войска, явился Ивайло, считавшійся умершимъ, и зная всѣ выходы города. Крещенный Татаринъ Касимбегъ (Касимбѣгъ), который незадолго передъ тѣмъ присягнулъ въ вѣрности Іоанну Асѣню III, въ качествѣ протостратора (главнокомандующаго Болгаріи) и потомъ исчезъ изъ Трнова, явивъ на сторонѣ Ивайла, какъ его протостраторъ. Императоръ Михаилъ немедленно послать помощь своему зятю. Но великій Аскій полководецъ Муринъ съ 10.000 человекъ былъ совершенно разбитъ Ивайломъ 17 июля 1280 год. Чрезъ разгромъ войскъ Іоанна Асѣня участь постигла другое войско 1000 человекъ, посланное на выручку подъ предводительствомъ Тертера. Это войско уничтожено гдѣ-то въ Средной Болгаріи. Для болгаръ Тертерію было очень тяжело сдѣлать дѣла въ войскахъ неблагоразумнаго царя и Ивайло не считалъ себя обязаннымъ. Самъ Асѣнь III не считалъ себя обязаннымъ къ Ивайлу и тѣмъ обѣжалъ чрезъ Мессемврию къ Константинополю, давая предварительно казну. Этотъ поступокъ Ивайла, покровительствуемый царемъ Асѣнемъ, вызвать безграничный гнѣвъ послѣднихъ на Ивайла, и онъ сдѣлалъ Болгарію съ Византіей враждующимъ государствомъ. При большомъ ликованіи на Ивайло сдѣлано было коронованъ царемъ. (въ концѣ 1280 г.)

Въ 1280 г. Ирекекъ не Ирекекъ е определѣн доста под-
... .. на ншто, косто изво-
... .. При определѣне хронологията Ире-
... .. по хронографита на Мигалт
... .. на Руссия в Българото
... .. а те также по извѣстия вѣдрос са

... .. царият определѣн хронологията на
... .. 1287 г. Една българска съзерн 12-

... .. 1280-9.

хана, след като разбил татарите и освободил от тях страната, след като разбил и убил цар Константина Тих, става бжлгарски цар. 1277/1278 зимата: Царица Мария, след като се оженила за Лахана, се вижда с него нападната от войските на византийския император и от татарите. 1278 год.: Михаил VIII Палеолог признава за бжлгарски цар Ивана Асен, сина на Мицо и спечелва за него няколко бжлгарски боляри. Оженва го за дщеря си Ирина и уговаря с него завладяването на Трново. Асен, комуто бжлгарския болярин Тертерий, който се оженил за неговата сестра, изневерил, забягва в Цариград. Асен бива изпратен от своя тест при Ногая за да действа против Лахана. 1279 год.: януари и февруарий патриарх Векос в немилост пред императора etc.; на 8 март той се оттегля в мнхастиря Панахрант. 1280 год.: императорат, вржщайки се от Охрид, среща папските легати за преговори с Векос. 17 юлий, Лахана побеждава гжрците. 6 август, Векос се вржща триумфално в патриаршията. 15 август, друга победа на Лахана над Априна. 22 август, папа Николай III умира. Бжлгарите се присъединяват към Асеня, а изоставят разбития от татарите Лахана; те предават на императора царица Мария и сина ѝ Михаила. Лахана се отправя при Ногая.¹⁾

Посинус пжк дава следната хронология: 1277 г. Лахана възстава, надвива татарите побеждава цар Константина и го убива. 1278 г.: Михаил VIII оженва Ив. Асен за дщеря си и го издига за бжлгарски цар. Царица Мария, вдовицата на Константина Тих се оженва за Лахана. Папа Николай III праща пратеници във Византия. 1279 г.: пратениците на Михаила VIII отиват при папата да го поздравят и обещаат покорност; носят и писмо от патриарх Векос. Патриарх Векос в немилост пред императора, оттегля се. На 6 август тжржественно възстановен. В същата година Лахана бил разбит от татарите, а жена му Мария била предадена на императора. Асен пжк, зетя на императора, бива допуснат в Тжрново и става бжлгарски цар. 1280 г.: избира се нов папа Мартин IV; императорат, като чул, изпратил до него посланици. Подбуж-

¹⁾ Ed. de Muralt, Essai de chronographie byzantine. S. Peterburg 1871, стр. 435—439.

лаха от Тертерия, българите комютират против Ив. Асеня III, който се принуждава да избяга в Цариград. Тертерий заема образния трон. След възвръщането на Тертерия Лаха отива при Ногая.¹⁾

Само един поглед е достатъчен, за да се убедим, че горната хронология на Михайл е повърхностна, забъркана, противоречива и, следователно, погрешна: едни и същи събития от българската история той отнася ту към 1278 г., ту към 1280 г.. По-грижливо съставена е хронологията на Possinus, но и тя е, както ще видим, погрешна. Едно сравнение убеждава, че Иречек се е ползвал именно от тези две погрешни хронологии.

Нека видим сега накратко, как Пахимер, главния свидетел за казаното време, излага въпросните събития от българската история. Той ги свързва и преплита със събития от византийската история, и то по следния начин:

В кн. 6, гл. 3, 1 стр. 430¹²⁵—433 той разказва: за Лахана, за неговия произход, живот и въстание, за успехите и прочуването му, които стресват не само цар Константина, но и император Михаила VIII; как последният идва във Одрин, близо до границата, из пътя поради голямата зима се плъзга по леда, пада и се наранява (433, 9); как, като стига във Одрин, получава известие за поражението и смъртта на цар Константин (433, 10). — Гл. 4, 1 стр. 433—435: големи успехи на Лахана. Цар Константин, напуснат от повечето боляри, излиза с войска срещу него, но бива разбит и сжсечен (434, 10). Императорат се опитва да спечели Лахана, смятайки да го направи зет, но без успех. Тогава се отказва от това намерение и противопоставя на Ивайло Мицовия син Ивана. — Гл. 5 и 6, 1 стр. 436—441: Михаил VIII се съвещава по въпроса за издигане на Мицовия син за български цар; извиква последния от Азия, оженва го за дъщеря си и го провъзгласява за български цар Ив. Асен III, като се старае да привлече българското болярство; връща се в Цариград, дето става свадбата на Ив. Асеня и се сключват договори между сжщия и него. — Гл. 7, 1 стр. 441—446: Поставена между две опасности —

¹⁾ Petri Possini annotationes chronologicae ad Pachymerem, ed. Bonn. I p. p. 761—765.

от една страна откъм Византия, а от друга откъм Лахана, царица Мария влиза в преговори с Лахана, предава му Търново и се оженва за него. Лахана се готви сега за предстоящата борба против византийци и татари. С много византийски войски Иван Асен обсажда Търново (446, в). — Гл. 8, 1 стр. 446—447: Лахана вжн от Търново. Разнася се слух, че паднал в борбата с татарите. Търновци предават столицата и приемат за цар Ивана Асен III. Царица Мария бива изпратена при императора, който дошъл повторно в Одрин, и бива запряна. За да привлече видния български болярин Тертерия, цар Ив. Асен III го оженва за сестра си, а първата му жена и сина му Светослав изпраща заложници в Цариград. — Гл 9, 1 стр 448—449: Ив. Асен царувал малко време (448, з). Българските боляри, подбуждани от Тертерия, комплотират против него. Изплашен, Ив. Асен III избягва през Месемврия и по море в Цариград. Тертерий заема по желанието на българите празния трон (449, 12). — Гл. 10—18, 1 стр. 449—466: Разказва за недоразуменията между Михаила VIII и патриарха Векос и за преговорите с папските легати. Именно: „Изминали 4 години откак Векос бил патриарх“. През януарий и февруарий, 7 индикция (1279 г.), против Векос се подигат обвинения. Императорат недоволен от него. По средата на постите, в месец март (8) Векос дава оставка и отива в манастиря Панахрант (455, в). Тъкмо пристигнали папски легати и императорат, който се връщал от Одрин, ги срещнал (455, 13); криейки оставката на патриарха, той ги изпраща при него, който уж бил отишъл в манастир на почивка, а същевременно съобщава на Векос за това и го кани да оттегли оставката си. Преговори на папските легати с патриарха и византийския клир за уния. Векос се съгласява най-подир да оттегли оставката си и на 6 август бива тържествено възстановен като патриарх (461, в). Писмо отговор до папата. Пак за преговорите за уния. Гл. 19, 1 стр. 466—468: „Същата година, понеже Лахана не можел да бездействува, след като му била отнета столицата и царицата (от Ив. Асен III), събрал много войска и обсадил Търново“ (466, з). Ив. Асен III бил още вътре. Лахана нанесал на византийците големи пакости. Той разбил и унищожил две византийски войски: едната от 10.000 души под началството

на Мурина на 17 юний в Балкана, а другата от 5,000 души под водителството на Априна на 5 август при Средня гора (466). Когато обаче Ив. Асен III избягал в Цариград, а Тертерий станал бжлгарски цар, Лахана се отправил при Ногая за помощ, дето намерил своята смжрт¹⁾.

Явно е, че горното изложение на Пахимера, от стр. 430—468, гл. 3—19, се състои от три отделни части: 1. Гл. 3—9, стр. 430—449. 2. Гл. 10—18, стр. 449—466 и 3. Гл. 19, стр. 466—468. В пжрвата и третята част се излагат събития от бжлгарската история, и то по време и предмет свързани едни със други. Втората част съдържа събития от византийската история, но по време също така свързани със ония от бжлгарската история на I и III части. Пахимер се старае навсякъде в своето историческо съчинение да установи хронологията и да поддържа хронологическата връзка между събитията. В нашия случай хронологическата връзка е още по-консеквентно и ясно прокарана между отделните 3 части на разказа; тя е изразена както в начина на изложението, така и в съдържањането. Третята част представя продължение на пжрвата, или дори по-подробно допълнение към последните събития от нея. След очжртаване накратко с няколко само думи събитията след вжцаряването на Ив. Асеня III, именно за поведението на болярина Тертерия и изобщо на бжлгарското боляжество спрямо Ив. Асеня III, което принудило същия да избяга най-подир в Цариград, а неговото място заел Тертерий, Пахимер преминава към излагане събития от византийската история, именно на недоразуменията между цариградския патриарх Векос и император Михаил VIII и на преговорите за уния с папските легати, които всички се отнасят в 1279 г.; и едва след това в третята част се поврща пак към бжлгарската история, за да допълни и разкаже по-подробно за събитията, недоразказани или засегнати само в пжрвата част, именно какво е станало със Ивайло след вжцаряването на Ив. Асеня III и на Тертерия. Прави впечатление, как втората чужда по предмет част от разказа е вметната между пжрвата и третята, които са свързани по предмет и съдържање и принадлежат неразривно една към друга. Но тя е

¹⁾ Ср. също Gregoras, ed. Bonn. I p. 130—132.

свързана с тях по време, и това обстоятелство е, което обяснява и осмисля, това на пръв поглед безсмислено вметване на автора. Втората част се завършва със израза: ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐς τοσοῦτον, т. е. „изложените събития така станаха“¹⁾, след което започва третата част със думите: Τοῦ δ' αὐτοῦ ἔτους ἐπεὶ οὐκ ἦν τὸν Λαχανᾶν ἡρεμεῖν ἀφερεθέντα τὰ Τερνόβου καὶ συνηκούσης, λαὸν συναθροίσας ἰκανὸν τοῖς Τερνοβίταις περιεκάθητο, т. е. „през същата година, понеже Лахана не можеше да бездействува, след като му била отнета столицата и жената, събрал голяма войска и обсадил Търново“.²⁾ От тези изрази на историка е ясно, че разказваното от него в третата част е хронологически свързано със изложеното в втората част. Понеже пак събитията от третата част са, както показахме, допълнение към последните събития, разказвани в края на първата част, то следва, че и тази последната в последните си данни така също е свързана хронологически с втората част. На това сочи и изразът, с който започва втората част: Ἦδη δὲ χρόνων παρωχηκότων τεττάρων Ἰωάννῃ τὰ τῆς πατριαρχείας διαφέροντι, κατὰ μήνα Ἀπριλίῳ τῆς ἐβδόμης Ἰνδικτιῶνος δεῖναι κατηγορεῖσθαι τοῦτο παρὰ τινων τοῦ κλήρου συρράπτουσι, т. е. „Бяха се изминали вече четири години, откак бил патриарх Иоан; през месец февруарий 7 индикция против него се скрояват лошава обвинения от някои клирици“³⁾, — който се проектира, очевидно, върху хронологията на последните събития от първата част. Така щото, изобщо зето, хронологическата връзка между трите части е безсъмненна; тя се доказва и от едно детайлно разглеждане хронологията на трите части. Тази безсъмненна хронологическа връзка между трите части идва да помогне при установяване хронологията на събитията от българската история.

Да преминем сега към подробно разглеждане хронологията на отделните събития. Ще се спрем най-първо на втората част, която съдържа достатъчно данни за установяване на хронологията. Събитията, които се излагат в нея, се отнасят всички към 1279 г. от януарий до август. Започва се със указанието, че се изминали вече 4 години, откак бил па-

1) Pachymeres I 466, .

2) Ib. I 466, .

3) Ibidem I 449, 17.

триарх Иоан Векос¹⁾. Понеже Векос станал патриарх на 2 юний 1275 г., то е ясно, че тук се сочи на 1279 год., когато действително изминават четирите негови патриаршески години, и която сжвпада и със 7-ма индикция, привеждана малко по-нататък от Пахимера²⁾. Освен това, Пахимер ни дава и месеца февруарий и по-нататък 2 февруарий (= празника Ипапанти)³⁾, когато против 4 годишния вече патриарх се подигнали грозни обвинения от някои клирици. Понеже император Михаил VIII дал ухо на клеветниците и проявил неблагоприятност към него, Векос подал оставка и се оттеглил в мнастира Панахрант на 8 март (= по средата на постите)⁴⁾. В това време, тжкмо когато императора се връщал от Одрин, пристигнали папски легати да преговарят за уния.⁵⁾ За това папско посланичество ние узнаваме и от кореспонденцията на папа Николай III. През втората половина на 1278 г. при папския двор пребивавали византийски пратеници, които през октомврий се готвели да си тржнат обратно за Цариград. Вжв отговор, види се, на това византийско посолство, папата назначил през октомврий 1278 г. като свои легати следните лица — Бартоломея, епископ Гросетански, Бартоломея от Сен, министър на Сирия, Филипа Перузински и Ангела Урбеветански от ордена на миноритите, които да идат вжв Византия и третират за уния; сжщевременно писал писма по вжпроса за унията на императора Михаила VIII и на престолонаследника Андроника⁶⁾. Това папско посолство, назначено през октомври 1278 г., не е заминало, очевидно, веднага, а се е позабавило, та затова е стигнало вжв Византия към началото на март 1279 г.. Императора скрил от папските легати оставката на патриарха, казал им, че поради преумора патриархат отишжл на почивка в мнастир, дето трябва да идат, за да започнат с него преговорите, като сжщевременно предизвестил за това патриарха и го поканил да оттегли оставката си. След това

¹⁾ Ib. I 449, 17.

²⁾ Ib. I 449, 18.

³⁾ Ib. I 449, 18, 453, 4; 454, 17.

⁴⁾ Ib. I 455, 5.

⁵⁾ Ib. I 455, 13.

⁶⁾ Вж. *Regesta Pontificum Romanorum* ed. Aug. Pothast. Vol. II. Berlini. 1875 стр. 1734, 1735, 1736.

се започнали преговорите за уния. След дълги увещавания, най-подир на 6 август Иоан Векос оттеглил оставката си и бил пак тържественно въведен в патриаршията¹⁾. Преговорите със папските легати се свършили и се отправило до папата отговор-писмо от името на патриарха и на византийския клир. Със тези събития от август се свършва втората част от въпросния разказ на Пахимера. Ясно е, прочее, от казаното, че събитията от втората част се отнасят по време всички в 1279 год. от януарий до август.

Пахимер ни казва изрично, че събитията, които започва да ни излага в третата част от разказа си, са станали „τοῦ αὐτοῦ ἔτους“, т. е. през същата година²⁾, под което явно се разбира 1279 г. на втората част. Именно. Ивайло, който, както разказва първата част, бил лишен от столицата, която била заета от Ив. Асен III, и от жена си царица Мария, пленена и изпратена в Одрин, дето била и затворена, не можел да бездействува, но събрал голяма войска и обсадил Търново, дето се намирал още Ив. Асен III. Същевременно той нанесъл на византийците големи вреди и пакости и разбил две византийски войски в Балкана, едната на 17 юлий, а другата на 15 август³⁾. Ясно е, че тези събития, както и двете Ивайлови победи над византийците се отнасят в 1279 год., т. е. „в същата година“. Отнасянето на тези победи в 1280 год., както се е правило до сега, би противоречило резко на Пахимера не само тук; то би вървяло и против друго едно твърдение на историка, именно, че Ив. Асен III царувал много кратко време⁴⁾, защото в такъв случай Асен би царувал почти цели две години, което не е вече кратко време. Принадлежността на тези събития в 1279 г. ще се потвърди и от онова, което ще кажем по-долу за хронологията на първата част от разказа. — Понататък Пахимер добавя, че когато след това Ив. Асен III се принудил да избяга от Търново в Цариград, а Тертерий се възкачил по покана на българите на опразнения престол, Ивайло загубил надежда, че ще може да си възвърне царството и

¹⁾ *Pachymeres* I 461, .

²⁾ *Ib.* 466, .

³⁾ *Ib.* I 466, 13, 466, 16.

⁴⁾ *Ib.* I 448, .

се отправил при Ногай за помощ.¹⁾ И подир това в цели две страници ни разказва за пребиванието на Ивайло в Ногаевия двор и за неговия трагичен край²⁾. От израза на Пахимера, че „Ив. Асен III бил още в Тжрново“³⁾, когато Ивайло обсадил този град, следва, че Ив. Асен III бил вече тогава доста време в Тжрново, и че неговото бягство от там станало не твърде много време след това. Като се има пред вид и твърдението на Пахимера, че „Ив. Асен III бил кратко време български цар“ (*καὶ χρόνος ὀλίγος αὐτῷ παρεμέτρει τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν*)⁴⁾, следва че неговото бягство от Тжрново, а следователно, и последвалото веднага след това вжцаряване на Тертерия са станали не дълго време след победите на Ивайло над византийците, т. е. след месец август. При това Ив. Асен III надали ще е чакал да настъпи сурова зима, та тогава да бяга в Цариград. Следователно, бягството на Асеня III и вжшествието на Тертерия не могат да се отнесат по-късно от края на 1279 год.. Този извод не само хармонира сжс изричното свидетелство на Пахимера в началото на третата част, което поставя излаганите в нея събития в „сжщата (1279) година“ (*τοῦ αὐτοῦ ἔτους*), но се подкрепя сжщо и от онова, което сега ще кажем за хронологията на събитията от първата част на разказа.

От токущо изведеното става сигурно, че Ив. Асен III е бил в Тжрново цар още в първата половина на 1279 г. Това показва, че краят на първата част от Пахимеровия разказ, дето тжкмо се говори за царуването на Асеня в Тжрново, се отнася сжщо така към 1279 г., а с това става очевидна посочената вече по-горе хронологическа връзка между трите части от разказа. В последната (9) глава от първата част Пахимер ни разказва за събитията след вжцаряването на Ив. Асеня III, т. е. станали през 1279 год. Той започва при това с вече приведения израз, че „Ив. Асен III царувал кратко време“.⁵⁾ За да спечели и обезоружи влиятелния и честолюбив болярин Тертерий, той го оженил за сестра си, а неговата първа жена

¹⁾ Ib. I 466.

²⁾ Ib. I 467—468.

³⁾ Ib. I 466, „: καὶ ἔτι μὲν τοῦ Ἀσάν ἐντὸς ὄντος.

⁴⁾ Ib. I 448, „.

⁵⁾ Ib. I 448, „.

заедно със сина му Светослава изпратил в Цариград, като заложници. Но въпреки това Тертерий подбуждал българското болярство против него, докато същото почнало да комплотира. От страх да не бъде изненадан от въстание, Ив. Асен тайно забягнал в Цариград, а Тертерий по желанието на българите станал български цар.¹⁾ Очевидно, всички тези събития се отнасят, както се показва и при разглеждане на третата част, през и до края на 1279 год. Действително, и според приписката в свърлижкото евангелие, за което ще говорим по долу, царуването на Ив. Асен III се пада също така в 1279 г.

Но кога е било началото на Асеновото кратко царуване, кога е превзел той Търново? Пахимер разказва, че известно време, след като Ивайло се настанил като цар в Търново, Ив. Асен се явил пред града с много византийски войски и го обсадил (*πολλοὶς μὲν οὖν τοῖς ἀπὸ τὸν Ἀσάν δυνάμεις περιεστοιχίζετο*)²⁾. Приписката пак в свърлижкото евангелие ни казва, че то било написано във времето на царя Ивайло в 6787 г. (т. е. от 1 септември 1278 г. до 31 август 1279 г.), когато гърците обсаждали Търново.³⁾ Значи, според това, обсадата на Търново от Ив. Асеня с византийски войски се пада в промежутка от 1 септември 1278 год. до 31 август 1279 г. Според онова, което се каза вече за хронологията на третата част от разказа, тази обсада не може да се отнесе по-късно от първата половина на 1279, следов. в първата половина от казания временен промежук.

Пахимер ни дава обаче възможност, още по-точно да ограничим по време събитията. Той ни разправя, че след появата на слуха за смъртта на Ивайло в борбата с татарите, търновци решили да предадат царица Мария със детето ѝ на византийците и да приемат Ив. Асеня за цар, и продължава: „Прочее, Мария, която била бремена от варварина, заедно с детето си била заведена при императора (който пребивавал за втори път във Одрин) и затворена в тъмница, както ѝ по-

¹⁾ Ib. I 448—449.

²⁾ Ib. I 446, .

³⁾ Вж. Г. Ильинский в „Статьи по славяновѣдѣнію“ II С. Петербургъ 1906, стр. 76.

добавало; Асен пжк и Ирина влезли безпрепятствено в Търново и били провжзгласени за царе, но Ирина влязла не заедно сжс Асеня, но след него, когато императорат се отправил за Цариград¹⁾. В този откъслек на Пахимера трябва да се обжрне внимание на следните две неща: пжрво на факта, че когато търновци предавали Търново на Ив. Асеня, императорат се намирал вжв Одрин, *дето пребивавал за втори пжт*, и второ, че *скоро след предаването на града той напуснал Одрин и отишел в Цариград*, и тогава и джщеря му царица Ирина отишла и влязла в Търново. Значи, влизането на Ив. Асеня III в Търново е станало кратко време преди императора да напустне Одрин на пжт за Цариград. Но кога е било това пребждване на императора вжв Одрин?

Пахимер подчжртава, че императорат пребивавал *вторно* вжв Одрин (*ἐπεδύμει γὰρ τῇ Ἀδριανού τῷ δευτέρου*)²⁾. Този израз на Пахимера е в свржзка сжс онова, което ни разказва в предишната пжрва половина от пжрвата част на своя разказ. Именно: при слуха за големите успехи на Лахана императорат напуснал Цариград и се отправил посред сурова и студена зима за Одрин, *дето с пристигането си получил известие за поражението и смжртта на цар Константина Тих.*³⁾ Тук вжв Одрин, *дето императорат пристигнал за пржв пжт*, в свржзка с бжлгарските работи, останал доста време⁴⁾ и се стараял да влияе и насочи бжлгарските работи в свой смисл и интерес и най-подир противопоставил на Ивайло кандидатурата за цар на Ив. Асен III. След това императорат се вжрнал в Цариград и била тжржественно отпразнувана свадбата на Ив. Асеня за императорската джщеря Ирина, както и онази на епирския деспот за другата джщеря на Михаила VIII.⁵⁾ Сжщевременно императорат пращал пратеници в Бжлгария, които да действуват против Мария и да спечелят бжлгарското болярство.⁶⁾ Между това обаче царица Мария влязла в преговори сжс Ивайло, склчила с него договор, предала му

1) Ib. I 447, 3—8.

2) Ib. I 447, 4.

3) Ib. I 433, 8, 433, 15.

4) Ib. I 439, 8.

5) Ib. I 439, 11, 440, 11, 441, 3.

6) Ib. I 441, 11, 443, 1.

Тжрново и се оженила за него¹.) Това смутило императора, но не го отчаяло, Той пак не отпаднал, но изпратил войски за борба и подготвял свалянето на Мария.²) Лахана пжк се приготвявал за борба. Най-подир Тжрново бил обсаден от много византийски войски начело сжс Ив. Асеня.³) В такова положение се намирали работите (ἐτίβοντο γὰρ ἐντεῦθεν τὰ πράγματα) и за тжрновци нямало друга надежда за спасение, освен да се освободят от Ивайло.⁴) Тогава се разнесжл слух за смъртта на Ивайло, и тжрновци предали Тжрново и Мария на Ив. Асеня III. Император *Михаил VIII тогава се намирал за втори пжт в Одрин*. — Ясно е от това изложение, че израза „втори пжт“ е в свржзка с разказаните сжбития от бжлгарската история: пжрви пжт императорат отишел вжв Одрин в свржзка с вжзстанието на Лахана и убиването на цар Константина Тих, а за втори пжт сега, когато неговия зет Ив. Асен обсадил с византийски войски Тжрново.

Кога е било, прочее, това *повторно* пребивание на императора вжв Одрин в свржзка сжс сжбитията в Бжлгария? От онова, което се каза по-горе за хронологията на третата част от разказа на Пахимера, следва, че това пребивание на Михаила VIII вжв Одрин, с което е свжрзана по време обсадата на Тжрново от византийците и вжцаряването на Ив. Асен III, не може да се отнесе по-кжсно от пжрвата половина на 1279 г. Това се подкрепя и от приведената вече по-горе приписка в свжрлижкото евангелие, според което обсадата на Тжрново, а следователно, и пребиванието на императора вжв Одрин се пада вжв времето между 1 септ. 1278 г. и 31 август 1279. Сам Пахимер ни дава вжзможност да определим сжс точност, кога именно в този промежутжк императорат е бил вжв Одрин. Това е било само веднжж, и то в пжрвите месеци на 1279 г. При разглеждане хронологията на втората част от Пахимеровия разказ, ние установихме, че в началото на месец март Михаил VIII, като се завржщал от Одрин, срещнал из пжтя пристигващите папски легати и заедно сжс

¹) Ib. I 443—444, 444, „.

²) Ib. I 444, „; 444, 14: οὐκ ἀνίει καὶ αὐτὸς πέμπων τε δυνάμεις ἀγωνισομένας, καὶ τὰ πρὸς καταβολὴν Μαρίας κατασκευαζόμενος.

³) Ib. I 446, „.

⁴) Ib. I 446, 12.

тях влязъл в Цариград.¹⁾ След това, зает със оставката на патриарха и с преговорите за уния, през остатъка на 1279 г. той не е напускал Цариград, както това става явно от втората част на Пахимеровия разказ. Понеже в дадения промежутък не може да се говори за друго пребиваване на императора във Одрин, освен за онова през първите два месеци на 1279 г., следва *с яс сигурност да се приеме, че сжщото е тождествено със онова второ пребиваване*, за което Пахимер ни говори. Сжгласието на всички хронологически данни и сжображения с това заключение показва за лишен пжт неговата основателност. Сжс това ние добиваме едно сигурно и точно указание за времето на обсадата на Тжрново от Ив. Асеня и за времето на неговото вжцаряване. Щом като императорат е напуснал Одрин в началото на март, то предаването на Тжрново и вжцаряването на Ив. Асеня III се отнася, както изтъкнахме по-горе, кратко време преди това, именно кжм февруарий 1279 г.²⁾ Този извод хармонира прекрасно сжс твжрдението на Пахимера, че „Иван Асен III царувал в Тжрново кратко време“.³⁾ Действително, той е царувал в такжв случай от февруарий до последните месеци на 1279 г., т. е. по-малко от една година. — Обсадата пжк на Тжрново от византийските войски се пада във времето преди това, т. е. през зимата 1278/79 година. Но тжй като не може да се допусне, че византийците са чакали зимата, за да предприемат действия против Ивайло и да обсадят Тжрново, трябва да се приеме, че тяхната обсада трябва да е почнала по-рано, още от есента на 1278 година.

По-нататжк. Като се знае с положителност, че през зимата 1278/79 год. и, навярно, още от есента Тжрново е бил обсаден от византийски войски, начело сжс Ив. Асеня, следва, че през 1278 г. столицата е била във властта на Ивайло, и то до февруарий 1279 г., когато била предадена на византийците. Знаем от Пахимера, че цар Константин Тих е бил

¹⁾ Вж. тук по-горе, стр. 31. Pachymeres, I 455, 13: 'Εν τούτοις δὲ καὶ πρέσβεις ἐκ Ρώμης παρὰ τοῦ πάπα ἐφίστανται ἕως που κόλως τῆς Ἀδριανοῦ ἐπανήκοντι βασιλεῖ.

²⁾ Това иде да покаже, че свжрижкото евангелие е било писано във времето между септемврий 1278 г. и февруарий 1279 г.

³⁾ Pachymeres, I 448, 1.

разбит и убит от Ивайло посред зима.¹⁾ Като имаме пред вид, че между обсадата на Търново от войските на Михаила VIII Палеолог, начело със Асеня от една страна, и убиването на цар Константина от друга, две събития, свързани причинно помежду си, не може да се смята, че са изтекли години, а само няколко месеци, защото, след като е разбрал, че не може да спечели и привлече Ивайла, Михаил VIII е трябвало да побърза със оборването му, преди да се е бил закрепил, и щом първото събитие е станало през зимата 1278/79 г. второто не може, очевидно, да се отнесе в друга зима, освен през 1277/78 год. или, навярно, в края на 1277 г. Щом това е така, влизането на Ивайло в Търново и оженването му за царица Мария трябва да се отнесе към пролетта и даже към края на пролетта 1278 г., като се има пред вид, че във февруарий 1279 г. при превземането на Търново от византийците, Мария била още бременна от Ивайло. И от изложението на Пахимера така също се добива впечатление, че е изминало доста време от смъртта на Константина Тих до влизането на Ивайло в Търново²⁾.

Всички тези хронологически изводи и заключения идват от своя страна да потвърдят установената по-горе хронология за третата част от разказа на Пахимера.

От гореизложеното става ясно, че Пахимер ни дава твърде точна и изрична хронология за въпросните събития от българската история. Това се обяснява не само с качеството му на съвременник, но главно с обстоятелството, дето той сам е бил близък съучастник в тези събития от българската история, именно, той е служил като пратеник и посредник между пребиваващия във Одрин император и патриарха по въпроса за издигането на Мицовия син за български цар, (Ив. Асеня III³⁾). Това обстоятелство представя още една гаранция за достоверността и сигурността на въпросните хронологически данни на Пахимера.

И така, въз основа на изведеното до тук установява се със сигурност следната хронология за въпросните събития: Смъртта на цар Константина Тих се пада в края на 1277

¹⁾ Ib. I 433, 3; 433, 11.

²⁾ Ib. I 434—444. Ср. тук по-горе стр. 80.

³⁾ *Pachymeres*, I 436, 15 — 438, 14.

год.. Влизането на Ивайло в Търново и вцаряването му се отнася към края на пролетта 1278 г.. Навярно, още през есента 1278 год. византийски войски, начело със Ив. Асеня, обсадили Търново. През февруарий 1279 г. Търново е бил предаден на византийците и Ив. Асен III провъзгласен за цар. След това през лятото последвала обсадата на Търново от Ивайло. На 17 юлий и на 15 август 1279 г. Ивайло нанесъл две големи поражения на византийците. Скоро подир това през последните месеци на 1279 г. Иван Асен III забягнал в Цариград, а български цар станал Георги Тертерий I (1279 – 1292).

Велика Търновия, Велика Сардания и Велика Европа

От Ю. Трифонов

При името на старата българска столица Търново понякога се прибавя и епитетът „велико“. Днес този епитет се среща вече твърде рядко; но в началото на XIX. в. той е бил по-обикновен у нашите книжовни хора, а някои от тях са го заменявали с по-новото прилагателно „голям“. Така, в „Аритметика или наука числителна“, от Хрυσанта Павловича (от 1833 г.), са напечатани имена на спомоществатели от „големия Тернов“. На какво се дължи този епитет? Обикновено се мисли, че той е плод от желанието, да се различи старата ни столица от източно-тракийския градец Малко Търново. Но това обяснение е само на глед удовлетворително, защото в източна Тракия има и Самоков, а това не е станало причина, западно-българският Самоков да се нарече „велик“. Освен това, днес, когато може да ни се случи да говорим за двата едноименни града много по-често, отколкото се е случвало на нашите деди, ние не усещаме нужда от епитета „велико“, а само за източно-тракийското Търново казваме „малко“. Най-после, епитетът „велико“ не се среща през време на второто българско царство, когато Търново наистина е било велико не само в сравнение с градове от типа на Малко Търново, но и с градове като Шумен, Ловеч, Плевен, Враца и др.. Затова един от нашите поети не без духовитост бе подиграл в една своя епиграма старата ни столица, че била наречена велика, едва когато станала малка. С епитета „велико“ Търново се явява едва през първите векове на робството ни под турците, когато сношенията между градовете са били много по-слаби от сегашните, та и нуждата да се прави разлика между северно-българското и източно-тракийското Търново не е била ни-

как голяма. Но отгдет се е взело тогава името „Велико Търново“? Нашите издирвания ни доведоха до заключение, че въпросното име се дължи на името „Велика Търновия“, с което се е наричало автономното Търновско митрополитство-архиепископство в първите векове на робството ни. А че това е така, показва ни и обстоятелството, че, редом с името „Велика Търновия“, се срещат и имената „Велика Сардания“ — за Софийското митрополитство, „Велика Еврѡпия“ — за Видинското, па дори и „Велика Банска“ — за Кюстендилското (последното име срещам в поменика на Грачанишката църква; виж. Іastrebov, Податци за ист. Српске цркве, стр. 69). Целта на тази ни статийка е тѣжко това, да посочим, защо кѣм имената на епархиите Търновска, Софийска и Видинска е бил прибавен епитетѣт „велика“ и гдет е началото на последния. От нея ще се види, че в казания епитет имаме отглас на важното значение, което са играли в историята на нашия народ някои от митрополитствата ни.

Ако е имало време, когато църковно-административното деление на нашите земи да е замѣствало в книжнината и в църковния ни живот политико-административното, — то е било началото на робството ни под турците, именно XV и XVI в. Старобългарските имена на областите отчасти били забравени, а отчасти не отговаряли на новото положение на работите; турските пѣк още не били вкоренени, па не се считали уместни в църковната книжнина като варварски. Самото административно деление на Турция още се намирало в период на формиране. Освен това, нещастията от време на падането ни под турците станали причина да се пренебрегват имената, оставени от българското царство, и да се въвеждат старохристиянски, заемани от житейната книжнина. Сѣждал се един своеобразен легитимизм, който изкарвал, че нещастията са ни сполетели между друго, защото сме отстѣпили от традициите на вселенската църква. Не е случайно, например, гдето в сборниците от XV в. срещаме „Поѡпїсанїѣ сѣѣишаго патріарха Петра къ Доміникѣ архїїєпискѣ Екїетїїскомѣ протївѣпосланїю“, в което се прокарва мислѣ, че, както тялото на човека не може да има повече от 5 сетива, така и Христовата църква не може да има повече от 5-ма патриарси, защото последните са като сетива на църквата (вж. проф.

Цонев, Б. Славянски ръкописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив, стр. 116—117). И българите, и сърбите са се отказали от своите патриаршества; останала само Охридската архиепископия, която погрешно е свързвала своя произход с Първа Юстиниана. Но, като са правели тази отстъпка, някои от българите иерарси са се старали да направят нещо за засилването на християните в борбата им с турците и в този си стремеж са търсели понякога поддръжка и у католическите народи. Така, между горещите партизани на унията със западната църква е бил и цариградският патриарх Иосиф II (1416—1439 г.), родом българин, за когото знаменитият дубровничанин, по-сетнешен кардинал Иован Стойкович, в едно свое писмо от 9. февруарий 1436 г., изпратено из Цариград до кардинала Юлиана Цезарини, казва: „*Bulgarus est natione et de lingua mea*“, т. е. по народност е българин и говори на моя език“ (славянски)¹⁾. Партизанин на унията е бил, както е познато, и Цамблак²⁾. Поради казаната насока в духовния живот на българите в началото на XV в., в книжнината, доколкото я имало, се употребявали главно църковно-административни названия с арханчен характер, между които добили известност най-вече три — Велика Търновия, Велика Сардакия и Велика Европия.

Едва ли може да има съмнение, че едно от най-старите измежду тях е първото („Велика Търновия“), макар че по паметниците е засвидетелствувано изцело едва по-сетне. Под форма „Тръновскыѣ страны“ ние го срещаме вече у Константина Костенечки, който в своето *Сказаніѣ ѿ писменѣхъ* казва за себе-си, че бил странник „Тръновскихъ странъ“ (Ягичъ, Разсужденія старины о церковно-славянскомъ языкѣ, стр. 388), а за книжнината — че „писменъ скѣтила ѿгдѣшѣ, начѣнь ѿ Шаріце до Голоуны и Бѣлгѣ, разкѣ нѣкихъ ѿ си соуше тръновскихъ странъ соуше ѿкрѣтаючисѣ“ (ib. 391). Последните думи на Константина значат това, че развалената редакция на църковните книги още тогава е била вече проникнала докъм Марица. С думите „Тръновскыѣ страны“, или, както бихме рекли сега, Търновско, той нарича земите на бившето Търновско

¹⁾ Радониѣ, Јов. Западна Европа и балкански народи према турцима у првој половини XV века, у Новом Саду, 1905, стр. 65.

²⁾ Яцимирскій, А. И. Григорій Цамблакъ, стр. 186 и следв.

царство, и то, както изглежда, без Софийско, което е паднало под турците 11 години преди Търново. По-после, вместо казаните думи, е влязло в употреба, както се вижда от поподирните паметници, името „Велика Търновия“, под което са се разбирали земите на Търновското автономно митрополитство, приблизително в границите, които е имало при окончателното си подпадане под турците. Ние вече имаме случай да разгледаме въпроса за унищожаването на Търновската патриаршия и за замястването ѝ с автономно митрополитство-архиепископство (вж. статията ни в Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XXII и XXIII, нова редица кн. IV и V). Там посочихме, че след премахването на патриаршията, земите ѝ са останали почти неразделени под автономното митрополитство. Тия именно земи са били наречени „Велика Търновия“. Тука ще прибавим, че търновският митрополит се е считал както от самите българи, така и от вещите в църковните работи чужденци за духовен началник на цялата българска земя. Така, в една приписка върху четвроевангелие, писано в село Горна Нетрополия (Плевенско) в 1573 год., се казва: *А тогѣ облающѣ българскую землю, блочтикомъ архієпискѣ къ Арсенію, в настолни гра Трънок.*¹⁾ Тази приписка напълно потвърждава думите на Герлаха, който е живял по онова време в Цариград, че търновският митрополит Арсений бил „архиепископ и екзарх над всички България“ (Период. спис., Сръдецъ, VI, 44). В един служебник, писан в 1593 год., се дава следната формула за многолетство на търновския митрополит: *Многа лѣта сътвори ги блженномъ и прѣблженномъ архієпискѣ въ българскы земли блцѣ а ѣдинъ нашемъ, къ имѣ многа лѣта вѣко* (Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 191). Така се е гледало на този митрополит и през XVII в., както се вижда от един рапорт на българския католишки епископ Филип Станиславов, писан в Никопол на 4. февруарий 1659 г., в който рапорт Търновската епархия се нарича тетрархия. Като говори за Ловеч, авторът казва: *Episcopalis est, subiecta archiepiscopo tetrarchae Ternoviensi*, т. е. той е епископски град, подчинен на архие-

¹⁾ Поневъ, Б. Описъ на ръкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека в София, стр. 52—3.

пископа на тжрновската тетрархия (Eusebius Fermendžin. Acta Bulgariae ecclesiastica, ab. a. 1565 usque ad. a. 1799. Том 18 от Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, стр. 262). Автономното Тжрновско митрополитство-архиепископство се е наричало с името „Тжрновия“, при което се е прибавял, по причина, която ще се посочи по-долу, и епитетът „велика“. Така се е явило названието „Велика Тжрновия“. Него срещаме, например, в една приписка към Миней за м. февруарий, писана в 1752 г. в Плевен, в която се казва: *въ връжмѣ прѣвосвѣщеннаго митрополита великѣ тжрновѣ, кѣю кѣ дѣо-фѣлѣ на много лѣта* (Период. сп., кн. 63, св. 9—10, стр. 777). А понеже митрополията се е намирала в преписка с патриаршията, па и митрополитите, особно от половината на XVI в., обикновено са бивали гърци, — то затова, редом с българската форма „Велика Тжрновия“, се е явила и гръцка — „Мега Терновия“, от която и името на града се явява във формата Мега-Тернова. Така, в надписа върху една икона на св. Ивана Рилски от 1820 г. се казва, че иконата била рисувана „присѣйшаго архиепископа нашого гѣнна кѣр ѣоаникѣл: митрополита мѣга тжрновскѣл епархѣи“ (Гжбенски, Хр. и П. История на града Габрово, стр. 17). И в една песен за Радул-бег, Мирчо-воевода и крал Шишманин, записана в Разлошко, която по съдържание се отнася към края на XIV в., но е претърпяла влиянието на географическата номенклатура от XV и XVI в., се казва:

Ду мѣне е кнѣга допаднала,
 Допаднала от *Нега Терново*,
 Ут унѣгу Крѣль Шишманино,
 И фоф кнѣга си е написало:
 „Фнѣго здраве Бѣгу, Рѣдул Бѣгу,
 Ето тебе кнѣга ти допраштам,
 Да си доѣдеш, Бѣгу, кум да бидеш.

(Сборн. за нар. умотв. кн. V, отдѣл. за нар. умотв., стр. 79).

Както всеки може да види, певецът, от незнание, обжрнал „Мега Терново“ в „Нега Терново“. Важно е, обаче, че епитетът „мега“ се отнася вече към името на града, а не на епархията. В един ръкописен Писмовник от началото на 19 в., адресът на тжрновските митрополити се предава така:

Бисѣко прѣосвѣщенѣишѣмъ словѣсникѣишѣмъ же ѿ високо достойней-
шѣмъ господѣишъ господѣишъ митрополѣишъ свѣтѣишѣмъ Митрополѣи
всѣлѣкаго тѣриока прѣдпочтѣннѣмъ ѿрархѣ ксѣмъ Болгарѣи нѣмъ
же ѿ ѿцѣ и владѣицѣ (Сборн. за нар. умотв., наука и книжнина,
кн. VI, 410), Явно е, че и сжставителят на този адрес вече
отнася епитета „велик“ към името на града.

Както Търновското митрополитство се е наричало „Велика
Търновия“, така и Софийското е добило име „Велика Сардакия“.
Това име се е разпространило, след като Софийската епархия
се увеличила и почнала да играе автономна роля, т. е.
наскоро след като България е паднала под турците. — Роб-
ството е заварило София в добро положение. Турските исто-
рици предават един рапорт, изпратен до султан Мурата от
военачалника Лала-Шахин, в който рапорт този град се пред-
ставя като голям търговски и занаятчийски център¹⁾. Макар
да е вероятно, че въпросният рапорт е претърпял литературна
преработка, неговото съдържание все трябва да отговаря
поне приблизително на истината, защото около София не е
било воювано дълго време преди дохождането на турците, а
последните не е имало защо да го опустошават. Има основания
да се приеме, че градът се е предал по капитулация. Наистина,
в по-далечните места на окръга са ставали доста упорити
бойове между турци и българи, каквито се споменуват, напр.,
в Самоковско; но те не са засягали самия град. В българската
хроника, обнародвана от проф. Богдана²⁾, тия бойове се от-
насят към времето, което предхожда боя при Марица. Макар
посочената там година (1324) да е погрешна, самото поставяне
на сраженията преди Чирменската битка ще да е основателно,
понеже, според хрониката, тези сражения се водили, когато
синовете на Йоана Александра, Асен и Михаил, били още
живи; освен това, турците са представени като незатвърдени
още на полуострова: плячката и робите се откарват от тях
направо в Галиполи (и плѣнникѣишѣ множитѣко народа повѣдошѣ на
Калиполѣ). Че София е била превзета по капитулация, а не с
кръвопролитие, показват ни както липсата на какви да е събо-
щения за избивания и разрушения, така и разказа на тур-

¹⁾ Извѣстия на историч. дружество въ София, кн. II, стр. 92—4.

²⁾ Archiv für slavische Philologie, XIII, 526—535.

ските историци за начина, по който градът, уж, бил превзет от Индже Балабана. Според този разказ¹⁾, наместникът на Лала-Шахина, Индже-Балабан, скроил план, да измами управителя на града — бан Янко, за да излезе вън от него. За тази цел той си послужил с ренегата Узундже Сондек, който се промъкнал в града, представил се за изкусен соколар и бил приет на служба от бана. След няколко време той успял да измами новия си господар да отиде на лов във горите към Ихтиман и Самоков и го предал на турците. — Подробностите на разказа показват, че той е плод на турски юнашки епос. И наистина, той представя, че бан Янко отишъл на лов само със Сондека, па не си взел и храна. Освен това, ренегатът, макар да имал възможност да убие или да предаде бана на Дели-Балабана и Ахмед Газия, още когато им съобщил за подмамването му, не сторил това, а го излъгал да се преоблече и да си даде коня нему и чак след това отишъл в някакво си турско село, каквито по онова време не е можело и да има в Ихтиманско, та повикал казаните турски офицери (вж. версията в Период. сп., кн. 63, стр. 7—8). А че турците са имали в началото на XV в. юнашки песни, свидетелствува Бертрандон-де ла Брокиер, който казва, че в Одрин при двора на Мурада II (1433 год.) музиканти пеели песни за турските победи (Пер. Сп. (Софийско), кн. III, стр. 74). За нас в случая е важно това, че турците не са имали причини да наказват софийнци и да намаляват обема на митрополитството. Когато Бертрандон минал през София, градът бил в добро положение. Турци имало малко, та българите мечтаели да отхвърлят робството, стигало да има, кой да им даде потребната помощ (ib. 76—7). Наистина, ние нямаме напълно сигурни сведения за границите на Софийското митрополитство в началото на турското владичество, но все не сме лишени от възможност да ги определим поне приблизително. Така, за Пиротско можем с увереност да кажем, че е влизало в тази граница, защото турците са го превзели от сърбите наскоро след превземането на София, и в 1412 г., когато Стефан Лазаревич воювал против султан Муса, той опустошил града Пирот като турско

¹⁾ Период. спис., кн. 63, св. 1—2 стр. 7—8; Извѣстия на Истор. друж. въ София, кн. II, стр. 94—7.

владение. В 1414 г. Мухамед I отстъпил на Стефана Знеполе, но задържал Пирот, а през есента на 1427 г., когато Мурад II заявил наследствени права върху сръбския престол, като мъж на Лазаровата дъщеря Оливера, той нападнал на Сърбия и по договора с Георгия Бранковича в 1428 год. получил и Ниш. В 1434 год. сюзната войска от маджари и сърби, след като разбила Фериз бея, гонила турците до Ниш и изгорила Пирот, а след това и Видин.¹⁾ И в XVI в. както Знеполско, така и Пиротско са били под властта на софийския митрополит, както се вижда от една приписка, писана въ области града Пирота, а къ хортъ Знеполю, аминъ, при архієпископѣ нашѣмъ Софи кър Диомидѣ, и при дѣховника нѣмонаха Гаврила и при прѣтепени Кенѣни²⁾. Друга една приписка (Спространовъ. Опись на ръкописитѣ въ библиотеката при Рилския манастиръ, стр. 36—6) ни показва, че Диомидий е живял около 1564 г., въ времето на султан Сулеймана, когато и Радомирско е било под Софийската митрополия. За XVII в. вече имаме многооронни и напълно автентични сведения, запазени в тефтерите на софийския шериятски съд, от които се вижда, че Пиротско и тогава е продължавало да стои под Софийската епархия. Така, в 1614 год. е регистрирано, че митрополит Иеремия пак направил заем срещу духовните си берии от казите софийска, Берковска и Пиротска от софийския първенец смята бег зааде Хасан-челеби³⁾. Във ферманите, давани на софийските митрополити, копия от които (фермани) се пазят чак днѣшните тефтери, Пиротската каза, редом с Брезнишката, Хаджовската, Знеполската, а по-сетне и Ихтиманската, се отнасяла като подведомствена на Софийското митрополитство още до края на XVII в.; а от други източници се знае, че пак е ошло с тази каза и до половината на XVIII в. Такива фермани имаме от 1645 год. (на митрополита Игнат Констан-тинъ), от 1670—1 (на митрополита Матей), от 1679 (на митрополита Авакумъ) и др.⁴⁾. От 1692 год. пак има запазен

¹⁾ Матей. Б. Бранкович. II, 232—4. Hammer, III, 16.

²⁾ Матей. Б. Стојанович, прип. № 4272.

³⁾ Матей. Ист. дружество въ София. кн. I, 78.

⁴⁾ Матей. От тези фермани в „Прѣгледъ. Книжно и църковно-ист. Материалъ. Надана Св. Синодъ на Бълг. църква, год. I, кн. VI и др.“ имаме сведения от покойния им пре-

църковен надпис в Темско (на с. от Пирот), в който се казва, че на 24. март ходил в манастира св. Георги ~~Θεωκλιτῆς~~ Софийски (Зборник от Л. Стојановић, приписка № 1964). Пиротско е било отделено от Софийското митрополитство едвам в 1761 г.¹⁾

Има някои обстоятелства, които дават право да се допуска, че и Нишко в началото на турското владичество се е намирало под софийските митрополити. Такова е пренасянето мощите на св. Крал Милутина от гр. Трепче в София. За това пренасяне в житието на светеца е казано: ~~моцѣи жи ѿго ле-
житъ нинѣ ѿ софїи срѣдѣчскон, прѣтѣснѣ быхшѣ ѿтѣ трепче~~ митрополитомъ ~~силоанимъ~~ (Šafarik, Památky, 61). Наистина, това кратко известие не ни казва нито гдеташен митрополит е бил Силоаний, нито в кое време са били пренесени мощите и, следов., кога е живел той; но една приписка (Зборник Луб. Стојановић, № 4442) ни съобщава, че от митрополита Силоания било купено евангелие за манастира ~~Γεωργίου~~ Илѣк, чиято църква била посветена на Св. Георги; а този манастир не е никой друг, освен споменатия по-горе манастир Св. Георги в Темско, на сев. от Пирот, както се вижда и от приписките №№ 5735 и 5736 в същия сборник. Гореказаната приписка ни дава право да приемем, че Силоаний е бил софийски митрополит и че е живял около времето, когато градът Трепче е бил превзет от турците. Покойният Ст. Новакович, който не бе обхрнал внимание на споменатите приписки, бе изказал мисъл, че Солоаний ще да е бил трепченски митрополит; а понеже Трепченска митрополия не се споменува в никой извор, той допускаше, че по времето на Георгия Бранковича ще да е била образувана особена епископия, защото в 1610 г. в един от близките манастири живял православен владика.²⁾ В сжщност, никаква Трепченска епархия не е съществувала, а споменуваният около 150 год. по-късно епископ е можел случайно да живее в някой манастир близу при града; освен това, за Силоания изрично се казва и в житието, и в приписката от манастира св. Георги, че е бил митрополит. Най-важното в случая, обаче, е това, че само софийски митрополит е можел да има интерес да пренесе мо-

¹⁾ Голубинскій, Краткія очеркъ, стр. 147—8.

²⁾ Вж. статията му „Манастир Банска, задужбина краља Милутина у српској историји“ в „Глас Српске Краљ. Академије“, кн. 32.

щите на Милутина в София. Както е известно, по онова време на мощите се е давало много голямо значение — толкова повече, защото църква, в която са лежали такива, е имала не малък приход от тях; затова пренасянето им почти никога не е ставало по волята на населението, между което са се намирали по-рано. Знае се, напр., че Георги Бранкович е похарчил около 30 хиляди жълтици, докато добие и пренесе мощите на св. Лука от Епир в Смедерево¹⁾. Софийският митрополит е можел да желае пренасянето на въпросните мощи, и за да даде блясък на своето седалище; а в интереса на трепченския епископ, ако да имаше такъв, би било, те да си останат на старото място. Прочутият рударски град Трепче, гдето мощите на св. Крал Милутина са били пренесени от Банския манастир, основан от същия крал (между Нови-пазар и Митровица), е бил превзет от турците наедно с Ново-бърдо в 1455 год. А понеже в същата година е вжрлувала чума, която е побъркала дори на военните действия (вж. разказа на еничерина Михаил Константинович от Островица в Гласник Српскога ученог друштва, кн. 18, глава 29), и понеже самият султан Мухамед II се е намирал през същата година в Златица²⁾, — най-вероятно е, че митрополит Силоаний ще да е издействувал пренасянето от последния като средство срещу чумата. Турците и в по-ново време са хранили голяма почит към „Крал-баба“, за когото вярвали, че закриля града и от земетресения³⁾. Главното нещо, което е карало Новаковича да допуска, че Силоаний е бил трепченски митрополит, е било това, гдето Софийското митрополитство не е можело да има власт над Трепче. Но за пренасянето на мощите е било потребно, Силоаний да има не власт над Трепче, а позволение от султана. И рилските монаси, които, може би, са подражавали на софийския митрополит, когато са поискали да пренесат мощите на св. Ивана Рилски, са се погрижили да добият султанска заповед. Важното е, кой е можел да даде позволение за пренасянето на Милутиновите мощи и кой е имал интерес да стане това, а не кой е имал духовна власт над Трепче. Въпросът става ясен, щом допуснем, че Ниш-

¹⁾ Мијатовић, Ѓ. Бранковић, II, 148.

²⁾ Иречекъ. Пътувания, стр. 300.

³⁾ Карапетровъ, В. П. Сбирки от статии. Сръдецъ, 1898, стр. 329—330.

ката епархия, по времето, когато са били пренесени въпросните мощи, е била под Софийското митрополитство. Понеже Прокупле е влизало в Нишката епархия, а през него е минавал пътят за Малко Косово, — явно, че Силоаний, за да ги получи и принесе, не е ходил далече от своята епархия.

Друго обстоятелство, което дава основание да се мисли, че след падането на Сърбия, софийският митрополит е успял да разшири епархията си към запад доста много, е това, че Георги Бранкович, внук на деспота Георги Бранкович и син на ослепения от турците Стефан, бил ръкоположен в пресвитерски сан в гр. Купиник (Сремско) от софийския митрополит Калевит. В 1486 год. той бил станал монах: Еъ лѣто ,щцѣ. постриже се ѿоураи и нареченъ бысть максима. Подир няколко време, присласть писаніи митрополитоу софійскому калекитоу, и съ приходитъ въ градъ купинникъ, и поставляеть его свещенникомъ. иныхъ мнозѣхъ земли сръмскен постави свещенники и діакони и подіакони, братъ же его, іван, деспотъ сръмоу быкасть. ¹⁾ Митрополит Калевит се споменува в един стenen надпис в църквата на Кремиковския манастир св. Георги. ²⁾ Сжщият е споменат в една приписка към пергаментно евангелие от 1497 г. пазено в сжщия манастир (издателят на надписа погрешно е прочел буквата за хилядите ³⁾). Понеже Калевит е ръкополагал в Сремско, явно е, че там не е имало по онова време свой владика; а обстоятелството, че е бил повикан софийския митрополит, може да се тълкува в такъв смисъл, че наблизу не е имало друг. Наистина, чичото на сжщия Георги Бранкович, деспот Лазар Бранкович, преди смъртта си приел великата схима и се нарекъл Иван Калевит (Зборник Љуб. Стојановић, приписка № 4602), поради което може да се предполага, че софийският митрополит Калевит е имал някакви роднински връзки с Бранковичева род, та Лазар се е нарекъл на негово име; но, както се каза, митрополитът ръкоположил не само него, а още много свещеници, дякони и иподякони, — нещо, което показва, че не е имало от доста време наблизу владика, когото да повикат за ръкополагане. Това трябва да се е дължело на някаква случайност, защото Белградската

¹⁾ Лѣтописьць господь сръбскихъ, у Šafarik, Památky, стр. 82.

²⁾ Сборн. за нар. умотв., XV, 305.

³⁾ Ib. стр. 308.

е считала подвластна на търновския митрополит-архиепископ и не е бивала епископство, а всякога е образувала отделно митрополитство. През второто десетилетие на XV в. това митрополитство вече се споменува като подвластно на Охридската архиепископия. Такова се явява то в 3-те писма, разменени около 1416 год.¹⁾ между Цариградската патриаршия и един от архиепископите, които писма обнародва Г. Баласчев (Сбор. за нар. умотв. XVIII, 150—1; „Минало“ год. I, кн. I и II). От първото писмо се вижда, че архиепископ Матей, нѣколко време преди това, бил рѣкоположил митрополити за София и Видин, като се основавал на хрисовул от императора Юстиниана I и на потвърдителна грамота от тогавашния император. Патриархът претендирал, че никой охридски архиепископ по-рано не е рѣкополагал архиереи за София и Видин. Приемникът на архиепископ Матей с достоинство отбранил правата на своята диоцеза; но докога последната е можала да задържи оспорваните от патриаршията епархии — не се знае. От ферманите и решенията на Софийския шериятски съд се вижда, че в XVIII в. Софийската епархия е била вече под цариградския патриарх; кога, обаче, е минала под него, не е известно.

Зависимостта на Софийското и Видинското митрополитства по-рано от Охридската архиепископия, а по-сетне от Цариградската патриаршия ще да се е изказвала, покрай паричен внос, само в това, че митрополитите им са се утвърждавали от по-високата духовна власт. Старите традиции, подкрепата от страна на влиятелните местни турци, далечината и трудността на сношенията и други условия са давали възможност и на тия митрополити, както и на търновския, да си нареждат с помощта на местното духовенство църковните работи, без да се допитват до патриаршията. Автономността личи, например, от съществуването на длъжността велик ламбадарий при софийската митрополитска църква и от случая с канонизирането на св. Николая Софийски, извършено наскоро след мъчението му (1555 г.) само от местното духовенство при случайното участие на някои иерусалимски

¹⁾ Вж. бележката към статията ни „Унищожаването на Търновската патриаршия и замѣстването ѝ съ автономно митрополитство-епископство“ в Сборникъ за нар. умотв., кн. XXII (нова редица, кн. IV). стр. 4—5.

и синайски монаси. Сжбраният за тази цел местен сжбор станал по съмотрѣнію ѣжи тогѣда іакѣвоу прѣѣсѣѣннѣмоу прѣхѣрейскы прѣстѣбѣл крѣмищѣу кѣ градѣ тома (вж. житието на св. Николая, по изданието на Сирку, стр. 139—140). От турските документи се вижда, че през XVII в. в църковно-административните вжпроси се е намясвала и местната турска власт. За вжпроса, който ни занимава тука, именно за названията на разглежданите митрополитства, е важно това, че Охридската архиепископия, за да защити правата и обширността на своите граници, е прибягвала кжм XI новела (фалшифицирана в някои части) на Юстиниана Велики, издадена на името на папа Вигилия. Даденият от самите сжбития тласжк, да се свржзва църковно-административното деление с джлбоката старина, е получил чрез това нова сила и е повел кжм разпространение на старата географическа номенклатура. Широкият простор на Софийското митрополитство, благосжстоянието на жителите, което е улеснявало изплащането на паричната вноска, давана при дохаждането на всеки нов митрополит, чистотата на нравите, за която свидетелствуват пжтувачите, наприм., Курипешич в 1530 г.¹⁾, многобройността на манастирите в Софийско и др. условия са подигали духа на софийските митрополити в пжрвите векове на робството и са ги подтиквали кжм вжзвеличаване на своето седалище. Това особено може да се каже за края на XV и пжрвата половина на XVI в., когато в Софийско са се трупали плячки и роби от Унгария, та се е чувствувала голяма охолност. Право бележи г. Иширков, че „най-славно врѣме за София билъ 16. вѣкъ, когато турскитѣ войски настжпвали побѣдоносно въ Унгария и ограбвали богатитѣ ѣ градове“²⁾. Стремѣжът да се свржжават митрополитствата сжс старохристиянски спомени е станалъ причина да се вжзстанови старото име на София—Сердика от което е произлязло и средновековното Срѣдъць, и тѣхната форма Сардакия, а митрополитството да се нарече Сардакия. Най-ранно свидетелство за употребата на тѣхното название намираме в една приписка кжм евангелието в Драгалевския манастир св. Богородица в

¹⁾ Иширковъ, (Софийско), кн. IV, 89—90.

²⁾ Иширковъ, прѣзъ XVII вѣкъ, отъ проф. д-ръ А. Иширковъ, прѣд-

1469 г.. В тази приписка се казва: *Тогда дръжишъ прѣстолю сѣтителства великыи Сардакыи митрополитъ крѣхъ Силеистръ* (Сборник Луб. Стојановић, прип. № 334). Граматик Матей в житието на св. Никола Софийски, писано наскоро след мжчението на светеца (1555 г.), нарича София ту *Срѣдьца и Срѣдъчскѣи градь*, ту *Сардакѣи и Сардакѣинскѣи градь*. В една приписка от 1578 г. се казва, че евангелието било писано въ *ѿвластѣи сѣрдѣкѣинскыи въ сѣлоу пролѣша¹⁾*. Сжщото название е засвидетелствувано и в едно посвещение, писано по гръцки, но с бжлгарски букви вжрху служебник в 1587 год., в което се казва: *дѣи агниѡтатѣи мѣтрополѣѡ Гофѣи йперѡдимѡ. кѣи йѣарѡхѡ пасѣи Сарѣдыкѣи²⁾*. По-сетнешни случаи от употреба на разглежданото име вж. в книгата на Иширкова „Градъ София прѣзъ XVII вѣкъ“, стр. 11—12. Едвали може да има сжмнение, че за разпространението на името Сардакия — за града, и Велика Сардакия — за митрополитството, ще да е влиял споменжт за сардакийския сѣбор. За отците на този сѣбор граматик Матей казва, че благословили града, поради което *ѡтѡли дѣже и до дѣи нѡѡскоѡдѣлѣтъ блѣтъ вжѣи ѡ нѣго* (по изданието на Сырку, стр. 38). Формата Сардакия, вм. Сердика, ще да се е явила и под влияние на името Сарди. Смясването на Сердика с лидийския град Сарди е повело и кжм това, че в София се е разпространило почитанието на св. Терапонтия, чийто живот е свжрзан с лидийската столица³⁾. Вече граматик Матей нарича св. Терапонтия „*жѣтѣи мѣста того, и прѣзвѣнтѣи стѣи вжѣи цѣркѡи сѣрдѣкѣинскѣи*“. Но, откогато седалището на Румелийското бейлер-бейство е било настанено в София, названието Велика Сардакия за областта на Софийското митрополитство е можело да се употребява само от книжовници, а не да мине и в живота. Името на цжрквата св. София полека-лека е преобладавало и е изместило дори старобжлгарското име Срѣдьць, което граматик Матей се старае да произведе от думата „срѣда“ и да посочи като много сполучливо: *и добри оѡже срѣдѣца ѡ прѣмоѡдрѡхѡ*

¹⁾ Спространовъ. Описъ на ржкописѣи въ библиотеката на св. Синодъ, стр. 46.

²⁾ Йорд. Ивановъ, Бжлгарски старини отъ Македония, стр. 191.

³⁾ Иречекъ, Християнскѣи элементѣи въ топографическата номенклатура на Балканскѣи земи. Перѣод. списаниѣи, кн. 55—56, стр. 233—7. Сжшо: Сырку, Очерки из истѡрин. . . , стр. CCLXXIII.

и мѣсто се. за ѣже ниже къ вѣстоу ниже къ западоу пакѣ ле-
житъ. и въ посрѣ нѣкоу ѡбонхъ (Житието на св. Никола, по из-
данието на Сырку стр. 37).

Редом с Търновското и Софийското митрополитства, в началото на турското владичество е играло роля и *Видинското*. Неговото издигане дори е предхождало падането ни под турците. Както е известно, след като Видинската област е съставила особено царство под властта на Срацимира, тя е била отделена и църковно от Търновската патриаршия и е била подчинена на Цариградската, като автономно митрополитство. На чело на последното около времето на падането му под турците е стоял достойният Йоасаф. Самият град Видин тогава е бил, в сравнение с другите градове, голям и многолюден. Още в 1348 год. един роднина на тогавашния митрополит Данаил е направил такава бележка върху едно четвроевангелие: *писа са оубо снѣ стѣм дѣлю въ вѣлицѣмъ и много члчнкѣмъ градѣ бдынн.*¹⁾ Няколко време след това, когато Видин е бил завладян от маджарите (1365—1369 г.), генералът на францисканския орден в едно писмо към монасите от същия орден, с което ги поканва, да се заловят усърдно за покатоличването на българите в Срацимировото царство, нарича този град „ставен и велик“ (*civitas famosae et magna*).²⁾

Падането на Видинско под турците не е докарало важна промяна в положението на митрополитството, само че, вместо да зависи от Цариградската патриаршия, то, както се спомена по-горе, се е намирало в началото на XV в., наедно със Софийското, под Охридската архиепископия. Границите му, доколкото може да се съди от запазените сведения, ще да са претърпели не твърде големи промени, може би откъм Берковско, и са оставали горе-долу такива, каквито са били границите на Срацимировото царство при падането му под турците.

Приблизително определение на тия граници даде покойният К. Иречек в статията си „Българский царь Срацимиръ Видинский“³⁾, като си послужил, от една страна, с границите

¹⁾ Сводъ на вѣдѣньята, издавъ в лѣтоисчисленіи VIII, стр. 167.

²⁾ Делювъ, историческая географія въ България, Лѣтоисчисленіе, стр. 103.

³⁾ Иречекъ, истор. Славянск. яз. I, 30—33.

на по-подирния Видински санджак, както го е описал турският географ Хаджи Калфа (умр. в 1658 г.), а от друга — със сведенията, които могат да се извлекат от животописа на сръбския деспот Стефан Лазаревич, написан в 1431 год. от Константина Костенечки, както и от един хрисовул, издаден от същия деспот Стефан в 1391 год. на влашките манастири Водица и Тисмена (на с. от Турно-Северин, в подножието на Карпатите). От казаните извори по-голяма цѣна имат, разбира се, ония от 14. и 15. в. По мнението на Иречека, във Видинското царство са влизали околните Видинска, Кулска, Белоградчишка, цялата област на Тимок и Неготинска Крайна до Дунавските проходи при Оршова. И наистина, според Хаджи Калфа, във Видинския санджак са влизали градовете Видин, Фетислям (Кладово), Есферлик (развалини Свжрлиг при Княжевац), Есферлик-баняси (Свжрлишка Баня) и Гегердзинлик (при Дунавските железни врата). Константин Костенечки пак съобщава, че в негово време градовете Свжрлиг и Соколница (при Свжрлишка Баня) били български, а Болван (при Алексинац) и Липовец (в Озрен-планина) били сръбски. Колкото за хрисовула на Стефана Лазаревича, в него се изброяват села, подарени от Сефанова баща, княза Лазаря, на казаните манастири, които села лежат все покрай реката Пек, в Пожаревачкия окръг (при Майданпек), каквито са: Крушевица, Барич, Бикин и др. — Западната граница, откъм Алексинац, Иречек постави в прохода, който води от последния град за към Свжрлишка Баня и Княжевац (ib. стр. 32). Относно тази граница днес притежаваме още две свидетелства, които не бяха известни по времето, когато той писа статията си. Първото се съдържа в похвалата към Йоана Александра, която се намира в края на Песнивеца (Псалтир с тълкования), писан в 1337 година. В тая похвала, като се посочват местата, които царят отнел от гърците, прибавят се и тия негови владения: таже коуино Бѣдинъ и късе подоунаки, даже и до моракж (Пер. Спис. кн. XXI—XXII, стр. 275). Второ свидетелство ни дава един надгробен камък, намерен в село Яковлье (Моравска окол., Крушевачки окръг, на юг от Гредетин), който гласи: мѣсца рѣна бѣ. днь почн рабъ божи Гѣурги, а зокомъ Коста, Бонѣинъ синъ, стѣхокъ братъ, въ дни цара Вроша, а в дрѣжавѣ

Срацимировѣ (Зборник Љуб. Стојановића, приписка № 137.) Срацимировата држава, за която се споменува, не може да бжде друга, освен Видинската. Да се мисли, че в случая става дума за владение на Страцимира Балшича, е невъзможно, 1) защото Срацимир и Страцимир са две различни имена, макар от сѣщия произход, и 2) защото Балшовци (Страцимир, Георги и Балша) са владели около Шкод-ренското езеро и р. Бояна; техни са били градовете Бар, Будва, а може би и Скадр (Иречек, Историја Срба, 405-6). А че в Срацимировата држава са се поставяли надгробни надписи с означение, че са правени в негово време, показва ни и надписът от околността на Зайчар, обнародван пак от Љ. Стојановича (Зборник, прип. № 194): *Еъ имѣ отца и сина и свѣтаго доуха, а в дни цара Срацимира, пристаки се раба божи Ивкани, а зекѣма Храцимира нюла .к.ѣ. данъ. 1)* — Гореприведеният надпис в с. Яковлье допълня и разяснява думите на похвалата в Песнивеца, по които Александровата држава се простирала „даже и до моравѣ“. Без него въпросните думи биха могли да предизвикат недоумение, понеже е известно, че Браничево, което е лежало близо до устието на Млава и, следов., на изток от Морава, до 1379 г. е било под властта на Радича Бранковича, от когото го е отнел в тази година княз Лазар, та е разпространил државата си до Дунава. Неясно би останало това, как е било възможно, щом селата покрай Майдан-пек са били в државата на Лазаря и на сина му Стефана, бѣлгарската граница да отива „даже до моравѣ“. Въпросният надпис ни посочва, че в случая трябва да се има пред вид не устието на Морава, а онази част, която е към Алексинац и Д лиград. Докжде точно се е простирала границата по тия места — не се знае; но явно е, че тя е вървела по-към запад, отколкото бе я определил Иречек. От думите на Константина Костенски пак се вижда, че по-после, откак вече е бил поставен надписът, границата е била отместена по към изток; но кога — не се знае.

От гореказаното се вижда, че земите на Видинското митрополитство са лежели наполовина и дори повече в днешна

1) Според лице, което е видяло този надпис, последните му думи не са прочетени от издателя добре, но името на цар Срацимира не подлежи на съмнение.

Сърбия. Не се знае навярно, дали те са включвали и Чипровец, макар Иречек да допуска това, без да привежда какви да е доказателства. Вероятно, той е имал пред вид обстоятелството, че Берковско наедно с Чипровец лежи на сев. от Старата планина, която съставлява естествена граница между Срацимирското царство и Софийската област. Едничкото свидетелство, което днес би могло да се приведе в полза на Иречековото мнение, съставят следните думи във фермана, даден на видинския митрополит Мелетий в 1753 год., според който Берковската, Кутловишката и Врачанската епархии, при завладяването им от турците, били под Видин: „Епархийтъ Берковска, Врачанска и Кутловишка се слѣдваше, въ интереса на общия държавно-общественъ строй, да се унищожатъ и закриятъ, а епархийтъ имъ да се присъединятъ подъ духовно-религиозната юрисдикция на Видинската митрополия, както това е било и по-преди, въ по-далечно време, въ момента, когато тази страна е била завоевана отъ исляма“ (Извѣстия на Истор. друж. въ София, кн. I, стр. 118). Да бяхме уверени, че казаните думи наистина предават исторически факт, ние щяхме да отнесем към Видинското царство и Врачанско; но не е невъзможно, те да бъдат плод от желанието на по-сетнешните турски управници да изкарват своите мероприятия все като продължение на онова, което е било узаконено още при завладяването на страната. И самото четене на собствените имена в обнародваните досега в превод фермани се нуждае от проверка. От друга страна, не може да има никакво съмнение, че през първите векове на турското владичество Берковишката каза е спадала към Софийския санджак, а не към Видинския. И хаджи Калфа не туря Берковица между градовете на последния. Според него, Джибра паланка, Рахово и Враца спадали към Никополския санджак. Сжщо и в турските документи, които се пазят в Софийската Народна библиотека, Берковица през XVII в. се споменува, както се каза по-горе, като каза от Софийския санджак. И един надпис от 1677 г., който се намира върху камък, зазидан в Чипровската църква, сжщо доказва, че в XVII в. Чипровци се е намирал под Софийската митрополия. Той гласи тека: Въ лето зри Неделко Павловъ синъ. Петръ Михайловъ, митрополитъ Софийски владика Данаилъ 1677 (Сборн. за нар. умотв., XI, 140). На

името на споменатия тука владика Даниил се пази и ферман в тефтер № 3 (стр. 505) от архивата на Софийския шериятски сжд (сжобщение от покойния Д. А. Ихчиев). — Поради това ще трябва да приемем, че, дори ако Берковско, наедно с Чипровец, да е било под Срацимира — за което, както се каза, няма доказателства — то ще да е било отнето от него още след падането на София (1382 г.), когато видинският цар е бил принуден да приеме и сюзеренството на султана. Както е известно, турците са гледали да турят ржка на ония места, гдето са се обработвали руди. Така, те са нанесли тежък удар на Георгия Бранковича, като за пръв път са огнели от него (в 1441 г.) прочутия град Новобърдо с богатите му рудници. Можем да предполагаме, че, за да си обезпечи прохода през Стара-планина, султ. Мурад е побързал да превземе Берковишко, без да гледа, кому принадлежи, и че наедно с това е отнел и Чипровец наедно с рудниците му.

От описанието на пътешествието, което антиохийският патриарх Макарий извършил в 1658 г. по Влашко, се вижда, че в тази година Видинският санджак се е простирал и зад Дунава.¹⁾ Дали и във времето на Срацимира Видинското царство, а следов. и митрополитството, са имали под своя власт и някои покрайнини в днешна Мала Влахия, не се знае. Загадъчната покана на влашкия воевода Радул към царя Александра, да заповяда на вамеша (митничара) си в Рукер, да не взима незаконна вама (мито),²⁾ си остава недобре обяснена, въпреки бележките на Иречека и Богдана.³⁾

Как е станало, наскоро след падането на Видин под турците (1396 г.), митрополитството му да се подчини, наедно със Софийското, под Охридската архиепископия, — не е известно. Едвали, обаче, можем да се смятаме, че зависимостта на неговите кириярси, както и оная на търновските и софийските, е била повече номинална. В началото на робството, и финансовят товар на митрополитството, причиняван от вносовете, които са се давали на хазната при ржкополагането на

1) Путешествіе Антиохійскаго патріарха Макарія въ Россію въ половинѣ XVII в., кн. XIII, гл. IV, 74-5.

2) Милетичъ. Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ. Сборн. за нар. умотв., кн. XIII, стр. 47, № 2.

3) Archiv fur slavische Philologie, XIX, 609.

митрополитите, не ще да е бил много тежък. Той ще да е станал такъв отпосле, когато и вносът на патриаршията е бил увеличен. И старите книжовни традиции не ще да са били забравени. По тази причина, след окопитването от тежките удари на заробването, ще да се е явила и известна книжовна дейност, която се е състояла повече в преписване на стари книги. Така, от 1428 г. има приписка върху книга, писана във Видин (Зборник Л. Стојановић, I, № 249). Захванатата във времето на митроп. Иоасафа прослава на митрополитството чрез пренасянето на мощи в неговото седалище не ще да се е ограничила само с това. Подобно на Софийското митрополитство, и тука ще да са били направени опити да се свърже църквата с традициите на старохристиянските времена. Твърде е вероятно, че за автономността на митрополитството, която датира от време на Видинското царство, ще да е била потърсена и по-стара основа. В съгласие с това, е било потърсено и ново название за митрополитството. За жалост, по липса на паметници, ние сме принудени да говорим за него само по свидетелства, писани във Видинско. Името, което книжовниците, любители на християнската старина, са дали на Видинското митрополитство, се явява много изкуствено. И наистина, докато за наименоуване на Търновското митрополитство са си послужили с общеупотребяваното име на града, като са образували от Търново — „Велика Търновия“, а за Софийското са прибягнали към старото име на града Сердика, преправено в Сардика, та са образували „Велика Сардакия“, — за Видинското митрополитство са съставили странното име „Велика Европа“. Кога най-напред се е явило това име — не може да се каже; но в половината на XV в. то вече е било познато на Владислава Граматика, който в разказа си за пренасянето мощите на св. Ивана Рилски, писан наскоро след самото пренасяне (1469 г.), говори за „Европейски предели.“ Той разказва, че, когато монасите, които носели мощите, стигнали в София, писали до братята на Рилския манастир писмо, в което им съобщавали: И да оубѣсти, ако изыдохомъ ѿ прѣдѣлъ Европѣйскыхъ о вѣсѣмъ добрѣ, божію оубо вѣзмагалимы благодѣтію и молитвами вы, съприносѣши съ собою и вѣсѣхътною прѣподобнаго ракоу, и сѣмъ н(ы)ни въ Срѣдѣч-

скимъ градоу...¹⁾ В житието пак на св. Николая Софийски вече е употребено цялото название „Велика Европа.“ В него, като се говори за града София, казва се: Ёже прилѣжици не въдѣли ѿкоже рѣци съюзычествѣ велицѣи ёвропѣи (Изданието на Сырку, стр. 38). В сжщото се разказва още, че св. Никола, след като напуснал София, минал в Европа, а оттам — във Влашко: ѿ срѣдѣскихъ прѣдѣлъ прѣшѣ ѿ тако оусрединѣ къ ёвропѣи оукланицѣтсе ѿ кѣлнчество страни тоѣ прѣтѣкъ трѣдолюбѣи ѿ дѣже до самѣи рѣки великаго йскра (погрешка, вм. йстра) достѣзат ѿ къ корабѣль късѣдѣ ѿ вѣстриноу прѣплоуѣкъ ѿбѣнѣ полѣ ѿбрѣтатѣтсе (ib. 51). От тия думи се вижда, че Европа е лежела отсам Дунава. Как е станало, щото Видинско и близките към изток места да се нарекат Европа, — не е напълно ясно. Забележително е, при това, че докато граматик Матей помества София в Македония (сѣ въ срѣдѣцѣ ѿкож рѣхѣм, ѿдинѣ ѿ словѣимѣхъ ѿже къ макѣдонѣи великихъ градоу сѣи (ib. стр. 36), — патриарх Евтимий в житието на св. Ивана Рилски, в което никога не употребява името Сардакия, а само Срѣдецъ, казва за последния град, че лежел в „Европийските предели“: бѣтъ же сѣ Срѣдѣцѣ къ прѣдѣлѣхъ ёвропѣйскихъ, ѿдинѣ сжѣи ѿт славыиѣхъ и наръчѣиѣхъ градоу²⁾). Това дава право да се мисли, че главна роля при свръзването на името Европа с Видинската епархия ще да е играло името Мизия и че най-напред книжовниците, любители на старата номенклатура, ще да са наричали северо-западна България ту Европейска Мизия, ту Мизийска Европа, а по-сетне — и само Европа. Основа за такова предположение намираме в краткото житие на св. Климента от Хоматияна, издадено в старобългарски превод най-напред от г. Баласчева³⁾, а по-после и от Йорд. Иванов⁴⁾. В него се казва: Ётъ великѣи ѿдѣи нашь, и вѣлѣгарскѣи свѣтѣилникѣ. рѣда бѣ ѿ ёвропѣи мисѣйскихъ ѿже ѿ вѣлѣгарѣи много разоумѣи. ѿбѣдѣ члѣкъ (по изданието на Баласчева: нѣже и вѣгарѣи много разоумѣи оуѣдѣ члѣкѣ) прѣѣтѣ же ѿ Прѣси блнмѣ-вѣйскимъ. къ сѣверномѣ бѣкѣнѣ, ѿ къ мѣртѣкомѣ морѣ. ѿ дѣлѣан-

1) Kałuźniacki, E. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, erste Bellage, 423.

2) Kałuźniacki, Werke. . . . стр. 7.

3) Климентъ, епископъ словѣнски и службата му по старъ словѣнски прѣводъ. София, 1898.

4) Български старини из Македония. София, 1908.

дрокѣи же роукѣи, ꙗже покланѣа ѿганѣшѣ. малом же лѣтомъ прѣшѣшимъ. Съ оучѣнѣмъ тѣжкимъ дѣлакъ прѣидоши. ꙗже ѿскрѣниа въсѣ наследоваши (по изданието на Й. Ивановъ, Български старини, 60—1). Както се вижда от приведенія цитат, Хоматиян нарича българите европейски мизийци и изказва мисъл, че те са от азиатска Мизия, но били изгонени от Александра Велики, а по сетне минали Дунава с голяма сила. За да яскаже понятието „европейски мизийци“ (ἐν τῷν Ἑυρωπαϊῶν Μισσῶν), преводачът е употребил израза „ѿ Европѣи мисѣйскѣхъ“ т. е. от мизийските (жители) на Европа. За книжовниците е било достатъчно, че Мисийска Европа е поместена от Хоматияна при Дунава, за да свържат това име с Видинската епархия. Забележително е, че и граматик Матей, като тълкува името Срѣдъць, служи си с думи, подобни на тия употребени от Хоматияна, като казва: „ѿ прѣмоудрѣхъ имѣнова си“ (стр. 37), както преводачът на св. Климентовото житие е казал: „ѿжи и бѣгарѣ многоразоумни оучѣди члѣкѣ. Много е вероятно, прибягването към старата византийско-римска номенклатура да се дължи главно на книжовници от Охридската архиепископия, които, осланяйки се на хрисовул (подправената XI новела) от Юстинианово време, са имали интерес да се ровят в старата книжнина.

Но отгдето се е взел епитетът „велика“ при имената на разглежданите митрополитства? — Едва ли може да има съмнение, че този епитет е зает главно от названията на катедралните църкви в тях. Най-напред той се е давал на патриаршеските църкви, а по-сетне — и на самите патриаршии. Известно е, че Цариградската патриаршия обикновено се нарича „велика църква“. Така се е казвала и Търновската. Напр., в проложното житие на св. Михаила от Потука се разказва, че след превземането на това селище от Калояна, мощите били пренесени в Търново и турени във великата църква на патриаршията: „примѣши же царь калойванъ и патриархъ възнесошъ сътаго въ богоспасныи цариградъ търновъ и положихъ его въ велицѣи патриархѣи църкѣи сътаго възнесѣнѣи¹⁾“. И в хрисовула на Йоана Александра от 1. декемвр. 1348 г., даден на Ореховския манастир, Търновската патриаршия е наречена „ве-

¹⁾ Гильфердингъ. Собрание сочинений, I, 50.

лика църква“: да ѿмѣ не пакостимѣ великаѣ цѣква¹⁾ „Велики църкви“ са се наричали и Охридската архиепископия, и Ипекската патриаршия. Така, патриарх Никодим пише в 1446 г.: приложивъ сѣю книгѣ великіе цѣркви архіепископій и патріаршін равною са охридскою нѣстѣніанскою (Зборник Л. Стојановића, № 282). Сѣщият пише в 1452 г.: приложихъ сѣю книгѣ вѣликои цѣркви патріархин (ib. № 297). И дѣк Димитър в 1466 г. казва, че написал номоканон „Великой цѣркви Охридской“ (Stargine, XII, 255).

От патриаршеските църкви епитетът „велика“ е бил пренесен и върху катедралните църкви (мати цѣркѣвъ) на по-важните митрополитства, каквито сѣ били прототронните, а особно автономните. Така, в една приписка към ръкописен апостол от 1434 год. Скопската митрополия е наречена „велика“: Прѣписа сѣю книгѣ грѣшнии Іисѣдне параксаркѣ великы митрополы скопскы (Зборник Л. Стојановића, № 261). И църквата лавра на Грачанинската митрополия е наречена в една приписка „велика“: свѣты и великіе цѣркви лаврін градѣчанской митрополіи (Јастребов. Податци, стр. 70). А ако имената на тези църкви са се употреблявали с епитета „велика“, още повече са имали право да сторят това Видинската и Софийската митрополитски църкви — първата, защото още от времето на Срацимира е била автономна, а втората — защото самата големина на църквата св. София ѝ е давала, тъй да се каже, материална основа за това. И наистина, митрополит Йоасаф, в похвалното слово за св. Филотея, писано наскоро след преминаването мощите на светицата от Търново във Видин (1395 г.), казва: и дошѣдше великы цѣркви наше митрополіи, кладници наше вогородице късѣстѣнны храмъ²⁾. В една приписка към върху евангелие, писано в Кратово в 1562 г. се казва, че писането било извършено по поръка на „господина Младѣ ламѣѣри великаго, сѣи ѿ великы цѣркви Софій Гарѣдакѣстей³⁾. По примера на българските и сръбските митрополитски църкви, и ромънските са употреблявали епитета „велика“. Така, в един хрисовул, даден на влашкия митрополит Ефрем в 1560 г. се казва: хрисовѣлъ господства ми свѣтѣи и божѣственѣи митро-

¹⁾ Ильинскій, Г. И. Грамоты болгарскихъ царей, стр. 25

²⁾ Kałużniacki. Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven, стр. 112.

³⁾ Спространовъ. Опись на ржк. в библи. на св. Синодъ, стр. 55.

полѣн, *ѣже естъ велика црѣква господства ми отъ Тръгокища* (Ю. Венелинъ. Дако̀славянскія грамоты, стр. 175). От имената на митрополитските цркви епитетът „велика“ е бил пренесен и при имената на самите митрополитства, които, както се каза, са почнали да се наричат от книжовниците „Велика Търновия“, „Велика Сардакия“ и „Велика Европия“.

Но защо и трите разглеждани имена окончават все на *-ия*? — Едвали може да има сѣмнение, че това окончание им е дадено по подражание на подобни грѣцки имена — обстоятелство, което още повече доказва книжовния им произход. Особно трябва да е влияло в случая името „Велика Романия“. Както е известно, нашето прибалканско население нарича Пловдивското и Старозагорското полета с името Романия, а момичетата, които отиват там на жѣтва — „романкѣ“. Така, в песента № 58 от Сборника на Бончева се казва: „Загоре, пуста Руманя“ (Сравни и Период. спис., Браилско, кн. V—VI, стр. 34 и 83). Името „Романия“ се среща вече в XIII в., напр., в Асенѣова надпис за Клокотнишката битка от 1230 г. (*излѣзоу на бранѣ къ Рѣманиѣ*). Сѣщото е употребено и в споменатата по-горе похвала към Йоана Александра, поместена в „Пѣснивеца“ (и *късѣ поморни съ романиѣ*). То се употребява и от чуждите писатели и пътешественици от крѣстоносните походи насам¹⁾. Но за въпроса, който разглеждаме, е важно онова, че сѣщото име се употребява и с епитета „велика“. Ние го срѣщаме вече в XIII в. в хрисовула на сръбския крал Милутин, с който се подарява на Хилендарския манастир селото Улияре (около 1318 г.). В разказа за турските нападения в Тракия, поместен в този хрисовул, името „Велика Романия“ се среща няколко пѣти: *И въвдигоше се шѣ зѣмли множество нѣхъ много и въслиши се въ великон Романію . . . и оукорѣниши се въ всакон свободѣ къ великон Романѣ до .к. лѣтъ. . . Не такомо въ нашии дръжавѣ соущіи нѣ и въ самон тои великон Романѣ, нѣже распространили се бѣхоу . . . И градове нѣхъ въ концѣ разорниши се, тако никомоу же ни нѣдиномоу шѣ такокаго безбожнаго языка гдѣ къ памяти оверѣсти се на сѣи великон Романѣ по сѣю страну византѣйского моря, кромѣ иже въ робство соущіи сръбскимъ властѣломъ²⁾.*

¹⁾ Вж Сырку. Очерки. . . , стр. LXXXIV.

²⁾ Споменик Српске Краљ. Академије, III, 52.

Макар че приведената изписка е направена с много скръщения, и от нея може да се види, че името „Велика Романия“ в Милутинова хрисовул е дадено на Византийската империя. Не е ясно, как епитетът „велика“, под влияние на употребата му при имената на църквите, е бил пренесен от името на империята и към имената на български области. Много е вероятно, че като посредник е послужила някоя от областите на Тракия, може би, Одринската, и то когато е била отделена в полусамостоятелна и е била дадена от Йоана Кантакузина на негова син Матей Кантакузин (вж. Иречек, История Срба, 386). Да се мисли за влияние от страна на името Μεγάλη Βλαχία (сев. Тесалия), което срещахме у Акрополита¹⁾, не е възможно поради далечината на Тесалия от Търновско. Както и да е, но под влияние на името Велика Романия са се явили и имената „Велика Търновия“, „Велика Сардакия“ и „Велика Европа“, при което е влияла главно употребата на епитета „велика“ при имената на църквите в автономните митрополитства.

От трите казани названия е останало само първото — „Велика Търновия“, защото е намирало подкрепа в общепотребителното име на старата столица; а другите, неподкрепени от имената на съответните градове, са изчезнали дори и от книжнината. От названието „Велика Търновия“, както се каза, се е явило и името „Велико Търново“, а, за разлика от него, източно-тракийският градец е бил наречен „Малко Търново“.

А че книжовниците са били склонни да създават нови имена под влияние на старата книжнина, главно житейна, показва ни друго едно име за старата ни столица, което се е опитвало да си пробие път в бележките на нашите прости, но ламтещи за книжна ученост монаси — името *Тралезон*. Него срещахме най-напред в една дълга приписка, писана в Зографския манастир в 1644 год. от поп Манасия (с тайнопис *Μανασίου*), „недостойни ѿ граѣ Тръноукъ, глѣми Тралѣзонъ ѿ село Сѹюлиа“ (Дръново).²⁾ С него са си послужили, в първата

¹⁾ Изданието на Heisenberg-a, стр. 42—3.

²⁾ Йорд. Ивановъ. Български старини отъ Македония, стр. 196. Също: Сырку. Къ вопросу объ исправленіи книгъ въ Болгаріи, въ Ж. Мин. Нар. Пр. 1886 г., май. стр. 333—4.

третина на XIX в., и светогорските иеромонаси Никифор и Иеротей в заглавието на „Слѣже нѣкомѣ стоѣмѣ великомѣчникомѣ Іоаннѣ трапѣзѣнскомѣ“, макар същите да казват по-долу, че са написали службата. „Бѣ чѣстѣ спѣпомѣнѣтагѣ великомѣчника Іоанна трѣновскаго“. (Цоневъ. Опись на рѣкописитѣ и старо-печатнитѣ книги на Нар. биб-ка въ София, стр. 379). Не е мѣчно да се досетим, че това ново име е било дадено на страта ни столица поради звуковата близост между имената Трапезица и Трапезон. Важното в случая, обаче, е това, че книжовниците от XVII в. насам са намерили за потребно да изменяватъ името на такѣвъ общепознат град, какѣвто е Тѣрново, само защото са намерили сходство между Трапезица и гр. Трапезунт, чието име те ще да са срещали в някои жития, напр. в „Слово сѣаго ѣѣстрѣтіѣ како бѣ въ бѣдѣ своѣ (вж. Яцимирскій. Изъ исторіи славянской письменности въ Молдавіи и Влахиі XVI—XVII вв., стр. 95—6). Ако те са могли да сторятъ това, толкова повече са могли техните предше-ственици от XV—XVI в. да образуватъ названията, които раз-гледахме по-горе.

5828 2.50

Stanford University Libraries

3 6105 014 715 481

DR
51
B882
v. 5
1922

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.
